CEES NOOTEBOOM

Gezginin Oteli*

Zamanda ve Mekânda Yolculuklar

Türkçesi: Süha Sertabiboğlu

* SEL YAYINCILIK

GEZGİNİN OTELİ*

Zamanda ve Mekânda Yolculuklar

Şair, romancı ve gezi kitabı yazarı Cees Nooteboom 1933 yılında Lahey'de doğdu. Farklı türlerde verdiği yapıtları birçok dile çevrildi. Nooteboom, kendine özgü biçemiyle çağdaş edebiyatın önemli bir temsilcisi olarak görülmektedir.
Mokusei adlı romanı yayına hazırlanmaktadır.

*SEL YAYINCILIK

*** SEL** YAYINCILIK
Piyerloti Caddesi, 11 / 3 Çemberlitaş - İstanbul
Tel.: (212) 516 96 85 Faks: (212) 516 97 26

http://www.selyayincilik.com
E-mail: posta@selyayincilik.com

ISBN 978-975-570-368-8

*** SEL** YAYINCILIK: 359

Gezginin Oteli
Zamanda ve Mekânda Yolculuklar
Cees Nooteboom

Türkçesi: Süha Sertabiboğlu

Kitabın Özgün Adı
Nomad's Hotel

© Sel Yayıncılık 2007

Birinci Baskı: Haziran 2008

Bu kitap Hollanda Edebiyatı Üretim ve Çeviri Vakfı'nın desteğiyle yayımlanmıştır.

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası
Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203 Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Cees Nooteboom

Gezginin Oteli

Zamanda ve Mekânda Yolculuklar

Türkçesi: Süha Sertabiboğlu

İÇİNDEKİLER

Fırtınanın Gözünde 9

Ebediyen Venedik 15

Lady Wright ve Sir Jawara: 29
Gambiya'da Bir Tekne Turu

Münih'te Derin Düşünceler 57

Aran Taşları 77

Noteboom'un Oteli 1 89

Sahra'nın Kenarında 101

Önceki Savaş: 117
Canberra'daki Anıt

İsfahan'da Bir Akşam 129

Onun Ölü Kemiklerinin Üzerine 155
Kurdular Mantua'yı

Zürih 167

Ay Yüzü Manzaralı Mali 185

Dünya Soytarı Külahı Giydiğinde 225

Noteboom'un Oteli 2 231

Fırtınanın Gözünde

"VARLIĞIN KÖKENİ harekettir. Hareketsizlik varlığın içinde yer alamaz, çünkü varlık hareketsiz olursa kaynağına, yani Hiçliğe geri döner. İşte bu yüzden, bu dünyada da, ahrette de yolculuk hiç durmaz." On ikinci yüzyıl Arap filozofu İbn al-Arabi'ye ait bu sözler onun yolculuk hakkındaki gayet ayrıntılı risalesi *Kitâb al-isfâr, Yolculuğun Etkileri Hakkında Keşifler Kitabı*'ndan alınmıştır; bu mistik ve çok dinsel yapıtta her şeye –Tanrıya, evrene, ruha- hareket prizmasından bakılır ve tüm kitap boyunca, hareketle kastedilen şey daima yolculuktur. Ben Müslüman da, dindar da değilim ve bu kitabı epey zaman önce Paris'ten almamın nedeni, içinde *yolculuk* (Arapça *safar*, çoğulu *asfâr*) sözcüğünün geçmesi, iki dilli bir baskı olması ve Arap yazısının güzelliğinin hoşuma gitmesi ve ayrıca da, Paris'teki kitapçıda onun sayfalarını karıştırırken, sunuş bölümünde, ister on ikinci, ister yirminci yüzyıldan olsun, tüm gerçek gezginler hakkında derin bazı düşüncelere rastlamış olmamdır. Kitabın çevirmeni ve sunuş bölümünün yazarı Denis Gril, 'etkiler' sözcüğünü 'meyveler' olarak da çevirebileceğini –bunun bir taraftan, yolculuğun olumlu sonuçlarını vurgulamak için, öte yandan, Arapça meyve demek olan *natâ'ij* sözcüğünün, kökünden ötürü, insana 'doğurmak' fiilini düşündürmesi ve bunun da yolculuğun düşünsel, ruhsal meyvelerini çağrıştırması nedeniyle olduğunu- belirtiyor. Yolculuğa, deniyor metinde, böyle denir, çünkü yolculuk kişinin karakterini açığa çıkarır ya da tek başına yolculuk edenler için daha basitçe söylersek: Yolculukta kendinizi tanırsınız.

O sunuş bölümünde dikkatimi çeken başka bir sözcük daha, *siyâha*, yani hac var ve bunun nedeni de herhalde Santiago de Compostela'ya hayranlığımdır. Sözcüğün tanımında şöyle deniyor: *'Parcourir la terre pour pratiquer la méditation –i'tibâr- et se rapprocher de Dieu'*. Dünyada gezmek, düşünmek ve Tanrıya yaklaşmak. Bu sonuncu husus benim bir iddiamdır, yalnız, Tanrının yerine *gizem* sözcüğünü koyarsanız sanırım ben bunun altına imzamı atabilirim. Çünkü bu tür şeyler nasıl olur? Güzel bir gündü; ve bunun size ne kadar romantik ve demode geldiğini biliyorum, ama benim hikayemde olan buydu; bir sırt çantası hazırladım, annemden ayrıldım ve Breda'ya giden trene bindim. Bir saat sonra –Hollanda'nın ne kadar küçük olduğunu bilirsiniz- Belçika sınırının ötesindeki yolun kenarında durmuş, başparmağımla otostop işareti yapıyordum ve o günden beridir hiç durmadım. O zamanlar her türlü derin düşünce, metafizik iddialar falan bana yabancıydı ve bu tür şeyler ancak daha sonra, Tibetlilerin dua tekerleklerinin çalışması gibi, hareketin düşünceye öncülük etmesi şeklinde geldi. Başka bir deyişle, dolaşıp durmayı bir daha hiç bırakmadım ve bunu yaparken bir taraftan da yavaş yavaş düşünmeye başladım ve bu düşünmeye, dilerseniz, tefekkür diyebilirsiniz.

Burada iki şey önemli: Sürekli yolculuk eden biri daima başka bir yerdedir ve dolayısıyla daima yoktur. Bu, o kişinin kendisi için geçerlidir ve başkaları yani arkadaşlar için geçerlidir; çünkü, sizin 'başka bir yerde' olduğunuz ve dolayısıyla, *olmadığınız* bir yer olduğu doğruysa da, sizin sürekli olarak *olduğunuz*, yani 'kendinizle' olduğunuz bir yer daima vardır. Ve bu ne denli basitmiş gibi görünse de, bunun tam anlamıyla farkına varmanız epey uzun bir zaman alır. Çünkü daima çekişilecek bir 'başkaları'nın akıl erdirememe hali vardır. Pascal'ın "Dünyanın talihsizliğinin kökünde, insanoğlunun yirmi dört saat bir odada kalamaması yatar" vecizesini kim bilir kaç kez duyduktan sonra, benim, tam tersine, daima evde, yani kendimle kalan biri olduğumu fark ettim. Fakat o gez-

ginci benlik tekrar tekrar, evde kalıcıların sorularıyla, her konuşmada monoton bir şekilde tekrarlanan bir soruyla ve öylesine çok karşılaşmıştı ki, bunlara yanıt vermek için uydurduğum şeylerin sayısını unuttum. "Niçin yolculuk yapıyorsun, niçin bu kadar çok yolculuk yapıyorsun?"un arkasından (suçlarcasına) "Bir şeyden mi kaçıyorsun?" ki bununla, kendinizden kaçmayı kastederlerdi ve kastediyorlar ve bu da, beni sonsuza dek çöllere yahut açık denizlere gitmeye zorlayan, şeytani, acılı, işkence çeken bir benliği düşündürür bana. Öğrenmeyle ve düşünmeyle, merakla ve şaşkınlıkla ilgili gerçek yanıt yeterince ilginç değildir. 1993'te, *De Koning van Suriname* (*Surinam Kralı*) adlı küçük bir kitaba bir önsöz yazmıştım. Bu kitapta, benim 1950'lerde, Güney Amerika'nın kuzeydoğu kıyısındaki Surinam'a gidip gelen bir denizci olduğum günlerde yazılmış, en eski yolculuk hikayelerim var. Önsözüm şöyle başlıyordu: "Yolculuk da..."

Yolculuk da, öğrenmeniz gereken bir şeydir. Başkalarıyla, sürdüğü sürece sizin yalnız olduğunuz, bitmeyen bir ilişkidir. Ve paradoks da buradadır: Başkalarının denetimindeki bir dünyada tek başınıza yolculuk edersiniz. Bir oda istediğiniz pansiyonun sahibi onlardır, haftada sadece bir kez kalkan bir uçakta size bir yer olup olmadığına karar verenler onlardır, sizden yoksul olan ve sizden yararlanabilecek olanlar onlardır, bir damgayı ya da belgeyi kabul etmeyebilecekleri için sizden güçlü olanlar onlardır. Anlayamadığınız dilleri konuşur, feribotta yanınızda durur yahut otobüste yanınızda oturur, pazarda size yiyecek satar ve sizi doğru ya da yanlış yöne gönderirler; bazen tehlikeli, ama çoğunlukla değildirler ve şunların öğrenilmesi gerekir: Ne yapmanız gerektiği, neyi yapmamanız gerektiği ve neyi asla yapmamanız gerektiği. Onların sarhoşluğuyla ve kendi sarhoşluğunuzla nasıl başa çıkmanız gerektiğini öğrenmeniz gerekir; bir hareketi ya da bir bakışı hemen anlayabilmeniz gerekir, çünkü her ne kadar tek başına yolculuk eden biri olsanız da daima başkalarıyla, onların ifadeleriyle, onların önerileriyle, onların küçümseme-

leriyle, onların beklentileriyle çevrili olacaksınızdır. Ve her yer farklıdır ve hiçbir yer geldiğiniz ülkedeki alıştığınız yere benzemez. Daha sonra, Burma'da ve Mali'de, İran'da ve Peru'da gerek duyacağım şeyleri öğrenme yolundaki ağır süreç o zaman başladı. O zamanlar bunun farkına vardığımdan değildi bu; yeni izlenimlerden oluşan bir denizde boğulmamaya çalışıyordum bütün gücümle. Kendimi düşünecek vaktim yoktu; henüz hiç yolculuk yapmamış ve yazı yazmamış gibi yolculuk yapıyor ve yazı yazıyordum. Elimden gelen tek şey gözlemlemek ve sonra, gördüklerimi sözcüklerle kuşatmaya çalışmaktı. Kendimle ilgili her türlü karmaşık gerçeği sınayacağım, dünyayla ilgili teorilerim yoktu ve henüz yapamadığım her şey o hikayelerde bellidir.

Gerçek gezgin belki daima fırtınanın gözündedir. Fırtına dünya, göz de gezginin onu gördüğü şeydir. Meteorologlar, bu gözün içinde her şeyin sakin, belki de bir keşişin hücresi kadar sessiz olduğunu söyler bize. Bu gözle bakmasını öğrenen biri, nesnelerin ve insanların farklılıklarını ve aynılıklarını görebilirse, gerçek olanla olmayanı birbirinden ayırt etmeyi de öğrenebilir.

Baudelaire, gezginlerin ayrılmak için gittiklerini yazar ve ayrıca, beraberlerinde götürdükleri sahte kavramlardan, yolculuklarının onlara kazandırdığı 'acı bilgiler'den ve 'kendimizi dün, bugün, yarın ancak şöylesine bir görüvermemizi sağlayan olağan, monoton dünyadan, bir can sıkıntısı çölünde bir dehşet vahası'ndan söz eder. Bu açıdan bakılınca, gündelik yaşamın bildik anekdotlarının arasında, yani evinde kalan belki de, bu acı bilgilere katlanamayıp, korkup kaçandır. Bana kalırsa burada söz konusu olan şey hangimizin kahraman olduğu değil, hangimizin, bedeli ne olursa olsun ruhunun emrine uyduğudur.

Bir zamanlar, şimdi bildiklerimi bilmek olanağından yoksunken hareketi seçtim ve daha sonra, daha çok idrak ettiğimde, yazmak için gerek duyduğum sessizliği bu hareketin içinde bulabileceğimi fark ettim; anladım ki hareket ve sessiz-

lik, karşıtların birliği halinde dengeleniyordu. Dünya da, tüm o dramı ve çılgınca güzelliğiyle, ülkelerin, halkların ve tarihlerin şaşırtıcı girdabıyla, sonsuz bir yolculuk halindeki bir evrende bir gezgin, hep yeni maceralara doğru giden bir gezgindi ya da İbn al-Arabi'nin sözleriyle söylersek: "Bir evi görür görmez, işte kalmak istediğim yer bu der, ama daha varır varmaz ayrılır, bir kez daha yollara düşersiniz yine." Bir zamanlar bu *yol* –bir kader, davet ya da şeytanın çağrısı olan yol- üzerine, bu sonsuz devir hareketi duygusunu aktarmaya çalışan bir şiir yazmıştım. Adı buydu.

"Yol"

Ben yolum.

Ok gibi dosdoğru
yönelmiş, hedefe
ama hedefte
ben
uzaktayım.

Beni takip edersen,
Burada, orada, her yerde
Varırsın
Eninde sonunda.

Yol uzaklarda.

1996

Ebediyen Venedik

Palude del Monte, Bacino di Chioggia, Canale di Malamocco, Valle Palezza; ne güzel olurdu Venedik'e ilk kez yeniden ulaşmak, ama bu kez gizlice yaklaşmak, o labirente doğru kürek çekerek, bataklıklardan oluşan başka bir labirentten, deniz yaratıklarının arasından, bugünkü gibi bir Ocak günü sabahının ilk sisinden geçerek, kuşların çağrısından ve küreklerin şapırtısından, sakin ve parıldayan yarı tuzlu sulardan, uzaktaki hâlâ tüllerle örtük manzaradan, kendi sırlarıyla sarınmış kentten başka bir şey yokken. Palude della Rosa, Coa della Latte, Canale Carbonera; ayrıntılı lagün haritasında su yolları, otların sallanan yaprakçıkları gibi, yılankavi, hareketli dokunaçlı bitkiler gibi gösterilir sanki, ama suların içindeki su yollarıdır bunlar, balıkların yolunu bilmesi gibi bilmeniz gereken yollardır; cezirde tekrar karaya, sızıntılı çamurlardan oluşan ıslak bir toprağa, sudan ve kumlardan mekanlarında sonsuz bir solucan ve küçük midye arayışındaki benekli kızılbacakların, kızılbacakların ve düdükçünlerin avlanma yerine dönüşen suların içindeki kanallardır. Bu kuşlar buranın ilk sakinleriydi ve o kent bir gün, halen üzerinde sanki yüzermiş gibi durduğu sırılsıklam toprağa ağır çekim bir *Titanic* gibi batarsa son sakinler olacaklar, sanki bu iki anın arasında dünya hiç olmayacak bir şeyin hayalini kurmuş, sarayları ve kiliseleri, parayı ve gücü, hakimiyeti ve çöküşü, toprak bu kadar çok mucizeye tahammül edemediği için içinden attığı bir güzellikler cennetini düşlemiş gibi.

Sonsuzluk, herkesin iyi bildiği gibi, bizim aslında gözümüzde canlandıramadığımız bir şeydir. Benim imgelemimce,

sonsuzluğa en yakın şey bin rakamı gibi bir şeydir ve muhtemelen, o üç tane sıfırın yuvarlak boşluğundan ötürüdür bu. Bin yıldan fazladır varolmuş bir kent, sonsuzluğun elle tutulur biçimidir. Sanırım burada çoğu kişinin birazcık tereddütlü, tüm o geçmiş zaman katmanlarının arasında yolunu kaybetmiş gibi yürümesi, bu kentteki her şeyin eşzamanlı bir şekilde bugüne de ait olması yüzündendir. Venedik'te her şeyin içinde bir anakronizm yatar; bir on üçüncü yüzyıl kilisesinde bir on beşinci yüzyıl mezarına ve bir on sekizinci yüzyıl altarına bakarsınız ve gözlerinizin gördüğü, milyonlarca başkalarının artık varolmayan gözlerinin görmüş olduğu şeydir. Burada, tam tersine, hiç trajik bir şey değildir bu, çünkü bakarken bir taraftan da konuşmaya devam edersiniz, yaşayanlar ve ölüler hep yanınızdadır, çağlardır süren bir konuşmaya dalarsınız. Proust, Ruskin, Rilke, Byron, Pound, Goethe, McCarty, Morand, Brodsky, Montaigne, Casanova, Goldoni, Da Ponte, James, Montale, hepsinin sözcükleri kanallardaki su gibi akar iki yanınızdan ve gondolların arkasındaki dalgaların gün ışığıyla sayısız küçük parıltılara bölünmesi gibi, Venedik sözcüğü tüm o konuşmalarda, mektuplarda, skeçlerde ve şiirlerde hep aynı ve hep farklı şekillerde yankılanır ve parıldar. Paul Morand'ın, bu kent hakkındaki kitabına *Venedikler* adını vermesi nedensiz değildir ve aslında bu bile yeterli değildir. Sırf bu ada için, çoğul ekinin bir en üst derecesi olmalı.

Ben bir su kentinden diğerine sudan değil havadan geldim. Hata yapması kaçınılmaz bir kuş gibi davranan bir adam. [Sonra taksiyle, varolmasına asla izin verilmemesi gereken bir köprüden, çılgınca acele eden bir şoförle, avdaki tazı gibi davranan bir adamla geçmek bana hiç doğru gibi gelmiyor burada.] Ama ben korunmasız bir halde gelmedim, beni koruyacak bir geçmiş var elimde. 1906 Baedeker ve 1954 Touring Clup Italiano rehberleri bagajımda duruyor. İstasyon, olması gereken yerdeyse de, 1906'dan beri buraya trenle kaç

kişinin gelmiş olduğunu düşlemeye kalkışamıyorum. *"Gondeln mit einem Ruderer 1-2 fr., nachts 30 c. mehr, mit zwei Ruderern das doppelte, Gepäck jedes kleinere Stück 5 c. sind stets ausreichend vorhanden, ausserdem bis gegen Mitternacht die Stadtdampfer (Koffer und Fahrräder nicht zugelassen, Handgepäck frei). Bahnhof S. Marco 25 min. Fahrpreis 10 c. Pensionen, Riva degli Schiavoni 4133, deutsch, Zimmer von 21/2 fr. an. Möbilierte Zimmer (Auch für kurze Zeit) Frau Schmütz-Monti, Sottoportico Calle dei Preti 1263. Hotel: H. Royal Danieli, nahe dem Dogenpalast, mit Aufzug, 220 z. von 5 fr. an mit Zentralheizung."* 1954'te Stazione Ferroviaria'dan Alberghi del centro'ya bir gondol tutarsanız iki kişi için 1.500 liret tutardı, maksimum dört bavul serbestti ve bundan sonra fiyatlar uçakla yolculuğun astronomik fiyatlarını yansıtmaya başladı. Yüzyılın başında Louis Couperus* Venedik'e hâlâ, on bavulla ve bir hamallar ordusuyla çevrili halde gidebiliyordu, fakat ilerleme bizi kendi kendimizin uşağına döndürdü ve ben işte bu nedenle, Rilke ve Thomas Mann'ın zamanında bir ailenin bir hafta yaşamasına yetecek kadar bir para yüzünden iki tane lenduha gibi bavulumu, bacaklardan oluşan bir kitlenin arasından *vaporetto*ya taşıyorum. Yarım saat sonra, dirseklerinizi gövdenize bitiştirmek zorunda kalacağınız kadar dar bir sokaktaki, dört mermer merdivenden oluşan bir dağın zirvesine yerleşiyor, fakat altı küçük pencereden, iki kanalın kesişme yerine bakıyorum ki, bir Amsterdamlı olarak *"grachten"* diyorum. Pencerelerden birini açar açmaz, sekiz donuk Japon kızını taşıyan bir gondol geçiyor önümden ve gondolcü *"O sole mio"*yu söylüyor. Venedik'teyim.

Çeyrek saat, yarım saat, bir saat; zamanın, başka kentlerde artık duymadığınız bronz sesleri burada sizi dar sokaklarda ve köprülerde hazırlıksız yakalar, sanki zaman şimdi hangi par-

* Louis Couperus (1863-1923), kitaplarının birçoğu Almanca ve İngilizceye çevrilmiş, önde gelen bir Hollandalı yazar.

çanın kopup gittiğini bildirmek için peşinizden geliyormuş gibi. Labirentte kaybolursunuz, Ezra Pound'un "mücevher kutusu" dediği Santa Maria dei Miracoli kilisesini arıyorsunuzdur, yakınlarda olduğunu bilirsiniz, bulunduğunuz dar sokak, çok ayrıntılı da olsa haritanızdaki listede yoktur, bir çan çalar, fakat aradığınız kilise olup olmadığını bilmezsiniz, sonra bir başkası çalar, sonra bir başkası daha ve bu artık zamanla falan ilgili değildir, ölümle ilgili bir şeyi duyuruyordur, soğuk, iç karartıcı çan sesleri ya da bir düğünle ilgili bir şeydir ya da Büyük Misa ayiniyle; ve sonra çanlar sanki yarışıyormuş gibi dörtnala kalkar. Öğle angelus duası çanı. Okul günlerinden bazı Latince sözleri hâlâ hatırlıyorum: *Angelus domini nunciavit Mariae* –Tanrının meleği Meryem'e Müjde getirdi- ve aynı anda hepsi gözlerinizin önündedir işte tüm o Cebrail Müjdeleri Accademia'da, Ca' d'Oro'da, kiliselerde, Lorenzo Veneziano'nunkiler, Bellini'ninkiler, Bizans'tan kalmış olanlar ve Gotikler, daima hep aynı kanatlı adam ve Bakire, onları o kadar sık görürsünüz ki, bir adamın kanatlı olmasına artık, diğer tüm fantezi figürlere, taç giymiş aslanlara, unicornlara,* havada uçan insanlara, grifonlara,** dragonlara şaştığınızdan fazla şaşmazsınız; buraya aittir hepsi. Düşlerin, fabların, peri masallarının diyarında kaybolmuş birisinizdir ve bilinçliyseniz kendinizi kaybolmaya bırakırsınız. Bir şeyi, bir sarayı, bir şairin evini arıyorsunuzdur ama yolunuzu kaybedersiniz ve girdiğiniz dar sokak bir duvarda ya da köprü bulunmayan bir su kıyısında sonlanır ve birden, her şeyin işte bu olduğunu, başka türlü asla göremeyeceğiniz şeyleri ancak şimdi gördüğünüzü fark edersiniz. Kımıldamadan durursunuz ve duyduğunuz şey ayak sesleri, arabaların olmadığı çağların unutulmuş sesidir ve burada yüzyıllardır aralıksız hep varolmaya devam etmiştir. Ayaklarını sürüyerek, sert sert, ağır ağır, başıboş atılan adımlar, enstrümanları deriden,

* Tek boynuzlu at. (ç. n.)
** Kartal başlı, aslan gövdeli bir ejderha. (ç. n.)

kauçuktan, tahtadan, sandaletlerden, yüksek topuklardan, botlardan, spor ayakkabılardan bir orkestradır, ama hep insan zamanına göre harekete geçer, gündüz saatlerinde bir kreşendo halinde kabarır, sonra hava kararırken yavaş yavaş söner, sololardan başka bir şey duymaz olursunuz ve sonunda, kendi ayaklarınızın dar, karanlık bir sokakta, sonra mermer basamaklarda yankılanan aryası ve sonra sadece sessizlik vardır ve nihayet vakti gelmiştir kentin söyleyeceği son bir şeyin: Masallarda da geceler olur. Her şeyi kuşatan sessizlikte, yüksekteki pencerelerimden dışarı bakarken Marangona'nın, Campanile'nin büyük çanının son kez çaldığını duyuyorum; boğuk, güçlü, hükmeden sesler. Suların üzerindeki kent kapanıyor, tüm hikayelerin sonu bu... uykuya dalıyor. Aşağıdaki kıpırtısız suda hiçbir hareket, hiçbir ses, hiçbir adım yok artık. Venedik Dükası uyuyor, Tintoretto uyuyor, Monteverdi uyuyor, Rilke uyuyor, Goethe uyuyor, aslanlar, dragonlar, bazilikalar, azizlerin ve kahramanların heykelleri, hepsi uyuyor, sonunda balık ve taze sebzeyle dolu ilk tekneler limana giriyor ve 100.000 ayağın senfonisi başlıyor yeniden.

Çinko ışığı, ressam bugün ne yapacağını henüz bilmiyor, olduğu gibi bırak, biraz daha bakır kat, yeşilimsi bir parıltı, griyi vurgula, yahut da her şeyi daha çok ışığa boğ. Yarasalar için iyi bir gün; yağmur başlayınca herkes şemsiyesini açıyor, herkes kendi yarasasına dönüşüyor. Beş dakika sonra güneş çıkmıştır yine, Riva degli Schiavoni'nin üzerinde rüzgar esiyor, sular sinirli bir aktris gibi diken diken oluyor, suya doğru uzanan küçük bir tahta merdivende oturuyor ve ayağımın altındaki denizin kokusunu duyuyorum. Petrarca burada yaşamış, arkamdaki duvarda böyle yazıyor, *l'illustre messer Francesco Petrarca essendogli compagno nell'incantavole soggiorno l'amico Giovanni Boccaccio* ve şimdi, bu iki üstadın, evin önünde durduklarında, dalgın gözleriyle nereye baktıklarını görmek istiyorum. Sestiere Dorsoduro'nun öte tarafındaki, şim-

di Dogana kulesinde, iki Atlasın altın bir küreyi sırtladığı yere; fakat o zaman bunlar yoktu. O günlerde oraya, Le Zattere'deki bir sürü tuz deposundan ötürü Punta del Sale denirdi. Ve sağda, onun tam tersi taraftaki, şimdi San Giorgio Maggiore'nin korkunç neoklasizminin durduğu küçük adada bir Benediktin manastırı vardı ki, eğer Petrarca ve Boccaccio şimdi benim yanımda duruyor olsalar şaşırtıcı bir şekilde gözden kaybolurdu. Onlara bunu nasıl izah ederdim, Palladio'yu?* Onların 982 tarihli, mütevazı, muhtemelen pre-Roma döneminden kalma, muhtemelen tuğladan manastırının üzerine bu muazzam muzafferane tapınakları yaptıran, Roma'nın Hıristiyanlık öncesi saf çizgilerine duyulan nostaljiyi, tıpkı, La Giudeca'ya doğru birkaç metre ilerdeki, aynı şekilde gururlu Redentore'yi ve Canal Grande yakınlarındaki Dogana'nın hemen ötesindeki Salute'yi yaptıran aynı putperest nostaljiyi. Bu iki üstat sadece San Marco'yu, yahut en azından onun biçimini tanıyabilirdi; geri kalanların hepsi bir hayal, gizemli bir şekilde, aynı zamanda hem hayal edilemeyecek bir geçmişi, hem de hayal edilemeyecek bir geleceği taklit eden şeyler olurdu. Ama bir kez daha, bunlar anakronizm düşleridir ve bu kez yasak düşlerdir, çünkü ben orada, derin düşüncelerime dalmış halde otururken küçük bir motorlu polis teknesinin etrafımda dolaştığını, ancak suda yaşayan Venediklilerin yapabileceği manevralar yaparak dönüp durduğunu görüyorum. *Carabiniere* başını pencereden çıkarıp, orada oturamayacağımı söylüyor: Hindistan cevizi hasırımın üzerinde, kıyıdan dört metre uzaktayım, burası bir *zona militare.* İtaatkar bir şekilde kalkıyorum. Petrarca ve Boccacio'yla bir konuşma yaptığımı pek izah edemem onlara ve La Serenissima'daki deniz kuvvetleriyle dalga geçmek olmaz; sahildeki bütün limanlarda görebilirsiniz bunu!

* Andrea Palladio (1508-1580) Roma tarzı inşaat stiliyle tüm dünyayı etkilemiş Rönesans dönemi İtalyan mimarı. (ç. n.)

Kaçınılmaz bir şey bu. Günlerdir hep Academia'da yürümüşsünüz, tam bir mil uzunluğunda boyanmış tuval görmüşsünüz, dördüncü, altıncı ya da sekizinci gün olduğunda sanki tanrılardan, krallardan, peygamberlerden, şehitlerden, keşişlerden, bakirelerden ve canavarlardan oluşan güçlü bir akıntıya karşı yüzüyormuşsunuz gibi geliyor size; Ovidius, Hesiodos, Eski ve Yeni Ahitler tüm yol boyunca size eşlik ediyormuş, Azizlerin Yaşamları, Hıristiyan ve putperest ikonografi sizin peşinizden geliyormuş, Catherine'in çarkı, Sebastian'ın okları, Hermes'in kanatlı sandaletleri, Mars'ın miğferi ve taştan, altından, porfirden ve mermerden bütün aslanlar sizi yakalamak için ortaya çıkmış sanki. Freskler, duvar halıları, mezar taşları, her şey anlam yüklü, hepsi de bağıra bağıra dikkatinizi çeken gerçek ya da düşsel olaylardan, deniz tanrılarının ordularından, puttolardan,* papalardan, sultanlardan, *condottieri*den, amirallerden söz eder. Tavan boyunca vınlayarak hareket eder, boyanmış, dokunmuş, çizilmiş ya da taşa oyulmuş gözleriyle bakarlar size yukarıdan. Bazen aynı azizi günde birçok kez, Gotik, Bizans, barok ya da klasik kılıklara bürünmüş olarak görürsünüz, çünkü mitler güçlüdür ve kahramanlar her şeye, Rönesans'a da, rokokoya da adapte olabilir ve bunu hiç dert etmezler siz bakmaya devam ettiğiniz sürece, esasları bozulmadığı sürece. Onlar bir zamanlar ustalarının gücünü yansıtmak için kullanılmıştı ve o çağlarda herkes bilirdi onların neyi tasvir ettiğini: Erdem, Ölüm ya da Şafak, Savaş, Vahiy, Özgürlük; onlara ayrılan alegorilerdeki rollerini oynarlardı ve hatırası yad edilen rahipler ve kilise pederleri, generaller ve bankerlerdi; bugünlerde farklı türden ordular geçiyor önlerinden, artık onların görsel dillerinden anlamayan, onların neyi simgeliyor ya da simgelemiş olduğunu bilmeyen turist orduları; bir tek onların güzellikleri, onları yapan üstatların dehası kalmış geriye ve onlar öylece duruyor, bir Taş Konukları ulusu, kiliselerin ön cephesinden el

* Kanatlı bebek figürü. (ç. n.)

sallayarak, *palazzi*lerin *trompe-l'oeil*lerinden,* sarkarak, Tiepolo'nun** ve Fumiani'nin*** *ragazzi*leri**** koşturup duruyor ve St Julian'ın kafası bir kez daha kesiliyor, Meryem Ana bebeğini bir kez daha bağrına basıyor, Perseus bir kez daha Medusa'yla savaşıyor, İskender Diyojen'le konuşuyor. Gezgin tüm bu kargaşadan geri çekiliyor, çünkü o anda, suyun kıyısındaki taştan bir banka oturup, bir kulaklı dalgıç kuşunun yarı tuzlu, yeşilimsi suda av arayışını seyretmekten başka bir şey istemiyor, sudaki hareketleri seyrediyor ve kendisinin yağlı boyayla resmedilmiş ya da taştan oyulmuş olmadığından emin olmak için kolunu çimdikliyor. Venedik'te, diyor içinden, burada yaşayan kadınlardan daha çok Meryem Ana olabilir mi? Resmedilmiş, heykeli yapılmış, fildişinden oyulmuş, gümüşten işlenmiş kaç tane Venedikli olduğunu bilen biri var mı gerçekten? Ve bir düşün, diyor içinden, ama çok bitkin olduğundan oluyor bu, ya bunların hepsi birden kalksa, resim çerçevelerinden, nişlerinden, platformlarından, kaidelerinden, duvar halılarından, saçaklarından ayrılıp, Japonları, Amerikalıları, Almanları gondollarından kovsalar, restoranları doldursalar ve sonunda, kılıçları ve kalkanlarıyla, mor pelerinleri ve taçlarıyla, çatallı mızrakları ve kanatlarıyla, on yüzyıldır sadakatle verdikleri hizmetin karşılığında bir ücret isteseler?

Küçük şeylerin günü. Rüzgara ve soğuğa karşın, *vaporetto*nun baş tarafında, yağmurla dövülen o yerde oturuyor, iskeleden güverteye, güverteden iskeleye atlayarak, her gün böyle taşınmak istiyorum, suyun tüm çevrenizde hareket eden öğeleriyle birlikte; yolculuk umudu. Bir zamanlar, 1177'de burada, San Marco'nun avlusunda, güçlü Venediklilerin zorlamasıy-

* Gerçeğinin aynısı yağlı boya resim. (ç. n.)
** Giovanni Batista Tiepolo (1696-1770) Venedikli ressam ve fresk ustası. (ç. n.)
*** Giovanni Antonio Fumiani (1645-1710) Venedikli barok ressam. (ç . n.)
**** Ragazzi: Çocuklar. (ç. n.)

la Barbaros,* Papa III. Alexander'ın ayağını öptü ve sonra piazzada, Hazretleri'nin papalık eşeğinin üzengisine basmasına yardım etti. Papa minnettarlığını göstermek için Düka'ya, her yıl Miraç gününde denizle evlenmesi için bir yüzük verdi: "Seninle, ey Deniz, hakiki ve ebedi bir hakimiyetin nişanesi olarak evlendik." Bunun sonucunda deniz, her seferinde tekrar yenilenen ama hep aynı kocasına birçok kez ihanet etti, ama tek bir şeyde hep sadık kaldı: Balık pazarının taştan tablaları her sabah gümüş hazineyle, *orata* ve *spigolo*yla, *capone* ve *sostiola*yla ve tüm diğer renklerle, sanki yazar doğru sözcüğü bulamamış gibi, mürekkeple boyanmış sepyayla, hâlâ canlı, kıvranıp duran, bıçakla keserek açılmış yaraların kanıyla kıpkırmızı *anguilla*yla, sekiz kıskacıyla hâlâ yaşamaya çalışan yengeçlerle, midyelerin, istiridyelerin, tarakların canlı taşlarıyla dolar; Ortaçağda herkes bilirdi bunları, tıpkı, Venedik'in en eski kilisesinin, bin yıldan fazla bir süredir burada, San Giacometto'nun yanından geçen Canal Grande'nin üzerindeki Rialto Köprüsünün orada varolan *Pescaria*yı bildikleri gibi. O çok büyük, tek kolu ve yirmi dört tane kocaman Romen rakamı bulunan saatin altına girdim ve 900 yılından beridir balıklara ve sebzelere bakan, üzeri Korint başlıklı beş ince sütunun yanından geçtim.

Rehberimde yazanları doğru anladıysam buradaki her şey yeniden inşa edilmiş ve değiştirilmiş, ama şimdi sanat tarihine girmenin zamanı değil. Yeşil cüppeli, yaşlı bir rahip cemaatini kutsuyor ve bir şeyler söylemeye hazırlanıyor. Kilise dolu, konukların paltolarını çıkarmadıkları bir oturma odası gibi. Dostlarıyla birlikteler, birbirlerini tanıyorlar, sanki bu noktada 1500 yıldır vaaz verildiğinin farkındaymışlar, sanki Roma tanrılarının ölüm döşeğinde bizzat bulunmuşlar ve arkadan gelen, Reform'un ve Fransız Devriminin tuhaf gürültüsünü, Sportpalast'tan gelen çığlıkları ve Demir Perde'nin takırtısını da duymuşlar gibi. Bu arada, burada hiçbir şey de-

* Kral I. Frederick. (ç. n.)

ğişmemiş. Daha sonra, Torino'da bir araba atına sarılan biri galiba Tanrının öldüğünü iddia etmiş, fakat onlar ona yine de, hep kullandıkları sözcüklerle hitap etmeye devam etmişler ve şimdi ihtiyar adam ayaklarını sürüyerek St Anthony'nin altarına gitti ve kutsal bir kalıntıyı tutup havaya kaldırdı; bir kemik ya da bir keşiş cüppesinden bir parça var camın ardında, ne olduğunu göremiyorum. Rahip, kırların büyük azizinden, *debolezza*mızda yanımızda olmasını istiyor. Daha sonra, sırf emin olmak için sözlükte bu sözün karşılığına baktığımda, zayıflık yazdığını görüyorum; hiç de kötü bir tanımlama değil. Sonrasında adamlar yanan yağ fitillerinin kırmızı camların ardında parıldadığı altı mabet lambasının altında bir süre daha kalıyor ve konuşuyorlar. Rahip gidiyor, cüppesinin üzerine çok ince bir plastik kılıf geçirmiş, herkes el sıkışıyor. Günah çıkarma hücresine çabucak bir göz atıyorum. Önde mor, eski püskü bir perde asılı, itirafçının kendini gizleme şansı yok, burada günahlarını fısıldayan herkesi etrafa duyurabilirler pekala. Duvarlar, yağ süzücüler loncası (*travasadori d'olio*), tahıl eleği yapıcılar loncası ve nakliyeciler loncası hakkında, azize hürmeten asırlardır her Paskalya öncesi Perşembe günü buraya gelen düka hakkında birtakım eski mesajlar fısıldıyor, ama Scuola di San Giorgio degli Schiavoni'de, tüm Venedik ressamlarının en büyüğü Vittore Carpaccio ile randevum var benim.

Onun Accademia'da kendi salonu ve dört duvarında, St Ursula efsanesini anlattığı ve bu sırla onun evrenine dalıp gittiğiniz, üzerinde kitap yazılması gereken bir seri tablosu vardır. Burası, Scuola da bundan daha az muhteşem değildir ama ben bugün bu küçük, sıcak mekana tek bir tabloyu, yazarlar arasındaki en büyük azizin ve azizler arasındaki en büyük yazarın, Hippolu Augustinus'un tasvirini görmek için yeniden geldim. Belki de böyle yapmamın nedeni bu tabloda, bulsam hemen uğrak yerim haline getirmeyi çok istediğim, bir yazarın çalışma odasının resmedilmesidir. Evet, işi altardaki piskopos tacına, asasına ya da haçın üzerindeki İsa hey-

keline, sancağa kadar vardıramam, fakat o mükemmel ışık, açık kitaplar, çentikler, bir *Cypraea tigris* olduğu anlaşılan deniz kabuğu, sol taraftaki duvarda güzel, ciltlenmiş sayfalar, herhalde el yazmaları var içinde, dönen kitap dolabı, döşemenin ortasında bir yerde duran, merak uyandırıcı mektup ve iki patisi tam önündeki yere dayalı, burnu havada ve parlak, kiraz karası gözlü, kabarık tüylü, küçük bir köpek; hayır, burada yazamayan hiçbir yerde yazamaz. Aziz o en gizemli anında yakalanmış: İlham. Kalemini havaya kaldırıyor, içine ışık doluyor, sözcüklerin nasıl oluştuğunu duyuyor ve onları nasıl yazacağından hemen hemen emin; bir saniye sonra, Carpaccio gittiğinde kalemini sepya mürekkebe daldıracak ve bugün dünyanın tüm kütüphanelerinde, onun kitaplarından birinin içinde saklanan bir cümleyi yazacak.

Son. Bir son gün başka bir yılın tekrar ilk günü olacaktır, çünkü Venedik'le Venedik arasında çok şey unutulmuş olabilir. Ölüleri ziyaret etmeye gidiyorum. Fondamente Nove'den, ölüm adası San Michele'ye ve sonra Murano'ya giden *vaporetto*ya biniyorum. Alejo Carpentier'in harika öyküsü *Concierto Barocco*'da, Hendel ve Vivaldi'nin, o kızıl saçlı Venedikli rahibin bir gece süren, müzik ve şarapla dolu, çılgın bir partiden sonra diğer birkaç kişiyle birlikte adaya gidip kahvaltı ettiği bir sahne vardır. Yiyip içerlerken Vivaldi sirke, mercanköşk ve biberle marine edilmiş bir parça domuz kafasını dişleye dişleye birkaç adım öteye gider ve birden, üzerinde, orası için hiç görülmedik derecede melodik bir isim olduğu için epey bir zamandır baktığı, yakınlardaki bir mezarın önünde durur. "IGOR STRAVİNSKY" diye heceler.

"Ah, doğru," der Hendel, o da harfleri heceleyerek, "bu mezarlığa gömülmek istedi."

"Takdire değer bir müzisyen," der Antonio, "ama bazı fikirleri çok demodeydi. Geleneksel temalardan esinlenirdi: Apollon, Orpheus, Persephone... daha neler var?"

"Ben onun *Oedipus Rex*'ini bilirim," dedi Hendel. "Bazı kişiler, ilk bölüm sonunun *('Gloria, gloria, gloria, Oedipus uxor')* benim müziğimi hatırlattığını düşünür."

"Ama... ne demeye tutup da, Latince bir metin üzerine laubali bir kantat yazmaya kalktı ki?" der Antonio.

"Onun *Canticum Sacrum*'u da San Marco'da seslendirildi" der George Frederick. "Çok uzun zamandır reddettiğimiz, Ortaçağ stilinde melismalar* var içinde."

"Evet, avant-garde denen üstatlar eski bestecilerin bazı şeyleri niçin yaptığını bir türlü bulamıyor... bazen onların stillerini modernize etmeye bile kalkıyorlar. Bu yönden biz daha moderniz. Yüz yıl önceki operaların ya da konçertoların nasıl olduğu beni hiç ilgilendirmiyor. Ben kendi yolumdan gider, kendi benzersiz yeteneğim ve sezgimle yapabileceğimin en iyisini yaparım, hepsi bu kadar."

"Ben de öyle düşünüyorum," der Hendel, "... gerçi şunu da göz önüne alman lazım-"

"Ah, böyle zırvalardan konuşmayı kesin hele" der Filomeno ve az önce açtığı bir şarap şişesini kafasına diker. Ve dördü, Ospedale della Pietà'dan gelmiş sepetlere dalarlar yine ve bu sepetler, mitolojideki bereket sarmalı gibi, hiç bitmez sanki. Ayva peyniri ve ballı keke geldiklerinde sabahın son bulutu da dağılmıştır ve güneş dosdoğru, servilerin koyu yeşilinin yanında parlak beyaz dilimler gibi duran mezar taşlarına vurur. Herhalde güneş ışığının parlaklığından olsa gerek, çok yakınlarındaki Rus adı yeniden dikkatlerini çeker.

Ben mezarlığa vardığımda neredeyse kapanma vaktiydi. Kapıcının önünden yürüyüp geçiyorum, elimde ölülerin haritası, Stravinsky'nin, Diaghilev'in, Ezra Pound'un mekanları ve yeni yazılmış bir Joseph Brodsky yazısı var. Uygunsuz bir durum; herkes uyuyor ve ben resmen koşturuyorum. Çocuk mezarlarının önünden geçiyorum; sadece birkaç gün yaşamış ruhlar için yapılmış mermer yapılar ve gözlerinde hâlâ, gö-

* Bir hecenin birkaç nota halinde uzatılması. (ç. n.)

rünmez bir futbol sezebileceğiniz çocuk resimleri. *Militari del Mare* ile *della Terra** arasındaki ayrım çizgisini geçiyorum, sanki gittikleri yerde bu tür ayrımlar hâlâ önemliymiş gibi ve Protestan bölümüne varıyorum; palmiyeler, serviler, ucu kesik sütunlar, yosunlu piramitler; ölümün on dokuzuncu yüzyıl grameri. Mezarların çoğu kendiliğinden yok olmuş, yazılar okunmuyor; Danimarkalılar, Almanlar, konsoloslar, soylular ve tüm bunların arasında, kalp şeklinde dizilmiş alçak bitkilerin ortasında Olga Rudge ve Ezra Pound'un iki tane yatay taşı. Ve pek fazla gitmeden, hemen hemen kum renginde topraktan, küçük bir tepenin üzerinde sararmış, kurumuş birkaç öbek çiçek ve kollarında çakıl taşları bulunan, ince, kaba, beyaz, tahta bir haç; Joseph Brodsky. Duvarın arkasındaki *reparto Greco*'da, Rus prensleri ve Yunanlı şairlerin arasında Igor ve Vera Stravinsky yatıyor. Hendel'le Vivaldi az önce gitmiş, ama çiçeklerini bırakmışlar geriye; her iki mezarın üzerinde çaprazlamasına konmuş pembe birer gül ve mavi birer iris duruyor. Kaç yıl önceydi diye düşünüyorum, New York'ta Vera Stravinsky'ye, kocasının, yaşamının son yıllarında, yaşı seksenin üzerindeydi o zamanlar, Venedik'e tekrar tekrar gitmeyi yorucu bulup bulmadığını sormuştum ve bunun üzerine Vera o muhteşem Rus aksanıyla "Ah, anlamıyorsunuz!" diye bağırdı, "Stravinsky, o UÇMAYI SEVVİYOR!"

Ölüler ülkesinden gelen mekanik bir ses tüm ada boyunca yankılanıyor; Papa gibi çok dilli bir haberci bu. Almanca, İngilizce, Rusça ve Japonca, ölüleri huzur içinde bırakmamız isteniyor, kapılar kapanıyor. Çabuk olun, *ragazzi*, çabuk olun diye bağırıyor, deneyimli kulaklarıyla *vaporetto*nun gelmekte olduğunu duyan mezarcılar ve hepimiz çabucak iskeleye koşturuyoruz sanki eli tırpanlı biri peşimizden geliyormuşçasına. Açık denize varınca bir tarafta Murano'yu, diğer tarafta Venedik'i görüyorum. Turuncu bir ışık ortaya çıkan kanalı

* Denizci... karacı askerler. (ç. n.)

belirgin kılarken, biri büyük öteki küçük iki ada karanlık suların üzerinde gölgeler gibi yüzüyor ve sonra birden bire, karanlık bir bulutun ardından çıkan, bakır rengi bir günbatımı ışığı karşımdaki kenti birkaç saniye boyunca, kıyametsel bir parıltıyla sarıyor, sanki oradaki düş artık yeterince sürmüş gibi.

1998

Lady Wright *ve Sir Jawara: Gambiya'da Bir Tekne Turu*

Bir karışıklık olmasın: Gambiya bir ülkedir ve adını aynı isimde bir nehirden alır. Bu ülke, adını hiç kimsenin duymadığı ya da nerede olduğunu bilmediği daha bir sürü ülkenin bulunduğu Afrika'dadır. Adını hiç kimsenin duymadığı *bu* ülke, Fransızca konuşulan Senegal'in güney kısmında, çevresi onunla kuşatılmış, İngilizce konuşulan, küçük, garip bir bölgedir ve burada olağanüstü geniş bir nehir ve tahmin edeceğiniz gibi, nehrin iki kıyısı vardır. Bu kıyılarda ve kimi zaman da suyun üzerinde yaşayan 400.000 kişilik Gambiya halkı Surinam* halkı gibidir ve epey hızlı bir şekilde göç verir. Burası sıcaktır ve halk yerfıstığı yetiştirerek geçimini sağlar. Üstelik, bağımsızdır (bu dünyada ne kadar bağımsız olunabilirse tabii), daimi bir ordusu yoktur ki bu çok ender rastlanan bir şeydir, televizyon yoktur ki bu çok dinlendirici bir şeydir, haftada üç kez çıkan tek bir gazetesi ve iki ayda bir toplanan bir parlamentosu vardır ki bu da onu bir demokrasi kılar. Yabancı gazeteler ancak tamamen sararmış bir halde bulunabilir; Wolof, Mandinke, Fulani dillerinde ve söylendiğine göre, İngilizce de radyo yayını vardır; yani dünyaya geçici bir süre veda etmek isteyen herkesin gideceği yerdir. İki yüz kilometre giden asfalt yollar vardır fakat üzerinde tek bir gazete bayii yoktur ve deniz kıyısındaki başkentin dışında da hiç otel yoktur. Dört tanesi bir İngiliz poundu ya-

* Karayiblerdeki bu eski Hollanda sömürgesi o yıllarda bağımsızlığını yeni kazanmıştı ve nüfusunun önemli bir kısmı Hollanda'ya göç ediyordu. (ç. n.)

pan bir Gambiya poundu vardır, ama Gambiya pounduna dalasi de denir ve yüz butut eder. Ben yine memleketteyim şimdi ve bir nostaljiye yakalandım. "Niçin gittin oraya?" diye soruyor arkadaşım, gittiğim yerin neresi olduğunu kavrayınca, yalnız şu var ki, ben oraya gitmiş değildim, oraya varmıştım sadece. İspanyol Sahrası'na gitmek niyetindeydim. 'Niyetindeydim'i, Nijhoff'un "Çocuk ve Ben" adlı şiirinde kullandığı anlamda kullanıyorum: "Balığa gidecektim..." Yani niyetim tümüyle Sahra'ya gitmekti; oradaki askeri yetkililerin isteyeceği seyahat tezkeresi Madrid'deki temsilcilikte beni bekliyordu güya. Ama yoktu ve dahası, yakın bir gelecekte geleceği de yoktu. Martta Madrid'de hava soğuk ve serttir. Ee, ne olacak şimdi?

İspanyol Sahrası'na gitmek istememin nedeni, öncelikle, Moritanya'nın bu bölgede hak iddia etmesiyle ilgiliydi. Brüksel'deki Moritanya büyükelçiliğinde bir vize almak için saatlerce, olağanüstü şık giyinmiş birinin, tümüyle yapay görünüşlü ve kendi deyişiyle, Einstein olmayan bir Moritanyalının, Rembrandt'ın ışığı nasıl kullandığı konusunda ballandıra ballandıra anlattıklarını dinlemek zorunda kaldım. Benden bir an, mümkünse, büyük *Afrikalı* Kral Tutankhamon'u düşünmemi istedi. Onu gözümün önüne getirebilir miydim?

"Tamam mı? Soylu tipler? Gerçek bir kralın yüz ifadesi? Tam öyle! Ve şimdi bunu sizin büyük kralınızla, *üstelik* kendine Güneş Kral diyen kişiyle bir karşılaştırın. XIV. Louis, evet, aynen! Fakat o adam, Bay Noteboom, *o adamın*, Versailles'da divanların arkasına işeme huyu vardı... Trianon hâlâ pis kokar bu yüzden!"

O da bana bir vize lütfetmedi, *Rambran*'ın ışık kullanışına rağmen, çünkü ona göre, benim pasaportum 'çok dolu'ydu.

Bu sözlerde bir bürokratik kırtasiyecilik havası bulunduğunu söyledim ve kendilerinin bunu bizden öğrendiği yanıtını verdi. Fakat ertesi sabah, Hollanda büyükelçiliğinin baskı makinesinden ötürü hâlâ sıcak ve ilk çocuğun doğumunu bekleyen bir yatak gibi bomboş yeni pasaportumla tekrar İs-

lam cumhuriyetinin büyükelçiliğine gittiğimde de yine vize alamadım. Ne kadar protesto etsem de boşunaydı ve sonunda eli boş döndüm.

Madrid'de yağmur başlıyor. Sahra beni istemiyor, Moritanya beni istemiyor ve burası soğuk. Biletimde "Las Palmas yoluyla" diye yazıyor. British Overseas Airways'in vitrininde gayet şık bir şekilde asılı duran dünya haritasına bir göz atıyorum. Dibimde, piyango bileti satan bir işportacı bağırarak, bunun benim son şansım olduğunu söylüyor. Ben de tam öyle düşünüyorum. En iyi kararlar Hollanda saatiyle hep altıya beş kala verilirdi ve İspanya'da saat sekize beş kala verildi (dükkanlar kapanmıştı). İçimden müthiş bir Afrika hasreti fışkırdı. Ertesi sabah Las Palmas'tan Dakar'a bir uçak var mı? (Harika bir sıçrama noktası; Dakar benim ilk Afrika deneyimimdi. Nostalji!) Evet efendim, Dakar'a iki uçak var, fakat ikisi de dolu.

Gözyaşlarımın arasından, o büyük haritada Dakar'ın hemen altında başka bir isim daha görüveriyorum. Bathurst! "Bathurst?" "Bathurst'e uçak var mı?" "Artık oranın adı Banjul, efendim." "Ah. Peki Banjul'a uçak var mı?" "Evet efendim, British Columbian'la, Las Palmas'tan kalkıyor, haftada bir kez ve o da yarın." Kader gelip beni buluyor yine. Kadın telefonla (şimdi sekize bir dakika var) yaşamımın yeni bir dönemini organize ediyor. O kadın olmasaydı ben *Gambiyan News Bulletin*'i asla okuyamaz, asla biberli istiridye yiyemez, asla Bay Dembo'yla karşılaşamaz ve Sir Dawda Jawara yanımdan geçerken bisikletimden yeterince çabucak inmediğim için asla kırk derece sıcaklıkta tutuklanmazdım. Ve Lady Wright'ın sözünü bile edemezdim.

Fakat hâlâ soğuk, karanlık ve Avrupa. Ama yine de, yirmi dört saatten az bir süre sonra bir uçak, içinde benle birlikte o yasak, sıcaktan kavrulan Sahra'nın yukarılarından uçarak geçiyor. Afrika sahili boyunca giderek irtifa kaybediyor ve sonunda, geniş nehirlerin uçsuz bucaksız düzlüklerde yol aldığı bir yere varıyor ve gecenin sarmalayan siyahlığıyla beraber

inişimizi yapıyoruz. Havaalanı ışıklarının parlayışı bir tuhaf görünüyor ve yere iner inmez bunun nedenini görüyorum. İçinde mavimsi bir alevle mum yağı yanan şişeler bunlar. Hoş geldin.

Ağaçlar, baobabların papaza benzer gölgeleri, bir çıkış kapısının önündeki küçük bir grup siyah insan, bizimle yarışan bir itfaiye arabası, buraya tamamen yabancı duran, ovalanmışçasına beyaz İskoç hostesler, uçağın içindeki, çok yakında tropikal gecenin ılık havasıyla değiştireceğim *yapay* hava. Gambiya hakkında bilgimin ne kadar az olduğunu fark ediyorum; bildiğim sadece, buraya hiç gelmemiş olan Kraliçe Victoria'nın burayı "ne kadar sevimli, küçük bir yer" olarak nitelemesi ve buraya henüz ayağını bile basmamış komşuma göre, başkentte "gidebileceğiniz" tek bir otelin olduğu. Demek gideceğim yer orası. Pasaport ve bavul arbedesinden sonra, açık mavi bir Renault 4'le Banjul'a doğru yola çıkıyorum. Arabanın içini bir sıcak, bir soğuk hava dolduruyor; deniz kıyısında geceleri, sonradan öğreniyorum, aşırı soğuk olabiliyor. Hava kararmış artık, küçük ateşler görüyorum, insanlar etraflarına toplanmış, kara geceden yontularak oluşmuş siyah ağaç öbekleri, başka bir şey yok. Bu sabah saat altıda hâlâ Madrid'deydim ve arkadaşlarımdan yahut akrabalarımdan hiçbirinin bu olağanüstü yerde olduğumu bilmediğini fark ediyor ve çok seviniyorum. 'Olmama'nın uyandırdığı duygular hakkında söylenecek çok şey var. Kimsenin sizin hakkınızda bir şey bilmediği bir ülkede, bitkin düşmüş bir beyefendi gibi, taksinin koltuğunda kaykılıp uzanmak bir rol oynamak gibidir. Son dakikada başka birinin yerine geçiyor ve henüz senaryoyu bilmiyorsunuz. Şoför hemen senaryoyu değiştirmeye kalkıyor. Benim, tavsiye edilen Atlantic oteline değil, Apollo oteline gitmem gerektiği kanısında. Orası çok uygun. Gözümün önüne hamam böcekleri, sivrisinekler, uykusuz geceler geliyor ve Atlantic oteline gitmek istediğimi söylüyorum ona. "Apollo, ucuz fiyat," diyor. "Çok beyaz insan"; herif işini iyi biliyor. Fakat onun Apollo'yla bir anlaş-

ması falan olduğunu düşünüyor ve diretiyorum. Tabii ki ertesi gün Apollo'ya taşındım ki, o şoförle her karşılaştığımızda benimle dalga geçmemezlik etmediği bir konuydu bu ve sık sık oluyordu, çünkü Banjul'da hep aynı taksi şoförlerine rastlarsınız.

Resepsiyon tezgahındaki, aşırı derecede siyah adam kesinlikle soğuk biri. Evet, hâlâ boş odalar var. Fiyatın oldukça pahalı olduğunu söylediğimde ("Biraz daha ucuz bir odanız yok mu?") bana, Apollo'ya gitmemin daima mümkün olduğu yolunda bir öğütte bulunuyor. Ama şimdilik burada yatmaya kararlıyım. Adam pasaportumdaki ayrıntıları titizlikle aktarırken, tahta bir stantta, teksir edilmiş bir kağıt görüyorum: *İlerici Gazete*, no. 664 (GERÇEĞİ ARIYORUZ, haftada iki defa çıkar, fiyatı on üç butut). Gambiya'da ilk alışverişimi yapıyorum ve kısa bir süre sonra, taştan odamın çıplak taştan duvarlarının arasında, klima cihazının monoton türküsünü dinleyerek oturuyor, "Güney Koreli dostlarımızın," Bağımsızlık Gününde, "böyle tarihî bir güne has tüm gelenekler hiçe sayılarak," resmigeçit yürüyüşüne katılmaya davet edilmemesine karşı müthiş bir protestoyu okuyorum. *Verbum sat sapienti** diye bitiyor makale gayet anlamlı bir şekilde ve gerçi çoğu kişinin bunu anlayıp anlayamayacağından emin değilsem de, gayet açık bir şey var: Ben hâlâ insan ırkının bir parçasıyım. Daima birbirinde kusur bulmak; nereye giderseniz gidin.

Yıkanıp, üç ülkenin tozundan arınıyor ve gezmeye çıkıyorum. Bir hışırtı ve tatlı, biraz çamurumsu, bataklığımsı bir koku var. Sol tarafımdaki nehir bu noktada kilometrelerce genişlikte. Karşıda tek bir ışık bile görünmüyor. Yürümek, bakınmak. Denizcilerin resmigeçidi. Hükümet Konağı beyaz bir sömürge dönemi hayaleti. İki tane siyah muhafız bana işaret ederek, oranın önünden geçemeyeceğimi, nehire daha yakın taraftaki yumuşak kumlu yoldan geçmem gerektiğini belirti-

* Lat. Arif olan anlar. (ç. n.)

yor. Tenis kulübü, Albert market, Nijerya Havayolları, Mahoney'in sineması; bir John Wayne filmi oynuyor. Niçin olmasın? Toka Caddesi, Portakal Caddesi, Limon Caddesi.

Ayakkabılarımın asfaltta çıkardığı sesi duyuyorum, terliklerin sürünmeleri, sandaletlerin peltek sesleri ve çıplak ayakların yumuşak şapırtılarının arasında. Yolun kumlu kıyısına çömelmiş birkaç grup adam kalabalık bir şekilde tavla ve dama oynuyor. Loş ışıkta oturup aylaklık ediyorlar ve dudakları beni dışlayan, daha da yabancı kılan tuhaf bir dilde mırıldanıyor. "Hey, arkadaş!" diye sesleniyor bir çocuk ve ben el sallayınca o da el sallıyor. Her şey olağanüstü sessiz ve olağanüstü huzurlu. Ara sıra bir öbek neon ışığı ortalığı biraz daha iyi görmemi sağlıyor. H. R. Carrol & Co., Shyben A. Madi & Sons, giysi ve bavul dolu gizemli dükkanlar, ama çoğu yerdeki sarımsı ışıkların benim ruh halime tam uyan donuk, bulanık bir etkisi var. Yarın tüm bunlar başka bir görünüm kazanacak. Daha da kararmış sokaklarda otele dönüş yolumu zor buluyorum. Duşun altında, kırk bir yaşındaki bedenim kaygan bir şeyin üzerinde ölüme meydan okurcasına bir geri takla atıyor ve küvetin yüksek taş kenarının üzerine düşüyor. Kan yok, kırılan bir yer yok. Yani raslantı değil, benim burada bulunmamın gerçekten de bir amacı var. Tibullus'tan bir şiir okuyorum ("Bana kıyma Tanrıça, bunu hak edecek bir şey yapmadım") ve yatıyorum. Dışarıdan gelen, normalde asla duyamayacağım bir bağırtı duyuyorum ve bunun üzerine süzülüp gidiyorum.

Kahve, topak şekerler, ufalanan ekmek, begonvil, yasemin, amber çiçeği, terasların üzerinde flört eden akasyalar, nehrin yeşil parıltısı, gün böyle başlıyor işte. Ne halt ettim ben şimdi? Burada hiçbir görevim yok, sadece kendim tarafından atanmışım buraya. Ama 'bir yerde olma'nın anlamı nedir? Her zamanki gibi, sadece başka bir yerde, bütün kameraların, ses kayıt cihazlarının açık, seslerin, görüntülerin anıya dönüştürüldüğü o boş depoya bağlanmış olması.

Ama bu çok zevkli şeye yaklaşımın bir yöntemini bulmak

çok önemli. Elbette, başkentin fırın gibi sıcak birkaç sokağında başıboş dolaşıp, duyusal yaşantıların tadına varmak harika bir şey, ama sonunda, sübjektif duygulardan bir kalıntı ve bunlara uyan varsayımlardan başka pek bir şey kalmaz insana. Hayır, bir yöntem lazım. Örneğin: Yabancı Muhabir Başkan'la Röportaj Yapmak İstiyor. Evet, bunun şu andaki pratik yararından kuşku duyulabilir; Hollanda'da hiç kimse, tanınmamış bir ülkenin tanınmamış başkanıyla yapılmış bir röportaj için uykusunu feda etmez.

Ama yine de, bürokratik makinenin sarsak merdiveni, işlerin içyüzü hakkında hiç beklenmedik bilgiler verebilir, en tepeden başlamadığınız sürece. Böylece o Cuma sabahı bir başkana doğru ilk adımlarımı atıyorum; gerçi sonunda ulaşmayı başaramadım ama hedef o değildi zaten; gizli hedef, yol boyunca yapılacak gölge oyunudur. Ama bu yöntemin başarılı olması için bir önkoşul vardır: Başkanla buluşmayı tutkuyla istemeniz gerekir, aksi takdirde yol boyunca çekilen eziyetler istenen sonucu vermez.

Gambiya'ya gelen tek yabancı turistler İsveçliler. Girişimci bir İsveçli başkentten yirmi kilometre ötede, vahşi okyanus kıyısında, her hafta bir uçak dolusu İsveçlinin geldiği üç tane alçak otel yapmış. 300£'den azıcık fazla bir para vererek, iki haftalık tatil ve yemek için sekiz saat uçuyorlar ve bunun Gambiya için önemli sonuçları olmuş. Şimdi bütün soluk yüzlülere, hiç şaşmaz bir şekilde hep İsveççe hitap ediliyor ve genellikle çeyrek yüzyıldır, belki daha da fazla süredir Afrika'da bulunan İngiliz sömürgeci tiplerinin fena halde moralini bozuyor bu. *"Hey du Svenska!"* Ve ayrıca, İsveçlilerin arasındaki, zaten çoğunluğu oluşturan kadınlar otellerin içinde ve çevresinde yaltaklanıp duran bir sürü genç Gambiyalıyla daha derin ilişkiler kurmaya belirgin bir yatkınlık gösteriyor. Bu durum, anaca değilse de, kardeşçe ilişkileri geliştiriyor ama toplumun yerel ahlak bekçileri bunu büyük bir çöküş olarak görüyor. Katılan delikanlılar için bu, kazanç sağlama-

nın kolay bir yolunu ve otelin gece kulüplerine rahatça girme olanağını sağlıyor. Böylece, büyük, geniş dünya Gambiya'ya gelmiş ama herkes bundan memnun değil ya da taksi şoförünün dediği gibi: "Erkek için iyi değil. Gambiya kızı ona uymuyor. Kız onun ailesini tanıyor. İyi değil. İsveçli kız, o tanımıyor. Geliyor gidiyor."

Renkli boyanmış giysilerin, gömleklerin ve şapkaların satış için sergilendiği küçük bir turist pazarı da özellikle İsveçliler için kurulmuş. Mutlu bir şekilde dalgalanan bütün o giysilerin arasındaki bir barakada, "İnformasyon"la görevli, cazip, uyuşuk bir kadın var. Kentin ve ülkenin birer haritasını, ayrıca, yaklaşık on yıllık bağımsızlık dönemini anlatan ve milli marşın da yer aldığı bir kitabı ("Anavatanımız Gambiya için / Uğraşır, çalışır, dua ederiz her öğün / Yaşasın herkes birlik, / Özgürlük ve barış içinde her gün") ve kuşlarla ilgili bir kitabı satın alıyorum. Ama kadın bana başkan konusunda yardım edemiyor, McCarthy Meydanı'ndaki bakanlığa gitmem gerekiyor bunun için. Uzak değil, ama gün ilerledikçe her dakika daha sıcak oluyor sanki. Gölge sadece, güneşin yüzünüzü yakmaması demek, ama sıcağın yükü, omuzlarınızdaki ıslak havlular giderek ağırlaşıyor. Bakanlığın merdivenlerine oturmuş büyük bir kalabalık var. Plastik kuşlar, sigara, kola fıstığı, yerfıstığı ve küçük ekşi portakallar satıyorlar ve hepsi de *"Hey du Svenska!"* diye sesleniyor. İyi huylular. Aslında meydan, İngiliz çimiyle kaplı yeşil bir deniz gibi, sömürge döneminden kalmış ahşap yapılarla çevrili kocaman bir kriket sahası. Gözlerinizi yarı kapatın, gezginler ve siz eski günlerdesiniz yine; kriketçiler tüm sahaya yayılıyor, yıl 1920, 1910, 1890, zaman zaman bazı üniformalar değişiyor, biraz daha çok beyaz yüz geliyor, ama bunun dışında hiçbir şey değişmiyor: Woloflar, Malinkeler, Fulaniler ve Soninkeler hâlâ tanınacak şekilde kendileri gibiler, zaman değişmiş belki, valinin yana yatık şapkasındaki tüy yok olmuş ama sıcak, nehir, kabileler ve yoksulluk duruyor. Bağımsız sıcak, bağımsız nehir, bağımsız yoksulluk.

Fiyakalı bayraklar takılmış iki tane siyah Mercedes'in ve koyu mavi yünlü çoraplarının üzerinde kara dizleriyle bir polisin yanından geçip bir kabul masasına geliyorum. Hollanda'da, Kraliçe'yle görüşmek için hangi masaya başvurmanız gerekir? Orada, güneşin altında durmuş, bunları düşünürken birisi beni içeri çağırıyor. Burası karmakarışık bir yer, bu kadarı belli. Görür görmez tanıdım, çünkü benim kendi çalışma odama benziyor. Hiçbir şey doğru dürüst dosyalanmamış, gazeteler darmadağınık, doğru dürüst dolap yok, hiçbir şeyi bulmak mümkün değil, her şey bitmiş, her şey üst üste ve mektuplar, formlar, sandalyelerin, masaların ve döşemenin üzerinde öbekler halinde bir arada duruyor. Burada çalışan üç kişi oturuyor; ben hep böyle derim. Bir tanesi bir eski mektuplar yığınında bir şey arıyor boşuna. Güzelliğini kesinlikle, bakışları perçinleyici bulduğum genç bir kadın, telefonda, yüksek perdeden şarkı söyler gibi bir sesle, kuşkusuz ki telefonda gizlenen bir sevgiliyle konuşuyor. Şimdilik başka hiçbir şey olmuyor. Birkaç gazeteyi bir kenara itiyor ("Pekin Gambiya'ya 28 milyon dalasi borç veriyor) ve oturup olacakları bekliyorum. Tavana takılmış vantilatör boşta kalmış kağıtları savuruyor, birtakım insanlar içeriye giriyor, beni tepeden tırnağa, sanki satın alsalar mı almasalar mı diye düşünüyormuş gibi süzüyor ve bir şeye girişmeden çıkıp gidiyorlar yine. Yavaş yavaş, gerçekte böyle bir şeyin olmadığı yolundaki o eski duygular egemen olmaya başlıyor. Ben burada oturuyor falan değilim. Afrikalı bir Pinter'ın, benim muazzam bir meblağ vererek katıldığım bir piyesi bu. Kısacası, birazdan bir ara olacak, sonra hepimiz kalkıp, alkışlar hakkında değerlendirme yapacağız ve gidip kantinde birer bira içeceğiz.

Doğru değil, bunların hiçbiri. En uzaktaki masada oturan biri derin düşüncelerinden uyanıyor, karşısında duran görecelik teorisine çabucak bir dönüşüm yapıyor ve bana doğru yürüyor nazik bir şekilde.

İstediğim nedir?

"Başkanla röportaj yapmak."

Beethoven'in dokuzuncu senfonisinin el yazmalarını görmeye geldim demişim gibi sanki.

"Ah, anladım. O zaman Bay N'Jie ile konuşmanız lazım."

Ama Bay N'Jie yok. Bay N'Jie'yle ikimiz tuhaf bir kılcal faaliyete kapılmış haldeyiz: Ben bir büroya girdiğim an adam fokurduyor... ve dışarı çıkıyor. Ve böylece, tuhaf bir pantomim başlıyor; karşılaşmalar, randevulaşmalar ve koridorda beklemeler, sonra başka bir koridorda beklemeler ve bazılarının adı yine N'Jie olan daha başka beyefendiler. Bu arada, teksirler topluyor, ev ödevimi yapıyorum. İçinde birazcık trajik bir şeyler olsaydı Kafka'dan söz ederdim –herif bürolardan oluşan bir labirentte kayboluyor falan- ama yok; konusu olmayan bir filmin çok uzatılmış başlangıcı bu sadece. Ben bir bürodan ötekine gönderiliyor, zaman zaman bazı banknotları usluca veriyor, büyük düşleri dinliyor, kimin hangi kabileden geldiğini, onların da çoğu zaman bunu birbirlerine bakarak anlayamadığını öğreniyor, Ekselansları için İngilizce bir sorular listesi veriyor ve bu şekilde, Gambiya yılanlarıyla merdiven tahtalarının üzerinden aşarak, bir oraya bir buraya, bir aşağı bir yukarı çabalayıp duruyorum. Çok öğretici bir şey bu. Yavaş yavaş dışarıdaki dünyayı unutuyorum ve geri kalanlar sadece, sıcak, tozlu sokaklar, Apollo otelin yemek salonu ve çok içerlerden gelen yerfıstığı teknelerinin, üçgen yelkenleriyle ağır ağır ilerlediği nehirden bir manzaranın göründüğü küçük, taş odam. Günün bazı zamanlarında, açık bir lağımın bir parça hastalıklı, pis kokusu geliyor ve sabahları, penceremin altındaki kuyudan su çeken ilk insanların gelmesiyle, aşırı erken bir saatte uyanıyorum.

British Council'daki gazeteler bir aydan daha eski ve bakımsız kitapçıda Gambiya hakkında bulabildiğim tek kitap, 1906 yılında çıkmış, *Gambiya Kolonisi ve Dominyonu Hakkında Resmî Elkitabı.* Her şey var bunun içinde. Bütün isimler, bütün miktarlar, bütün işlemler, herkesin maaşı, her şey. Posta Ku-

tuları başlığı altında şunlar yazıyor: "Koloni ve Dominyonda posta kutusu yoktur." İnsan okurken inanamıyor. Demek bir imparatorluk böyle işliyor. Hiçbir şey şansa bırakılmamış. Birisi, bir zamanlar tüm bunları halletmiş. Bathurst'den St. Helena'ya bir telgraf üç şilin tutuyor. Askeri poliste başçavuş Jeremiah Collingwood, "Sir Alfred Maloney, Sir James Shaw Hay ve Sir Gilbert Carter'a, hinterlanddaki birçok görevlerinde eşlik etmiştir", yirmi yedi yaşındadır, beş aydır kolonidedir ve yılda 100£ alır. Resmî gemiler 1903 yılında 366£ 1 şilin kazanmıştır ve bu miktar, beklenenden 6 peni düşüktür. Wei-Hai-Wei'ye, Cayman Adaları'na ve Fiji'ye bir mektup 1 peni tutmaktadır ve verilen kırbaçlama cezaları hakkındaki raporlar son olarak Deniz Kuvvetleri Mahkemesine, iki nüsha halinde teslim edilmelidir. Tümüyle geçmiş zaman, 364 sayfa, hepsi gerçek. Böyle bir kitabı okurken, kahkahayla melankoli arasında ya da bunun tersi yönde bölünüyorsunuz ama dışarıdaki, muazzam bir nehrin bir kıvrımında duran o pejmürde kasabaya bakıp da tek asfalt yolu ve kabaca, her şeyin yokluğunu hatırlayınca, İngilizler tüm bu süre boyunca ne yaratmış diye sormanız gerekiyor kendinize. Ve yanıtı da şu: Pek bir şey yok aslında, yerfıstığı!

Sierra Leone Dışişleri Bakanı geldi ve Merkez Bankası'nın Müdürü, Afrika Merkez Bankaları Birliği Batı Afrika Bölgesel Komisyonu'nun Lagos'taki bir toplantısına katılıyor. Sutukobalı Foday Kabba Jatta, Wuii nahiyesinin Başkanlığından azledilmiş, Roxy'de Virginia Mayo'nun oynadığı *Le Shériff* gösteriliyor ve güneş aynen dün ve yarın gibi bugün de saat 19.17'de batacak. Yine 13. masada yemek yedim, kiralık bisikletimle mangrov bataklıklarının arasındaki dar yoldan geçerek sahile gittim, okyanusta yüzdüm, üç ağacın adlarını not ettim (neem, casurina ve *keseng-keseng*) ve tam zamanında tekrar limanda, yüzlerce karganın yuvasına geri dönüp, her akşam olduğu gibi, kabukları soyulmuş yaşlı bir ağaca tüneyişini seyrediyorum. Birkaç kişi durmuş, tuhaf bir şekilde harap olmuş beyaz bir nehir gemisine bakıyor. Geminin adı

Lady Wright ve kıç tarafı birazcık sakat bir açıyla suya gömülmüş, boyaları dökülüyor ve Humphrey Bogart'ın *African Queen*'ine hafiften bir benzerliği var. Saçlarında gelin teli gibi beyaz çizgiler olan, ciddi bir yaşlı siyah adam küpeşteden bana sesleniyor.

"Gemiye binmek mi istiyor siz?"

"Nereye gidiyor?"

"Nehere! Bassé'ye!"

Otele dönünce haritaya bakıyorum. Nehir yılan gibi kıvrılarak Afrika'nın içlerine doğru gidiyor. Bassé, Gambiya'nın arka kapısında, Banjul'dan yaklaşık dört yüz kilometre uzakta.

"Çok, çok sıcak" diyor Bay N'Jie acıyarak, yeni arzumu kendisine söylediğimde. Ama başkana ulaşmaktan çok daha kolay bu. Çünkü bunu satın alabilirsiniz. Ertesi gün öğleden sonra onunla birlikte Ports Authority'ye gidiyoruz. *Bu* Bay N'Jie alışılmadık bir şekilde uzun boylu ve keskin, aristokratik hatları var. Dakar'a resmi bir ziyaretten yeni dönmüş. Dakar'a –uluslararası turizmle dolmuş o gürültülü, karmaşık, inanılmaz derecede pahalı Akdeniz şehrine- kıyasla Banjul bir Barnstaple.* Ama Bay N'Jie bunu pek düşünmüyor. "Afrikalı karakterlerini yitirmişler. Fransızların bir kopyası gibiler." İngilizce konuşan Gambiyalıların en büyük korkusu, Fransızca konuşan Senegallilerin onları yutması. Bay N'Jie bir Wolof ve ben ona, Senegal Dışişleri Bakanlığında bir Wolof'la karşılaştığında Wolofça konuşup konuşmadığını soruyorum. Evet diyor, ama bunun nedeni sadece, Senegallilerin çok burnu havada olduğundan, İngilizce konuşmamalarıdır. Avrupa buraya izini bırakmış kesinlikle.

Nehir gemisi gündüz vakti kalkacak. Motorlar dayanırsa yolculuğu üç dört günde tamamlayacak. Geri dönüş yolculuğum, Taşımacılar Birliği'nin Başkanı Bay Daddy Soul tarafından ayarlanacak ve ben geri dönünceye dek, öteki başkanla

* İngiltere'nin güneybatısındaki bir kasaba. (ç. n.)

ilgili 'şeylerin' yoluna konması kaçınılmaz. Daddy Soul paranın önceden ödenmesini istiyor; önemsiz bir miktar değil, ama bana Bassé'den Banjul'a bir Peugeot'yla geri getirilme hakkı kazandıracak ve her istediğim yerde durabileceğim. Bu önemli konuların konuşulup karara bağlanması bir saat tutuyor, ama sonunda koskoca bir birliğin desteğini sağlamış oluyorum. "Sivrisinekler için bir şey almanız lazım," diyor Daddy Soul, elimi uzun uzun sıkarken. "Ve bir ilaç almanız lazım. Ah, orası çok, çok sıcak olacak." Buna giderek inanmaya başlıyorum.

Ertesi gün en büyük sorun gemiye binmek. Nehir gemisi, bavullarla karışık insan bedenlerinden bir piramidin altında görünmez hale gelmiş. Gemiye çıkmak için tahta yok, ama dümen köşkünün yanında, bir işaret kulesi gibi, birkaç gün önce bana samimi bir çağrıda bulunan o beyaz saçlı siyah adam duruyor. Bana gemiye nasıl bineceğimi gösteriyor; zıp-

layarak, sıçrayarak, atlayarak. Bağıran, terleyen, fakat iyi huylu kalabalığın arasında güreşerek ilerliyor, tuzlu balık dolu sepetleri, hasırları, tuz sandıklarını, pişmiş topraktan çanak çömlek yığınlarını, çocukları, gemicileri, fıstık satıcıları, çulları, tahta işleri, bisikletleri ve bir kediyi geçiyor, olağanüstü dar bir merdivenden birinci sınıf güverteye çıkıyorum. Bay Dembo beni orada bekliyor, parıltılı saçlarına güneş vurmuş. Kendisi baş kamarot ve bana, benimle hemen hemen aynı boyuttaki kamaramı gösteriyor. Çarşaflar grileşmiş ve fena halde kirli. "Bunlar temiz çarşaf" diyor hoşnut bir şekilde ve ben kim oluyorum ki ona karşı çıkacağım? Tahtadan iskelede heyecanlı bir boru çalıyor ve geminin birden bire, sanki herkes aynı anda gemiye binmeye yahut inmeye kalkmış gibi şiddetle sallandığını hissediyorum. Dışarı çıktığımda, bunun gerçekten doğru olduğunu görüyorum; herkes aynı zamanda binmeye yahut inmeye çalışıyor. Yana yatıyoruz. Sandıklar, sepetler ve çuvallar yığınının bir kısmı kaymaya başlıyor. Panik. Koca bir gelin yatağı birisinin kafasına düşüyor. Güvertede, kendi başına kalmış küçük bir beyazlar grubu durmuş bunları seyrediyor. Her taraftan, gittikçe daha çok insan koşarak geliyor; en güzel giysilerini giymiş, üzerleri salkım salkım çocukla kaplı kadınlar, yük taşıyanlar; bunlar için yer olması mümkün değil, fakat olsun, hâlâ yer var başkaları için... ve daha da başkaları için.

Yeraltı dünyasından esrarengiz bir haberci geliyor heykel gibi ayaklarında tozdan kanatlarla. Pembe kağıtlardan bir desteyi sallıyor. Kalabalık açılıyor ve adam hızla gemiye dalıyor. Kaptan kağıtları okuyor ve imzalıyor. Geminin düdüğü üç kez ötüyor. Teknenin derinlerinde motorlar derin bir iç çekiyor. Sarsılmaya başlıyoruz. Gemiyle gitmeyecek herkes karaya sıçrıyor.

"Sancaktan ağır ileri! Yarım yol ileri!"

"Ağır iki ileri. Dosdoğru git. Tam yol!"

Çan dört kez çalıyor; rıhtımdan ağır ağır ayrılıyor, feryat eden, sırıtan, yaygaracı kalabalığı geride bırakıyoruz ve kala-

balık hemen ufalıp, sonunda, insanlardan oluşan küçük bir kamış öbeği gibi, uzaktaki nehir kıyısına karışıp gidiyor. Son palamarla dünya da ayrılıp gitti. Gemiler kendi kuralları ve zamanı olan, sınırlı birer evrendir ve şimdi bu kurallar ve zaman işlemeye başlıyor. Bitişiğimdeki, aynı şekilde sarsak güverte koltuğunda, daha sonraki birkaç günde başlıklarının akıllara durgunluk veren çeşitliliğiyle beni şaşırtmaya devam edecek olan, iç bölgelerden bir Kodaman oturuyor. Bugün yeşil bir geyik avı şapkası ve sarı şıpıdık terlikler giyiyor. Kafası geniş, Moğollarınki gibi ve tam Pisagor'a göre bir bıyıkla süslenmiş: Sivri açılı üst köşesi burnunu gösteren, siyah bir üçgen. Gülümsemesi karamel gibi tatlı ve bir an olsun azalmıyor. Transistorlu radyosunu koluyla dirseğinin arasında, küçük, dörtköşe bir bebek gibi taşıyor. İzci üniformalı bir görevli bizim güverteyi davetsiz misafirlerden koruyor, yetersiz bir şekilde, ama çok şükür. Martılar çığlık atıyor, nehrin iki yakası da giderek bir tülün ardına gizleniyor, hafiften bir sis var ve kuzey kıyısının alt tarafında, ağaçtan oyulmuş hayalet kayıklar görüyorum, tam bir Turner tablosu gibi. Huzur çöküyor üzerimize, kilolarca –sessizlik, ağır ağır giden çuf-çuf-çuf, Bay Dembo'dan abanoz rengi bir fincan çay, yaklaşan karanlık- ruhum sepetinin içine kıvrılıyor ve hoşnut.

Bu aptallar gemisindeki yolcu arkadaşlarımın hepsini ancak yemek çanı çaldığında toplu halde görüyorum. Karmakarışık bir küme. Tahrik edici çekicilikte, kızıl saçlı bir Danimarkalı güzellik uzmanı. Erkek arkadaşı, bir banka memuru ve Grönland'da perişan bir varoluşu yaşayan iki Danimarkalı daha. Birisi yerinden uzak olmaktan öylesine mutlu ki, gülmesi hiç kesilmiyor. Ötekisi de aynı şeyi yapmak istiyordur herhalde, ama yüzü güneşten öyle bir pişmiş ki, sosise benziyor. Alkol bizi yolculuğun geri kalanında birleştirecek. Sonra Ana Danimarka var; diğer üçüne de yetecek kadar materyalden yapılmış bir kadın. Onun devasa kişiliği, pek bücür bir adam olmayan kaptanda bile huşu uyandırıyor. Kadın, filme çekilebilecek her şeyi filme çekiyor ve karanlık saatler için de

bir ses kayıt cihazı var. Mutlu bir ruh. Üç İsveçli, İsveçliler kontenjanını oluşturuyor. Yaşı on dörtten büyük olamayacak kadar genç bir Afrikalı anneyle samimi bir ilişki kuran, tek kelime İngilizce bilmeyen, mutlu bir kampçı. Her yerde bulunmuş ve her yerde de bir sürü büyü ve mistisizmle karşılaşmış ve bunlar hakkında, *Şark Ekspresinde Cinayet*'teki Ingrid Bergman'ınki gibi bir aksanla vaazlar veren ("O tür tseyler atsıklanamaz. Görüyortsunuz bir iğne bir ele batıyor ve öteki taraftan tsıkıyor. Kan yok. Atsı yok. Tsok büyülü"), Kuzeyden, havalı bir kadın ve hiçbir şey konuşmayan, bütün yolculuk boyunca hep dedektif hikayeleri okuyan, yaşlı, obez bir Viking.

Ayrıca, benim masamda bir Amerikalı Barış Gönüllüsü var; gelecek iki yılını her şeyden uzakta, nehrin üzerindeki bir köyde bir laboratuvar kurmakla geçirecek olan genç bir kız. Yanında, ona Mandinke dilini öğretmekle görevlendirilmiş bir Gambiyalı var. Kızcağız sevimli bir ciddiyetle, hiç ara vermeden çalışıyor. Daha sonra biz hepimiz geri dönerken o kız bir köyün fırın gibi kazanına kapanmış halde kalacak. O zaman, çok uzak ve ulaşılmaz Banjul bile cazip, insanı çağıran bir kent gibi gelecek. Barış Gönüllülerinin kurallarına göre, mümkün olan en az aylık bursla, 160 dalasiyle yaşamak zorunda. Bu kız, mutsuz sonla bitecek bir romanın başlangıcına benziyor. Bize yolculuğun yarısı boyunca eşlik eden iki Afrikalı öğrenciyse bunun tam tersi bir özlem içinde: Gitmek, İsveç'e ve çabucak. Ama gemide başka romanlar da var. Herkes oturduğunda, iki sandalyeli küçük bir masa boş kalıyor. Sandalyeler öne doğru yatırılıp masaya yaslanmış ve sahipleri içeri girince, gören bir çocuk olsa bunun nedenini anlar. Çünkü bu, tropik bölgede geçmiş bir yaşamın aurasını taşıyan, büyük, beyaz ve hantal, tabii ki İngiliz, demode bir dünya. Adam, acıklı dizlerine dek inen o beyaz şortlardan giymiş. Dizine kadar uzanan yamalı çorapları (1938'de Bond Street'ten alınmış) kaba ve sağlam ayakkabıların içine giriyor, sol elinin serçe parmağındaki mühür yüzüğü aile sorgucunu

gösteriyor ve gömleğinin yakasındaki yamayla tam uyum içinde. Sağlam yapılı kadın çiçekli bir elbise giymiş ve dağları yerinden oynatacak bir yüz ifadesi var. İngiliz köpek eğiticileri genellikle böyle bir surat takınmaya çalışır, fakat insanlara daha iyi bakarlar yine de.

Artık bize hiçbir zarar gelemez; timsahlar iki yana kaçışacak, gemi batmayacak ve çay daima sıcak olacak. Bay Dembo birden bir değişime uğruyor ve "Peki efeem! Çok iyi efeem!" diye bağırıyor, sanki bize, bira içen, transistörlü radyo taşıyan serseri Danimarkalılar grubunun dışında başka beyazların da var olduğunu göstermek istiyormuş gibi.

Yemeğin fiyatı neredeyse hiçbir şey değil, çünkü bize verilen de hiçbir şey değil zaten. Tayının kalan yarısı parayla mutfaktan alınabilir herhalde, ama 'dünyanın öteki yarısı nasıl yaşıyor' üzerine bir ders bu. Üç tane minicik et parçası, dört kişiye paylaştırılan bir ananas halkası, bir balığın kalıntısının kalıntıları ve gürültü çıkarıp daha çok isteyen Danimarkalıların ikincisini aldığı bir kaşık pilav.

Neskafe fincanımı elimde tutarak güverteye tırmanıyorum yine. Tırmanıyorum, çünkü bütün ışıklar kapalı. Gemi zifiri karanlıkta gidiyor; ne far, ne projektör, hiçbir şey yok. Bir süre sonra suyun yağlı yüzeyini seçiyorum ve birazcık daha sonra, üzerinde yıldızların yansımasını bile görüyorum. Birisi yemek salonunun kapısını açıp da dışarıya bir ışık huzmesi çıkınca, yukarıdaki dümen köşkünden kızgın bir bağırtı geliyor.

Nehirde, gelgit etkisinin çok iç kısımlara dek devam etmesinin yanı sıra, görünmez kanallar ve sığlıklar için şahin gibi gözler lazım. Yine zifiri karanlıkta giden yerfıstığı teknelerine ve kütükten oyulmuş kayıklara da, gecenin karanlığında yaklaşan çuf-çuf-çuflarımızı duymak ve kendilerini sakınmak kalıyor. Güverte soğuyor. Nehir kıyıları çok uzak olsa gerek, ama hiçbir şey görünmüyor. İnsanlar her yerde, ön güvertede, arka güvertede, koridorlarda yatmış uyuyor; çocuklu analar, seyyar satıcılar, hamallar, gemiciler, herkes uyuyor.

Sadece kıç tarafta küçük bir karpit lambası yanıyor. Uyuyan yığınların arasında, sakallı bir yüz, sevimli bir kafada birbirine karışmış bol miktarda kıl, uzanmış, *XX. Yüzyılın Büyük Ustaları*'nı okuyor. Başını kaldırıp bakmıyor ve ben de aradaki gövdeler yüzünden onun yanına gidemiyorum.

Danimarkalılar yeni buldukları birtakım Afrikalı arkadaşlarıyla oturmuş, kocaman *Djamba* esrarlı sigaralar içiyorlar ve bunun keskin kokusu kamarama kadar peşimden geliyor. Yüzükoyun yatmış birileri kapımın önünü kapatmış.

Uyandığımda, vaktin ne kadar geç olduğundan emin değilim. Motorların hafiften çuf-çufunu duyuyorum. Ama beni uyandıran bu değil. Hafiften bir tıkırtı var, sanki birisi çok uzun tırnaklarını kemiriyormuş gibi. El yordamıyla arkamdaki lambayı buluyor ve terli çarşafları üzerimden atıyorum. Pis lavabonun kenarında, kahverengi, bir çocuğun başparmağı kadar bir hamamböceği durmuş, dalgın dalgın beni süzüyor. "Evet Moriarty,* sonunda karşılaştık" diyorum içimden ve onu ezsem nasıl bir ses çıkar acaba diye düşünüyorum. Ama yapmıyorum bunu.

Lombar penceresinin önündeki kafesten bakınca ay ışığını ve güverteye yığılmış bedenleri zar zor seçiyorum ve sizin gibi, her şeyin ölçüsü ben olduğumdan, aynı zamanda, 1:1 ölçeğinde müthiş bir şekilde büyütülmüş bir Afrika haritasını ve üzerindeki nehri, o huzurlu, beyaz nehir gemisinin görünmez suların üzerinde hafifçe lıkırdayarak kaydığı gerçek bir nehir olarak –ve o gemide de, bir greyfurdun binde birlik bir bölümü halinde kendimi ve hamamböceğini- görüyorum. Hamamböceğine iyi geceler diyor ve ışığı kapatıyorum.

Uyandığımda saat sabahın altısı ve hâlâ karanlık. Arkadaşım gitmiş ve gemi hareket etmiyor. Demek o iki keskin çığlığı rüyamda duymamışım. Dışarıdan gelen çıplak ayak adım ses-

* Sherlock Holmes'un baş düşmanı. (ç. n.)

lerini duyuyor, üzerime bir şey giyip güverteye çıkıyorum. Neredeyse dondurucu bir soğuk var. Viran bir iskelede, karanlığın içinde duran bir sürü insan var ve güvercin grisi siluetleri birer battaniyeye sarılı. Birkaç adam gemiden inip, içinde ateş yanan, geniş, oyulmuş bir ağaç kütüğünün içine giriyor. Yaşlı bir adam geniş bir sepetteki kurutulmuş balıkları satıyor. Bir delikanlı kıyıya gidip bir çift balık satınalıyor. Bunlar belli ki burada Banjul'dan ucuz. Bir köyün varlığını gösteren hiçbir iz yok. Direngen karanlık, adamların arkasına bir perde gibi çekilmiş; gitmek için onu kaldırmaları gerekecek. Yüksek perdeden bir Afrikalı sesi bağırarak bir emir veriyor ve jüt çuvalından elbise giymiş küçük bir çocuk halatı çözüyor.

Neredeydik? Albreda'da mı, Kerewan'da mı, Kemoto'da mı, Tendaba'da mı, Balligho'da mı, Yellitenda'da mı, Sankuya'da mı, Bai'de mi? Kahvaltı, Gambiya'nın İngiliz geçmişinin yerel bir versiyonundan oluşuyor: Bir dilim beykın, içyağlı ekmek ve duvarcı ustasına nam kazandıracak bir tabak yulaf lapası. Danimarkalılar onu konyak ve birayla tamamlıyor. Dışarıda gündüz, bazı manzaralarla, mangrovların Potemkinvari duvarlarının arasından arada bir gözüküveren ve sizi ormanların arasından süzüldüğünüz yanılsamasından yoksun bırakan Ruysdaelvari* panoramalarla süslenmiş. Muazzam baobablar bomboş savanda dimdik duruyor, yılın bu mevsiminde yapraksızlar, yani hem kış hem de yaz aynı zamanda.

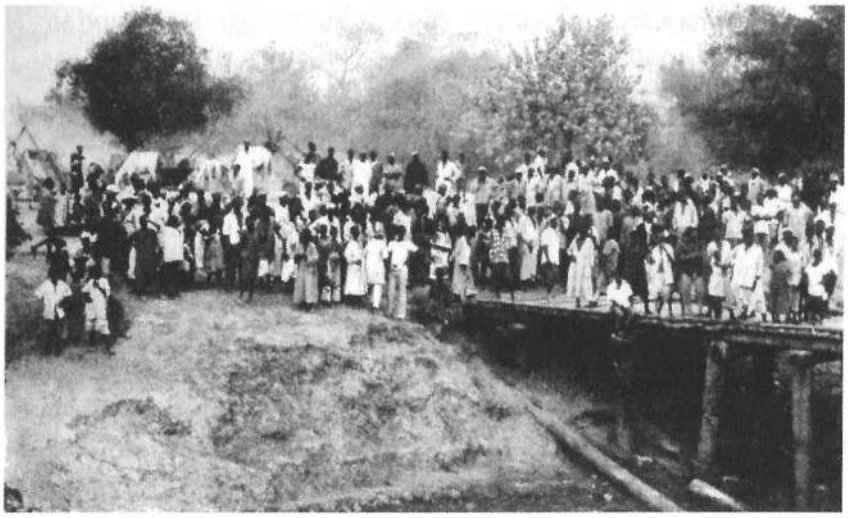
Kodaman, güvertede, karmen kırmızısı bir giysi ve beyaz, çift ponponlu yün bir başlıkla belirdi. Çok renkli bir ipek battaniyeyi serip kendi sabah duasını okumaya başlıyor ve böylece, doğunun ne tarafta olduğunu hemen anlıyorum.

Gündüz gerçekten çok sıcak oluyor. Bir suaygırı, bir pelikan ve maymunlar görüyoruz. Durduğumuz her yerde köyler

* Jacob van Ruysdael (1628-1682), Hollandalı manzara ressamı. (ç. n.)

boşalıyor, insanlar bomboş arazide birden, uzun sıralar halinde ortaya çıkıyor, selamlaşıyorlar, dedikodular aktarılıyor, hindistancevizi ve tapyokalar satılıyor, mektuplar veriliyor, çünkü dünyanın son yüzen postanesi bu; kendi posta memuru ve resmi damgası var: Gambiya Nehri. Arka güvertedeki, adı Lechinski olan ve Montreal'den gelmiş hippi sıcaklığın kırk derece olduğunu söylüyor ve yelken bezinden tentenin altına dalıyor. Bayan Barış Gönüllüsü'ne, yapacağı şeyin ne kadar yanlış olduğunu ve Afrika için çözümü sadece Afrikalıların bulabileceğini anlatıyor. Ama Florence Nightingale'e, askerlerin yarasını asla sarmaması gerektiğini anlatıyor sanki. Afrika'nın gelecekteki uyanışına katkıda bulunmaya kararlı kız daha da şevkli hale geliyor sadece. Ben, Afrika'nın hiçbir zaman kendiliğinden uyanmadığını, bizim tarafımızdan kaba bir şekilde uyandırıldığını söylüyorum. Bütün bildiğimiz, Afrika'nın pekala, tekrar öteki tarafına dönüp, uzun, keyifli uykusuna devam etmeyi yeğleyebileceği.

Burada, deniz kıyısındaki o perişan, taklit dünyadan –o incecik modernize tabakadan- uzakta, tüm kıtanın büyüklüğü-

nü ve gücünü hissetmeye başlıyorsunuz. Biz onun üzerinde küçük bir sinek gibi hareket ediyoruz, aştığımız mesafe harita üzerinde bir milimetreden ibaret, ama yine de şehirler, yönetimler, sokaklar ve sömürgecilik dönemi kalıntıları hafızadan, geri gelmez bir şekilde silinmiş durumda; bu sonsuz topraklar bir lokmada yutuyor bizi. Bazen küçük bir yerleşim yeri, sazdan kulübeler ya da çinko damlar, ondüle sundurmaların altında toplanıp oturmuş adamlar görüyoruz ve ben ne konuştuklarını çok merak ediyorum. Kahvenin ardından öğle yemeği, öğle yemeğinin ardından çay zamanı geliyor. İngiliz çiftin dürbünüyle bakınca, dalgalanan ikindi ışığında balık kartalları ve beyaz balıkçıllar görüyoruz. Kamaraların içi, insanların bütün güvertelerin orasında burasında, yaşama her tür ölümden daha uzakmış gibi görünen bir uykuya daldıkları güneşin altından bile daha sıcak. Günler bu şekilde geçip gidiyor ve sonunda Bassé'ye varıyoruz. Oraya gece geç bir vakitte varıyor, ama gemide kalıyoruz.

Geceyarısı bacağımda, tüylü küçük ayaklarıyla bir şeyin yürüdüğünü fark ediyorum. Motorlar çalışmadığı için ışık yanmıyor. Bir kibrit çakıyor, çarşafların arasında kocaman bir örümcek görüyor, güverteye çıkıyorum, şimdi her şeyin sona ereceğinden ötürü büyük bir üzüntüyle. Nehir Fatoto'ya, Senegal'e ve diğer ülkelere doğru devam ediyor ama biz deniz kıyısına geri döneceğiz. Masum bir melankoliyle son kez beraber oturuyoruz. Lechinski, Afrika'nın verdiği 'sonsuzluk' duygusunun burada mevsim olmamasından kaynaklandığını söylüyor. Güneş doğarken, uzun saçları sabah rüzgarında dalgalanarak karaya çıkıyor. Elinde küçük bir çanta var ve nereye gittiğini henüz bilmiyor. Onun ardından Bayan Barış Gönüllüsü gidiyor. Yüreğimizi burkması muhtemel, çünkü şimdi onun iki yılını nerede geçireceğini görüyoruz: Birkaç kulübe, bazı binalar, hemen bitiveren bir asfalt yol, tozlu bir yerfıstığı dağının etrafında bir çit, nehir üzerinde kumluk, dümdüz bir yer. Danimarkalılarla İsveçliler toplanmış, İngiliz çift gemide kalıyor, gideceği yer olmayan bir tek ben va-

rım. Görünürde bir Peugeot yok! Köye gidiyorum. Burası, Banjul'dan çok daha önce sıcak olmaya başlıyor. Bir pazar yeri, St Joseph Okulu, polis istasyonu, Taşımacılar Birliğinin şubesi. Müdür, uzun boylu bir siyah adam. "Ah, siz Bay Boo! Daddy Soul bı zabah telefon etti. Araba sizi almaya gelen, o bozuldu, ben size pikap verecem."

Küçük ve üzeri açık bir pikap, bu yollarda cehennemden başka bir şey değil ama hiç yoktan iyidir. Adamın ben istediğim zaman durması gerektiğini şart koşuyor ve bunun için fazladan para verdiğimi söylüyorum. Bir saat içinde su kaybına uğruyor ve kırmızı tozun içinde kalıp haline geliyorum. Yardımcı şoför pikabın açık arkasında, yanımda oturuyor. Ellerinde altışar parmağı var ve dünyaya karşı sevecen biri. Birlikte sıcak zencefil birası ve tadı demire benzeyen sıcak soda içiyoruz. Onun için bir lüks bu; insanlar normalde, bunun gibi bir kamyonete, mümkün olabilecek en çok sayıda tıkışıyor. Bir köye varıp da ben orada durmak isteyince, rehber gibi önden gidip yolu gösteriyor. Hemencecik köyün reisi karşımda duruyor, Arapça harfli bir kitap açılmış ve göğsüne bastırılmış. Bakmam gereken yeri işaret ediyor ve bakıyorum. Sonra dolaşmaya çıkıyoruz peşimizde tüm köy halkıyla birlikte; onlar belli ki bunu komik bir durum olarak görüyorlar ve gerçekten öyle, çünkü ben ne arıyorum ki burada?

Kızlar bir kuyunun dibinden su çekiyor, biri akbabalarla biri leyleklerle dolu birer ağaç var, ufukta çalılar için için yanıyor ve kara bir duman bu tarafa doğru sürükleniyor. Kulübeler serin ve temiz, rehber beni kolumdan tutup nazikçe yönlendirerek bunlara sokup çıkarıyor. Böyle bir köyde yaşamın yüzyıllardır hep aynı kaldığını, sığırları olan zengin adamı, şarkıcılardan, savaşçılardan, demircilerden oluşan (bize görünmeyen) karakterleri düşünüyorum. Ağaçların gölgesinde yapılan toplantılar, tarlada çalışma, avlanma, oturup hikayeler anlatma; hiçbir İngiliz ya da Fransız rejimi bunu bir zerre bile değiştirmeyi başaramamış ve ben de burayı, buldu-

ğum gibi, rahatsız edilmemiş ve kendisi olarak bırakıyorum.

Hiçbir şeyin olmadığı tek kişi benim; onları görmek aradaki mesafeyi azaltmayıp arttırdı. Ben onların evini görüyorsam da, onlar benim evimi göremiyor. Yürüyerek yola doğru geri dönerken altı parmaklı arkadaşım bana birtakım bitkiler ve dallar koparıp veriyor, onları bana koklatıyor ve isimlerini söylüyor. Sürekli arkama bakıp, orada öylece durmaya devam eden ve beni kendi kaderime terk eden insanlara bakıyorum; o kaderse hiçbir zaman bir Afrikalı olamamak, akşamları bir ağacın altına oturup birbirine uzun uzadıya hikayeler anlatmanın nasıl bir şey olduğunu hiçbir zaman öğrenememek, ailesiyle *birlikte* her şey ve herkes tükeninceye dek asla yaşayamamak.

Ama benim istediğim nedir? Çok fazla şey, ki bu daima kötüdür. Ve yine de, sadece bir kez yaşamak zalimce bir mahkumiyet. İnsanlar bu hapisten sadece sahnede kurtulabiliyor sanki.

Son durağım Mansa Konko. Burada Hollandalı bir cüzam doktorunun yaşadığı söyleniyor ve izini zor buluyoruz. Yarı çıplak bir bahçede birkaç alçak bina. İki sarışın, doktor ve bir Hollandalı çocuk. Evin en serin odası otuz sekiz derece. Hollanda tarzı peynirli sandviç yiyoruz. Zor ya da çetin bir yaşam tarzı bu, diyorlar, ama hoşlarına gidiyor. Daha çok kalıp konuşmak isterdim. Raslantısal ziyaretimin yüzeyselliğini, yıllarını burada geçirmiş insanların tahammülüyle kıyaslıyor ve bunun nasıl bir şey olduğunu herkesten iyi biliyorum, ama pikap şoförü bizim baş başa görüşmemizi onaylamıyor ve bir klakson konçertosuna başlıyor.

* * *

Ziyaretimin son gününde başkan yardımcısıyla bir röportaj yapmama izin veriliyor. Kalan zamanımı geçmişten izler arayarak geçiriyorum. Bunlardan biri Anglikan Kilisesinin duvarında asılı. "24 Kasım 1863'te, 47 yaşında bu yaşamdan ayrılan [sanki yaşam bir nesneymiş gibi, yoksa öyle mi?] Provi-

dence Doyery'nin aziz hatırasına. Kendisi Afrika'nın batı kıyılarında bir ülke olan Gine'deki bir EBOE yerlisiyken satıldı, esir alındı, 1829'da [sipariş üzerine] Gambiya'ya getirildi, burada yaşayıp öldü ve kendisini tanıyan herkes tarafından sevilen biriydi."

Ağlama! Benim gideceğim o diyar
Çok harikulade ve parlak
Hüzün gözyaşı hiç akmayacak orda
Ve geceler hiç olmayacak.
Sevin! Tekrar buluşacağız biz yine
'Elveda' denmeyen o yerde
Ve ölümsüz sevgilerin diyarında
Beraber olacağız senle.

Bir kader ve ölüm günü bu. Soluk, serin kiliseden, sokağın alev gibi aydınlığına çıkınca, bir kuyumcu olan amcasının cenazesine giden Daddy Soul'a rastlıyorum. Epey karışık bir grup, deniz kenarındaki mezarlığa doğru yollanıyor, ama ben farklı bir ölüyü arıyorum: Daha sonra bana 'massa' demekte diretecek olan, müthiş yaşlı bir adam tarafından titizlikle tırmıklanan, küçük, çıplak bir alandaki birkaç çimento mezar. Akasya yaprakları döne döne düşüyor ve adam onları topluyor, tıpkı başka bir bahçıvanın, uçakları 1944'te buraya çakılan H. Best ve George Pierez'i topladığı gibi. "Ahreti öğreneceksin" diye yazıyor mezarlarında, uğursuz bir şekilde ve akasya yaprakları Yarb. R. V. M. Garry ve Filo Komutanı R. O. M. Graham DFC'nin* üzerlerine düşmeye devam ediyor ve "Margaret; daha önceleri bu yerleşim yerlerinde Kraliçe'nin Avukatı Bay Richard Pine'ın sevgili eşi, bin sekiz yüz kırk ikinci yılın son günü, 27 yaşında bu hayattan ayrıldı"nın üzerine daha da bir uzun süredir düşmüşler. Birbirine karışmış örümcek ağları; çantasını toplayıp giden imparator-

* (Distinguished Flying Cross) Üstün Uçuş Madalyası. (ç. n.)

lukların arkalarında bıraktığı tozlar, izler ve kalıntılar! İnsanların konduğu taştan kutular, üstlerinde meseller, *Russelia juncea*nın kırmızı mercanıyla pudralanmış, sivri, koyu kırmızı euphorbia yapraklarıyla gölgelenmiş; ve bütün rüyaların sonunda da bahçıvan gelmiş tırmıklıyor.

Bu arada, gitme vaktim yaklaşıyor. Doygunlukla pişmanlığın o tuhaf karışımına ulaştım ve bu durumda sadece iki seçenek kalıyor: Ya hemen gidersiniz ya da bir yıl daha kalırsınız. Arada kalmış her şeyden kötü yazınsal ürünler çıkar. Döndükten birkaç gün sonra nehrin üzerindeki boşlukta kalacağım ve buradan bile bakınca geniş ve zor görünüyor. Bir saat falan sonra Dakar'da, ayakkabılı insanların arasında Pernod içerek ve o sıcak, yavaş, uyuşuk ve asla unutulmaz olanı çoktan özleyerek oturuyor olacağım.

Başkan yardımcısı, Yerel Yönetimler, Emlak ve Madenler Bakanı Hassan Musa Camara, başkana ulaşma konusunda yaşadığım güçlükleri duyunca neşeli ve gürültülü kahkahalar atıyor ve benim önümde başkana telefon ediyor. Ona takma adıyla, yani Eyçi diye hitap ediyor ve fonetik olarak bitiştirilmiş olmalarına karşın, bunların İngilizce 'Ekselanslarının* baş harfleri olduğunu ancak daha sonra fark ediyorum. Hattın öbür ucunda Eyçi de kahkahayla gümbürdüyor, fakat ertesi gün Moskova'ya gidiyor ve bense aynı gün öğleden sonra Dakar'a uçuyorum, yani böyle. İnsana hep eşlik eden sıcağıyla, Banjul'un samimi, telaşlı sokakları birdenbire çok uzaklaşmış sanki. Serin güç havuzlarının arasında oturuyoruz, klima cihazları homurdanıyor ve enerjik bir yönetici gibi görünen ikinci başkan bana, bu çok büyük dünyada bir mini devletin iniş çıkışları hakkında sırlar veriyor. "Biz, ekonomik yönden bağımsız bir ulus olarak varlığını sürdürme şansı olmayan bir ülkeyiz" diyor ama yine de ilk ödemeler

* His Excellency. (ç. n.)

dengesi fazlasından gayet memnun, her ne kadar bunun tek ve riskli bir ürüne, yani yerfıstığına bağlı olduğunun farkındaysa da. Olağanüstü tehlikeli bir durum bu. Dünya fiyatları düşerse Gambiya'yı batağa sürükler. Ve bir sürü hatalar da yapılmış. Altından yataklar, gösterişli saraylar, stadyumlar ve aşırıya kaçan diplomatik temsil gösterileriyle ilgili değil bu. Tam tersine. Gambiya bu konuda gayet akıllı ve duyarlı, yurtdışında sadece birkaç diplomatı var ve yurtiçinde de mütevazılığını koruyor. Onların şimdi fark ettiği hata, kentlere ve çevresindeki bölgelere çok büyük önem vermiş ve taşraya ve dolayısıyla da yerel yiyecek üretimine pek önem vermemiş olmaları. Çok heyecanlı son planları, Gambiyalılara gerek deniz gerekse (halen Japonların sömürdüğü) nehir kıyılarında balıkçılık yapmayı öğretmek. Ama çok tuhaf, Gambiyalılar balıkçı değil ve hayvan sürülerini bırakmak istemiyorlar. Hayvan sürüsü sizin zenginliğinizi ve statünüzü gösterir ve sonuç olarak, katledilmemesi gereken bir şeydir. Tüm bu, tarihsel olarak belirlenmiş davranışların anlamı –balık, et ve tarım ürünleri gibi- temel yaşamsal gereksinimlerin ithalinin çok pahalıya gelmesi demektir. Daha yeni tüylenmiş İsveç otel endüstrisinden gelen paranın çoğu, İskandinavyalı tur operatörlerinin tekel konumundan ötürü, soğuk Kuzey'e geri gidiyor, yani bir tür monokültür bu da. Üstelik bir de, tüm o serbest, azgın, hali vakti yerinde bayanların ve bayların buralı gençlerin 'Afrikalı' karakterini bozacağı yolunda bir korku da var. Camara, muhalefetin minimum duruma düşmesinden üzüntü duyduğunu söylüyor. Oportünizmle ilgili bir şey bu: Muktedir kişiler, öngörülebilir bir gelecekte pek şanslarının olmadığını görünce parti değiştiriyorlar, tıpkı (şimdiki başkan dahil olmak üzere) birçok kişinin hem isimlerini hem de dinlerini değiştirmesi gibi. Hıristiyanlar rahat bırakılmış ve devlet hizmetindeki yönetici kadroları doldurmuşlar tabii, ama siyasetçilerin Müslüman ve isimlerinin de Afrikalı olması daha iyi.

Başkan yardımcısına, Amerikalı yazar Berkeley Rice'ın *Gambiya'nın Çıkışı, Olanaksız Bir Ulusun Doğuşu* adlı kitabı hakkında düşüncelerini soruyorum. Bu kitap, birçok değerli kişiye karşı birtakım saygısızlıklar yapıldığı, özellikle de taşradaki seçimler ve parlamentodaki tartışmalarla alay edildiği için Gambiya'da yasaklanmıştır. Adam omuzlarını kaldırıyor ve bunun nedenini ancak, Hollanda'ya geri dönüp de bu kitabı Tropikal Enstitüsü'nden alıp okuyunca anlayacağım. Tüm bunları komik, ilkel falan göstermek gayet kolay, ama bunu böyle görmek istemek küstahça ve gayet kötü niyetli bir şey; zengin ve şımarık çocuklara has bir davranış.

Başkan yardımcısına, Gambiya'da hangi uluslararası yardım kuruluşlarının çalıştığını soruyorum ve (kadrosundaki kişiler Britanya Yüksek Komiserliği'nin yakınında, deniz kıyısındaki bereketli bahçelerde, harika, neredeyse sömürgevari bir izolasyon halinde yaşayan) UN Development Fund ile başlayıp, taa AID'e kadar giden, uzun bir alışveriş listesi çıkıyor. "Herkes bir parça bir şey yapıyor" diyor. Daha sonra birtakım UNDF literatürüne bir göz atıyorum: "Otel personeli eğitimi, çalışma istatistiği ve işgücü planlaması, temel çevre çalışması, kanalizasyon ve drenaj"dan başlayıp, "kaolin rezervlerinin kullanılması"na kadar uzanıyor. Uzmanlar geliyor, burslar veriliyor ve dünyanın kıyısında herkes, bir ordu, diktatörlük ve pek fazla bir huysuzluk olmadan, yiğitçe, harıl harıl çalışıyor. Bunlar benim son günümü bekliyormuş. Burada kaldığım zamanın bir bölümünde beni oraya buraya taşımış olan kiralık bisikleti geri vermem gerekiyor ve anayolda, deniz boyunca uzanan o tozlu yerfıstığı deposuna yaklaşırken ileride bir karışıklık görüyorum. Bir polis kollarını sallayıp duruyor. Yerdeki birkaç derin çukurdan kaçmak için bisikleti yavaşça yolun dışına doğru sürüyorum. Eyvah! Biraz fazla yavaşça! İçinde Eyçi'den başkası olamayacak, kocaman, siyah bir Mercedes, yerfıstığı tozunun arasından süzülüp geliyor ve bir dakika sonra tutuklanıyorum. Şortlu subay çok sinirli. Evet, 'bu Ülkenin Başkanı' önümden geçerken bi-

sikletten indim, AMA YETERİNCE ÇABUK İNMEDİM. Adamın arkasından, bisikletim yan tarafımda, yumuşak kumun üzerinde, kırk derece sıcakta, zorlukla yürüyorum. Zevkle seyreden küçük bir seyirci grubu yaratan, sevimli bir Hollandaca tartışma. Ancak uzun süre beklemelerden, bir sürü bağırıp çağırmalardan ve 'diğer katillerin' poliste çekilmiş fotoğraflarıyla nahoş bir şekilde karşılaşmalardan sonra, çok sert bir şekilde uyarılarak ve ifadem alınarak serbest bırakılıyorum. Kozmik dengede bir düzeltim gerçekleşiyor sanki: Bu kez yalnızca ben onlar hakkında yazmıyorum, onlar da benim hakkımda yazıyor. İki gün sonra, boğucu sıcak Dakar havaalanında çok farklı bir asker tipi görüyorum: Madalyalarla süslü, şişman Rus Pilotlar. Bu kez benim için gelmiyorlar; Bay Brejnev tarafından Moskova'dan gönderilmiş cep tipi turbojetin içine girip kaybolan Eyçi için. Fakat elimden geldiğince çabalasam da, Eyçi'nin Moskova ziyareti dünya basınına ulaşamıyor; herhalde, Gambiya'nın nerede olduğunu anlatmaya kalkmak bile çok zahmetli bir şey. Ya da Lahey'deki Dışişleri Bakanlığı'ndan birinin bana dediği gibi: "Gambiya? *Gambiya* mı? Ah, Zambiya demek istediniz."

1975 EYLÜL

Münih'te Derin Düşünceler

Bazı kentler sorumluluklarına uygun yaşar. Bunlar gezgine, sahte de olsa, kendileri hakkında edineceği bir imaj verir. Bu gezgin, Maximilianeum'un tepesindeki Barış Meleği heykelini ardında bırakmış (arkasından o kadının altın el sallayışını hâlâ hissediyor), İngiliz Bahçesi'nin sakinleştirici yeşilinden geçerek Prinzregentenstrasse'ye doğru yürüyor. Bulunduğu kentin savaşsal öğesine karşı duyarlı. Feldherrenhalle, Siegestor, Ruhmeshalle ve Bavyeralı Ludwig'in, siyah mermeri heykeltıraşı tarafından *castrum doloris*, ıstırap kalesi adıyla vaftiz edilmiş mezarı; Münih askersel şeylerden hiçbir zaman kopuk değildir. Yoldan geçenlerin üzerindeki giysilerde de var bu: Çarpıcı şapkalar, ganimet alınmış tüyler, yeşil paltolar. Bu tür giysileri giyenler, belki de kesinlikle azınlıkta olmalarından ötürü, kentte her biri kendi misyonuyla, stratejik bir tedbirlilikle dolaşıyormuş gibidir sanki. Bunlar üniforma değil, geleneksel giysilerdir, diye açıklamıştı gezgine bir Alman arkadaşı; ama yine de, böyle giyinmiş kişilerde sanki zırhla kaplıymış gibi bir haller var. Kalın, sıkı yünden dokunmuş o paltolar, örneğin, takviyeli paltolar giymiş, demirden adamlar.

Bunun verdiği çok eski bir duygu var. *Halali*, bir *finster Wald*, karanlık bir ormanda boğuk silah sesleri, kamp ateşleri, anlaşılmaz şarkılar. Gezgin, Heidegger'in geleneksel giysiler içinde bir fotoğrafını görmüş. Bundan, moda olduğu üzere, bir sonuç çıkarmak istediği falan yok; her şeyden önce, kendisi de *Volendammer* kostümüyle poz vermiş ve komik görünmüş sadece. Heidegger'in tersine. Düşüncelerinize benzemek için bir üniforma, çünkü kesinlikle budur o giysi, giyebi-

lir misiniz? Ve sıkıntı, varolmak ve zaman üzerine yazılar yazmış ve boşluk üzerine sözcüklerden teller germeye kalkmış adam bu adam mıydı!

Ne görmek istersen onu görürsün, demişti arkadaşı ve aynen buydu. Kendinden pek vazgeçemezsin ve daha bakmaya karar vermeden önce, bir zamanlar görmüş olduğun şeylerde seni hoşnut eden anılar, aynı üniformalara karşılık farklı üniformalar, hâlâ tümüyle tanınabilen bir arka perde, askersel yürüyüşler ve resmigeçitler vardır. Gezgin, Hofgarten yönünden gelen belli belirsiz askerî müzikler duyunca adımlarını hemen hızlandırdı. Onu birazcık utandıran bir şeydi bu: Askerî müzik onu daima heyecanlandırırdı. Geniş bir anacaddeyi prefabrik bir köprüyle geçerek bir yıkıntıya geldi. Müzik susmuştu; bir grup genç asker orada, mümkün olduğunca sessiz bir şekilde duruyordu. Ölüm ve hatırlama gibi sözcükler geldi rüzgarla kulağına. Bu tümüyle, ölmeyi reddeden savaşla ilgili bir şeydi ve savaş ancak, tadı hâlâ damağında kalmış son kişi ölünce yok olacaktı. Ancak o zaman. Orada yaşlı adamlar, asla bir zamanlar genç olamayacak kişiler vardı; *Sondermeldungen* ve *Kriegsjournale*'deki tiplerden, henüz çocukken gördüğü, benzer ama farklı bir bayrağın, aynı türden ama farklı bir sancağın ardından yürüyen askerlerden değildiler. Bu sancaktaki kartal gümüştendi, ama pençelerindeki gizemli sembol düşmüştü, yoktu artık. Kendi yaşının, aşağıdaki, kare biçiminde dizilmiş o yaşlı adamların yaşıyla birbirine karıştığını hissetti. Tuhaf geliyordu; o adamlarla, genç askerlerden daha çok ortak yanı vardı. Konuşulan sözcükleri duymuyordu ama duyması gerekmiyordu zaten, onları gayet iyi tanıyordu. Onur, sadakat, yas, bir zamanlar, o zamanlar. Bu adamlar *şimdi*lerinin olması için bir *o zaman*a çok değer verirlerdi ve onların *o zamanları* çiçekler, sancaklar, mavi ve beyaz kurdeleler gibiydi. Tüm bunlar bir taş ocağının yakınında, bir yıkıntının önünde, çevrili bir arsada; zamanı çekiştiren bir insan grubu. Merdivenlerden yavaşça Hofgarten'a iniyor.

Neredeyse tam planladığı gibiydi. Merdivenden inip de Hofgarten'a girerken genç askerler bir köşeyi, ancak askerî yürüyüş yapan askerlerin döneceği şekilde dönüyorlardı; normal bir insanın doksan derecelik açıyla döndüğü yeri kavisli bir şekilde dönüyorlardı yani. Ve hayır, bunlar aynı üniforma değil ve evet –gümüşünün üstünde güneş yansıyan kartallı sancağı taşıyan oğlan uzun boylu ve sarışın, emirler sert bir sesle değil, neredeyse konuşur gibi veriliyor, müzik savaşımsı değil, *en sourdine* daha ziyade (on dokuzuncu yüzyıl sonu Hollandalı romancı Louis Couperus'un dediği gibi), yani boğuk, kısık, ayakları yere vurmalar yok, çünkü müzik durunca kocaman botların, kaba postalların adım sırasında yere neredeyse gayet ihtiyatlı bir şekilde ve gevşek çakılın üzerinde ritmik bir sürtünme sesi çıkararak indiğini görüyor. Kendi geçmişini, neredeyse bir elli yıl öncesini düşünüyor, muzafferane bir giriş, daha çok asker, daha koyu, daha esaslı gri üniformalar. O kişiler, onlar gözlerini hemen hemen kapatan miğferler takardı, böylece yüzleri görünmez olur, kişiliklerini yitirirler ve onun yerini, her birinin diğeri haline geldiği, dayanılmaz bir aynılık alırdı.

Ve gezgin, zamanın onun saçlarını da ağarttığını, onu dibe çektiğini, kemiklerini yaşlandırıp gözlerini bulanıklaştırdığını ve sonunda, ufuğa bakarak, kendisinin gelmiş olması gereken, bir zamanlar daha uzun sancakların ve bandoların olduğu, ağızlardan asla, hiç unutmayacağı bir melodinin çıktığı çok uzak bir yeri gözleyen biri haline geleceğini fark ederek derin düşüncelere daldı. Bu başlarda miğfer yoktu, neredeyse yeniyetme, *pueri imberbi* gibi görünüyorlardı ona. Adım uydurmakta zorlanıyorlardı ve giydikleri, unutulmuş bir mini prensliğin üniformasıydı, grisi çok açık renkti, sanki korodaki çocuklardı bunlar ve şarkı söyleyeceklerdi, yalnız kimse şarkı söylemiyordu, sürtünen ayaklar ve sıra halinde geçen utangaç yüzler vardı sadece ve karşılarındaki, şapkasını çıkaran ihtiyar adam sancağın önünde *eğildi* ve sonra doğruldu yine; gezgin, artık bu tür manevralara pek uygun olma-

yan sırtında hafif bir sancı hissetti; ve sonra hepsi bitti.

Aşırı budanmış çalıların, güya milli bayrağı oluşturan biçimsiz çiçek ve bitkilerin arasına doğru bir adım geri çekilerek, tanımlanmaz, anlatılmaz düşüncelerine dalmış halde geçip giden yaşlılara yol verdi ve geri döndü. Angelus duasının çanları çalmaya başladı ve gezgin kendini Latince bir cümleyi düşünürken yakaladı. Onun yaşamında hiçbir zaman daha geç olmamış gibiydi sanki.

Önünden geçtiği park banklarındaki insanlar sonbahar güneşinde, sanki Alp kışı için güneş depolamak istiyormuş gibi oturuyordu. Huzurlu görünüyorlardı, gözlerini kapatmış, hayallere ya da düşüncelere dalmışlardı sanki. Bir süre sonra yine, yolda rastlanan anonim insanlar haline geleceklerdi ama şimdi, savunmasızlıkları, güneşe teslim edilmiş yüzleriyle, kendilerine has incinebilir kişiliklerdi –doğanın taklidini disiplin altına almış- bir bahçedeki kent sakinleriydiler. Duvarlarında yazılı şiirleri görmek istediği sütunlu yola gitmek için döndüğü sırada, ikindi başlangıcına çok farklı bir duygu katan birisi belirdi. Adam geçmişi hatırlattı yeniden ve bu da belli ki onun temsil ettiği şeylerin çoğunluğunda vardı. Ama bu adam başka bir çağın ürünüydü. Hasır bir şapka takmış, açık renk elbiseler giymişti ve dörtte üç tüylü köpeklerden biri vardı yanında. Birbirlerine "İyi günler" dediler sanki tanıdıklarmış gibi ya da her halükârda, birbirlerinin söylediğini anlamalarında bir sorun yokmuş gibi. "Ne saçmalık!" dedi yaşlı adam ve gezgin onun askersel töreni kastettiğini hemen anladı.

Nereden tanıyorum bu adamı? diye düşündü gezgin ve hemen, onu bir birey olarak değil, sadece bir düşünce, bir tür ya da ne diyorsanız öyle bir şey olarak tanıdığını fark etti. Yo, tür değil, tükenmiş bir tür. Aktör. Varyete tiyatrosu, operet, evet, bizzat Schnitzler hatta. Tüm bunlardan arta kalmış biri. Herhalde savaş sırasında görmüş olduğu bazı fotoğrafları hatırladı. Fotoğraflar renklendirilmişti; o zaman da, beyaz Palm Beach giysisinin yakasındaki gül kırmızıydı. İsimler de geçti

kafasından: Hans Moser, Heinz Rühmann, Moser'in genizden gelen ses tonu, o tuhaf Viyana aksanı. Yanıt vermemişti, gerekmezdi de zaten. Anılar. Anouilh'in bir oyununda Paul Steenbergen, Hollanda tiyatrosunun en müthiş zamanı, günümüzde toy yeteneklerin eline düştüğü görünen bir dünya. İhtiyar adam, sanki diğerinin ne düşündüğünü biliyormuş gibi kıkırdadı. Yüzü kültürlü, neşeli, ironikti. Birilerinin onlar için yazmış olduğu birkaç cümle söylediler ve bunların, böyle bir konuşmayı sürdürebilme yönünden uygun bulunmaları dışında bir anlamları yoktu. Sonra diğeri şapkasını çıkarıp mavi havada biraz salladı, *"Sehr verehrt"** ya da buna benzer bir şey söyledi ve geniş yolun tam ortasında, sanki bir yönetmen tarafından direktif verilmiş gibi, topuklarının üzerinde geriye döndü. Orada başka birisi yoktu şimdi. Köpek adamın peşinden gitti ve gezgin onların gidişini, ağaç gölgelerinin ve aralarındaki güneşli bölümlerin üzerinde, yolun her iki tarafındaki çim kenarlıklarının arasında dümdüz bir çizgi takip edişini seyretti. Bu adam, birisi gidişini seyrederken arkadan nasıl göründüğünü biliyordu; kendini nasıl *konumlandıracağını* biliyordu. Ayrıca, arkasına döner ya da yan yollardan birine saparsa yürüyüp gidişinin bütün etkisini berbat edeceğinin de farkındaydı.

Gezginin bu şekilde bir harekette bulduğu şey neydi? Kaybolmuş bir dünyadan bir görüntü mü? Tanıdığı diğer yaşlıları hatırladı, içlerinden biri geçenlerde ölmüştü; bir arkadaşının babasıydı, Yahudi'ydi, dünya vatandaşıydı, yüzyıl kadar yaşlıydı ve kökeni bu memleket, hatta belki de burasıydı; 1930'larda, diğerleriyle birlikte buradan sürülmüştü ve buradaki anısı hemen hemen elle tutulacak gibiydi neredeyse. Gezgini etkileyen şey belki de tamamen bir anılar *kütlesiydi*, isimlerin, parkların, heykellerin, zafer arklarının taşıdığı ve gezginin geçmişiyle de karışan tüm o nosyonlardı; aslında, dünyanın bu kısmında –dünyanın gezgine ait kısmında- yası

* Sayın (beyefendi). (ç. n.)

tutulacak ya da hatırlanacak anı parçalarıyla, imalarla, uyarılarla karşılaşmadan tek bir adım atmanız mümkün değilmiş gibiydi sanki. Geçmiş, bir itiraf, bir hastalık biçimi mi yoksa? Normal insanlar gelecekle ya da yaşam adını verdikleri, daima hareket halindeki bir aysbergle, hiçbir yere ait olmayan, hareketli bir resimle ilgiliydi. Gezgin, o aysbergin üzerinde geriye bakan biriydi. Avrupa'da her şey eskiydi ama burada, kara kütlesinin tam ortasında çağın farklı ve kendine has bir ağırlığı vardı sanki. Gezgin, yok olmuş bir krallığın içinden geçerek ilerliyordu ve kendi içinde herhangi bir özel duygu veriyor değildi bu, hayır, ancak Doğu'ya vardığında, işte o zaman ciddiyet kazanmaya başlıyordu; Musil'in, Kral'ın ve Kayzer'in ezilmiş, ufalanmış dünyası, tüm o parçalar, kırıklar, iktidarın iktidarsızlığı, Polonya ve Çekoslovakya'nın Kıta'dan koparılmış gibi duran, sıkı sıkıya soyutlanmış dünyası, sonra Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya ve Trieste ve yirminci yüzyılda bu bölgelerin yaşadığı ve hâlâ yaşamakta olduğu şeyin müthiş gücü, Isaac Bashevis Singer ve Vladimir Nabokov'un, Kafka ve Rilke, Roth ve Canetti'nin iki kez kaybolmuş dünyaları; gezgine öyle geliyordu ki, burası, zamanın gerilerine bakıp da, bir zamanlar bu bölgelerin ne kadar çok şeye ait olduğunu, yaranın ne kadar derin olduğunu göreceğiniz bir gözetleme yeriydi. Buna ulaşmaya çalışmak, bir maden kuyusuna inmek demekti. Bu duyguyu Fransa'da yahut İtalya'da ya da kendi ülkesinde hiç yaşamamıştı. Orada da yeterince şey olmuştu ama bunların yine de, bir şekilde, az ya da çok organik bir işlemle bugüne dönüştüğü görülürdü. Buradaysa o diğer parça bunu yapmamış, sıkışmış, saplanıp kalmış, kopup gitmişti. Ama hâlâ vardı, belki de bekliyordu. Yüzünde hissettiği sıcak, yakıcı rüzgar oradan geliyordu; rüzgar da bir şeyler söylemek istiyordu sanki. Bu arada, yaşlı adam gözden kaybolmuştu. "Ne saçmalık" demişti, ama şimdi –onun ve neşeli görüntüsünün kaybolduğu şu anda- o sözcükler havada, adamın onları söylediği andakinden çok daha az masum bir halde duruyordu. Burada, bu kentte olmuş

olanlar, üzerinden altmış yıldan daha fazla geçmiş o başlangıç asla 'saçmalık' başlığının altına sokulamazdı; ancak, onun yerine 'duygusuzluk' demeniz gerekirdi ki bunun taşıdığı anlamın delilikle bir ilgisi yoktu, her ne kadar, o dönemi nitelemek için, düşündürdüğü *non compos mentis** nedenlerden ötürü bu sözcüğü kullanma yolunda bir tercih varsa da. Duygu yokluğu; o zaman, bir zamanlar. O, bir son oldu; hâlâ devam eden ve arkadaşlarının dediğine bakılırsa, geri dönmek üzere olan bir son. Ama, dedi içinden gezgin, geçmişin köleleri gelecekte pek iyi bir yolculuk yapamaz; ve rengi, yatılı okulda verilen ve öğrencilere göre, bütün yıl boyunca sadece 1 Ocakta yapılan muhallebinin rengini hatırlatan Teatinerkirche'nin kulelerine doğru yollandı.

Yatılı okul, Augustinyenler, muhallebi, yiyecek. Neuhausstrasse'deki Augustiner Restoranın buzlu camdan kubbesinin altı çok hareketli. Kadın garsonlar geleneksel giysiler, kısa, beyaz, kabarık bluzlar giymiş. Fişleri, korsajlı yeleklerinin içine, Bavyeralı göğüslerinin arasına sokuyorlar. Czardasfürstin korosu, işlemeli önlükler, kırmızı kuşak, üçgen kol yenleri. Geleneksel kadın giysileri gezgini hiç ilgilendirmiyor gibi. Siyah bira hamurunda sazan ve tereyağında birtakım otlarla kızarmış patates. Lollo Rosso marulu ve küp şeklinde patates. Siyah Frankonya muhallebisi ve ciğer sucuğu. Mantarlı ve mercanköşklü Frankonya patates çorbası, kızarmış - Frankonya kazının yanında, elle yapılmış patates mantısı, kırmızı lahana ya da kereviz salatası, üç parça patates gözlemesinin yanında elma püresi, doldurulup fırınlanmış elma.

Kentin ortasında köy yemeği; gezginin ülkesinde artık varolmayan bir şeydi bu, fakat artık onun ülkesinde zaten pek köy kalmamıştı. Yemek listesi, tipik milli niteliklerin bir büyüsü gibiydi sanki; ve niçin aynı zamanda hem itici hem de çekici geliyordu ki? 'Milliyetçi', hem nefretle bağlantılı, fakat aynı zamanda hem de gelenekle, muhafaza etmek, kaldırıp

* Lat. Aklı başında olmayan. (ç. n.)

atmamak, bazı şeyleri eski zamanlarda kalmaya bırakmamak, gözle görünür dünyanın ölüp gitmesini geciktirmek anlamında korumakla bağlantılı bir sözcüktür. Niçin bazı koruma biçimleri (İspanya'daki kahverengi ayılar, Hollanda'daki atmaca ve porsuklar) makbulken diğerlerine –milli giysiler, diller, danslar, yemekler- kuşkuyla bakılırdı? Her iki biçim de, zaman okunun yönünün tersi yönde çabalayan bir direnmeyle ilgiliydi, son nafile girişimlerdi. Ama kuşkulu kısım galiba, işin içine insanlarla ilgili konular karışınca ya da buna, ikiz kardeşi *'Boden'** ile karışmış *'Blut'*** sözcüğü katılınca gerçekleşen kötüye kullanımdı. Anlaşılan, bu tür şeyleri, onun deyişiyle, repertuarı bitirmeden düşünmek olanaksızdı. Akıl, o düşünen ve hisseden otorite bu işe, ilk önce, bu repertuarın bulunduğu az ya da çok otomatik üst tabakayla meşgul olmadan devam edemiyordu. Bu repertuarda *idées reçues* –alınmış fikirler- herkesin her şey hakkında söylemesi gereken şeyler, gerçek düşünce başlamadan önce aşılacak bir dizi bayağılık vardı.

Gezgin, o ikindi vakti bu kısma erişemeyeceğini biliyordu, görülecek çok şey vardı; evet, görmek; birlikte giden, repertuara ait yüzeysel bir kategorilendirme yüzünden.

Yanında bir punk oturuyordu, bir kadın, masum yüzünün tepesinde yüksek, siyah bir horozibiğiyle; gladyatör kılığına girmiş bodur bir kız. Kızın tekrar tekrar elma püresi, yani bebek yiyeceği istediğini fark etti. Kadın garson ona karşı müşfikti, ana gibi. Kategoriler, gezginin düşünce olarak gördüğü uğrak yerleri. Niçin burada olduğunu görmek. Geleneksel giysiler giymiş yaşlı bir adam, yanında kalın bir kitap ve bira dolu bir kulplu bardak. Yeterince uzun süre bakarsa bunların hepsini görebilirdi dramatis personae*** gibi: 'Askerler, Rahip, Hanımefendi, Üst Sınıftan Bir Aile.' Kendini kitabına kaptırmış ihtiyar adama bir göz attı ve kaçınılmaz bir şekilde

* Alm. Toprak. (ç. n.)
** Kan. (ç. n.)
*** Bir piyesteki oyuncular listesi. (ç. n.)

Heidegger'i hatırladı yine. Geleneksel giysi, anakronizmin epey ılımlı bir biçimiydi belki de. Bazı kişiler, kendisiyle aynı dönemdeki kişilerin, bir zamanlar herkesin giymiş olmasına karşın artık giymedikleri şeyleri giymeye devam ederler. Heidegger, zamanı bir dizi ardışık *şimdi* anları olarak görmeyi reddediyor, onu bir zamanlar, yani *o zaman, daha önce* olmuş olanla, gelecekte, *bir gün, zamanı gelince* olacak olan arasında bir bağlantı olarak görüyordu. Şimdi ve burada hiçbir zaman kendini rahat hissetmemiş, 'şimdi ve burada'yı geçmişin boyadığı ve belirlediği bir şey olarak görmek doğasında varolan gezgin, bu tarz bir düşünceyi gayet iyi anlıyordu. Ve çoğu kişi geçmişi düşünmemeyi her ne kadar mükemmel bir şekilde beceriyor gibi görünse de ve tüm ülkeler belli ki, koşullar zorladığında geçmişi unutmanın yolunu kolayca buluyorsa da, kişinin kendi yaşamına ait olmayan o geçmiş parçaları yine de o yaşamdan muazzam şeyler istiyordu, kaçınılmaz bir şeydi bu. Gezginin, gelecek hakkında, geçmiş genellikle ne kadar karanlık görünse de, karamsar olmanın kendisi için mümkün olmaması dışında söyleyeceği pek fazla bir şey hiçbir zaman olmamıştı. Ona kalırsa, insanlık, görünmez, belki de var olmayan bir hedefe doğru giden bir mutantlar topluluğuydu. Problem, onların bu hedefe senkronize bir şekilde gitmemeleriydi. Bazıları kendini hâlâ köktendinci Ortaçağda bulurken ötekiler bilgisayarlarının başına oturmuş ya da Mars'a giderken buluyordu. Önemli olan bu değildi ve asıl tehlikeli olan, bu ikisinin tam ortasındaki melez biçimlerdi, bir grubun, öteki grubun eline geçmiş silahlarıydı, kendi intiharıyla düşmanını da birlikte götürmek isteyen teröristlerdi, çünkü bunlar bunu yapmakla cennete gideceğini düşünüyordu.

Ama gezginin kendini bugünde hiçbir zaman rahat hissetmediği doğru muydu gerçekten? Bu çok romantik bir şey ve saçma bir çocukluk olurdu. Bu daha ziyade, kendini sadece bugünde rahat hisseden ve tüm umutlarını bugüne bağlayan kişilerin arasında kendini rahat hissetmeme meselesiydi. Bel-

ki biraz paradoksal bir şekilde, kendinizi bundan kurtaramazsanız o zaman işin tadı kaçardı. Geçmiş yalanla doluydu, uzak, ilgisiz bir konuydu; ama bugün hakkında söylenemeyecek bir şeydi bu. Son kez (ve sadece, geleneksel giysili beyefendi karşıda oturmuş, kitap okuduğundan) Heidegger'in özel kostümlü fotoğrafını düşündü. Nietzsche, felsefenin sık sık fiziksel nedenlere dayandığını söylemişti ve gezgin, filozofun bedeninin, kendi teorileri gibi, ısrarla geçmişi gösteren o geleneksel giysilerin içinde rahat olup olmadığını merak etti. Ama belki de bu kadarı artık çok oluyordu fakat şu anda, yani bir *Oberberger Vulkanfelsen* ısmarlamışken aklı *Blut* ve *Boden*e gitmişti yine, çünkü şarap kan kırmızısıydı ve o ismi eklediğinizde, volkanik bir kayayı içiyormuşsunuz gibi geliyordu sanki.

Şarapta kanı görmek onun Katolik yetişme tarzından olsa gerekti. Ayrıca, niçin *bu* şarabı seçmişti ki? Dil, ruha bakar: Her şeyden önce, bir Randersackerer Ewigleber '86 ya da bir Rödelseer Schwanleite de ısmarlayabilirdi. Şarap isimlerinin yapısökümü; birisi bunu yapmalıydı. Eğrelti otlarına, bronz büstlere, tavandan sarkan, kurutulmuş Alp çiçekleriyle dolu sepetlere baktı. Geyik boynuzları, saksılardaki limon ağaçları, deniz kabuklarından yapılmış süsler. Farklı bir diyardaydı. Her tarafından Almancanın Bavyera versiyonunu duyuyordu ve ilk kez, hayatında duyduğu ilk yabancı dilin galiba Almanca olduğunu fark etti.

Altmış yıl önce, Maine'deki beyaz kaplamalı bir kır evinde yaşlı bir adam –yine beyaz saçlı ve dolayısıyla, arkadaşının ölen babasını ve parkta gezginle konuşan ihtiyar adamı hatırlatarak- gezginden bir Rilke metnini yüksek sesle okumasını istemişti. Adamın İngilizcesinde, arkadaşının babasının Hollandacasındaki aksan vardı. Bir Alman aksanıydı fakat Alman'dan da öte, tüm Orta Avrupa'nın geçmişini içinde barındıran, yok edilemeyen, yoğun, çekici bir aksandı bu ve çok uzun yıllardan beri Hollanda'da yaşayan arkadaşında bile bunun izleri vardı. Maine'deki bu istek gezgini şaşırtmıştı

ve bunun nedeni de kısmen, evinde konuk olduğu, biyokimyada yaptığı bir buluşla Nobel ödülü kazanmış olan adamın onun korkunç saygı duyduğu biri olmasıydı. Adam, gezginin Hollandalı olduğunu öğrenince hemen, on dokuzuncu yüzyılda yaşamış Hollandalı bir yazar olan Multatuli'den söz etmeye başlamış, bütün Amerikalı konukları bir kenara bırakmıştı. Bununla daha sonra da karşılaştı, Multatuli ya da Couperus hakkında derin konuşmalara giren, yaşı seksenin üstünde kişilerle; bir zamanlar gerçekten Hollanda varmış. Ama konuğu olduğu adam Rilke konusunda haksızlık yapmıştı. Gezgin, Almancasının buna yeterli olmadığını söyleyerek itiraz etmiş, ama yaşlı adam bunu kabul etmemişti. Şükran Günüydü, Kasımdı, pastırma yazıydı, Penobscot körfezi boyunca uzanan bahçenin tümü renklerle tutuşmuştu. Kağıdı sararmış, dağılmaya yüz tutmuş, her sayfasında birer nostaljik işaret bulunan kitabı, okuması gereken yerinden açmıştı... ve okumuştu. Amerikalılar gayet sessizdi, şöminede çatırdayan ateşin sesini duyuyordu, ama başkaları için değil, sırf o eğilmiş, düşünen beyaz saçlı adam için okuyordu ve adamın düşündüğü kim bilir neydi; elli yıl öncesinden, sürülmediği ya da kaçmak zorunda kalmadığı zamanlardan bir şey, *eski* bir şeydi ve gezgin okurken eski havadan bir küre ortaya çıkıvermiş gibiydi sanki ve gezginin kendi sesi de bu rafine edilmiş, özenle korunmuş eski havayla karışıyordu.

Tanrım, artık zamanı. Çok uzun sürdü bu yaz.
Güneş saatlerine gölgeni düşür artık,
ve çayırlarda rüzgarların toplansın biraz.

Oldurt son üzümlerini bütün asmalara;
onlara fazladan iki yaz günü daha ver
ki harikalaşsınlar ve de şekerlensinler
tatlılıklarını versinler sert şaraplara.

Kuramaz artık bundan böyle hiçbir şeyi her kim evi yoksa
yalnız yaşayan daha çok süre devam edecek yalnızlığa,
uyanacak, okuyacak, uzun mektuplar yazacak,
bir aşağı bir yukarı dolaşacak o parkların
yapraklar uçunca çıplak kalmış kıraç yollarında.

O gün başka şeyler de okumuştu ama bu şiirin son dizelerini okurken ev sahibinin dudaklarının da onunkilerle birlikte hareket ettiğini görmüş, etkilenmişti, şimdi onu tekrar sarmış bir duyguydu bu, sanki *o zaman*la onun *şimdi*si arasında bir boşluk olması mümkün değilmiş gibi. O yaşlı adam öldü, arkadaşının babası gibi ve devamlı karşılaştığı diğer adamlardan birkaçı daha öldü, sanki takdiri ilahinin ender bir biçimi gerçekleşiyormuş gibi. Hepsi seksen yaşını geçmişti. Bir çellist, bir tablo restoratörü, bir bankacı. Sağ kalmak onların etrafına ikinci bir ruh gibi sarılmıştı; ama sağ kalmak değildi de, beşi de ölmüştü çünkü, dayanıp geride bıraktıkları ve hiçbirinin ona hakkında tek söz etmediği bir şeydi bu.

Ama burası Münih'ti. Gezgin buraya tüm bunları yeniden hatırlamaya değil, görmeye gelmişti. Ama yine de, orada, bir kadeh Volcano şarabıyla sessizce otururken bir anılar fırtınasının gözüne düşmüştü sanki. Ne kadar tuhaftı. Zaman, o ağırlıksız şey, ne kadar sınırlasan yahut kuyruğuna basmaya kalksan da sadece tek bir yöne giderdi; en azından bu kadarı kesin görünüyordu. Zamanın ne olduğunu kimse bilmiyordu ve dünyanın tüm saatlerini bir daire şeklinde dizsen zaman yine de dümdüz giderdi ve zamanın bir sonunun olması gerekiyorsa, insanoğlunun ciddi bir baş dönmesi vakası yaşamadan düşleyebileceği bir şey değildi bu. Peki, anılar neydi öyleyse? Geride kalmış ve şimdi sana yetişen ya da senin, zamanın akışına karşı giderek –aslında, olanaksızı yaparak- tekrar ele geçirdiğin zaman. Ve sadece senin anıların değil, başkalarının da. Arkadaşının babası, mesela, Toller'in* arkada-

* Ernst Toller (1893-1939), Alman dramaturg, sosyalist, devrimci.

şıydı ve bir zamanlar gezgine, Toller'in Münih'teki başarısız devrimi sırasında orada bulunduğunu söylemişti. Bu olay burada, gezginin şimdi bulunduğu yerde olmuştu tüm şiddeti, çığlıkları ve bir parçası olan ölümle birlikte. Bunun ardından Toller önce Londra'ya, sonra da New York'a sürgün gitti. Arkadaşı birinde Mayflower otelini göstermişti ona: "Toller'in intihar ettiği yer burası." Ama müthiş ironi şuydu ki, arkadaşının babası, Toller'in ölümünden çok sonra, Amsterdam'da Toller'le ilgili bir oyunu seyretmeye gitmişti. Arkadaşından uzun yaşamış adam, ölmüş arkadaşını oynayacak bir aktörü seyretmeye gitmiş, fakat o akşam Stadsschouwburg Tiyatrosu bir protesto eylemine, yani *Actie Tomaat* denen olaya katılan Hollandalı tiyatro öğrencilerinin hedefi olmuştu; bağırtılar, gözyaşı gazı, yarım kalan oyun ve ihtiyar adam gözlerinde yaşlarla tiyatroyu terk etmiş, yalancı gösteri gerçek devrimi kovmuştu. Arkadaşının babası gayet net bir şekilde gözlerinin önüne geliyordu şimdi. Seksenli yaşlarının sonunda bile hâlâ yakışıklı bir adamdı, gerçekten *görülmeye değer bir manzaraydı,* hafiften eğik bir baş, kara gözler, yaşlı bir Hintli yüzü, beyaz saçlardan bir yele. Thomas Mann'ın günlüklerinde hep ondan söz edilir. "Dr L—— ziyarete geldi. Nefis bir ıspanağımız vardı." "Evet," demişti oğlu, "ama ne konuşurdunuz? Bundan hiç söz edilmiyor." Bellek çalışmayı reddedince, o yitmiş anının geçtiği zaman hiç olmamış gibidir sanki; ve belki de hiç olmamıştır. Zamanın kendisi hiçbir şey değildir, önemli olan onu yaşamaktır. Tükenip gittiğinde bir yokluğun, ölümün simgesi biçimini alır; her şeyi yitirmeden önce onu yitirirsiniz. Arkadaşı babasına bunları söylediğinde yanıt şöyleydi: "Her şeyi hatırlaman gerekseydi patlardın. O kadar yer yok. Unutmak bir ilaçtır, zamanında alman gerekir."

Zamanında. Kalkıp da, restoranın geniş yemek salonundan dışarıya doğru yürürken kendi kendine gülümsemesi gerekiyordu. Allah aşkına, dile binlerce farklı şekilde girmiş ve böylece de, ona herhangi bir biçim vermenize engel olan bir

kavram hakkında nasıl düşünebilirsiniz ki? Zaman daima, onu ölçmede kullanılan aletlerle karıştırılmıştır. Daima. Bu sözcük İskandinav dillerinden birinde "tam zaman" olarak çevrilir, sanki henüz tamamlanmamış bir şey hakkında söylenmiş gibi. İnsan zamanı, bilimsel zaman, Newton'un -uniform bir şekilde ve dış nesnelerle bir ilişki olmaksızın ilerleyen- versiyonu, Einstein'ın uzayın çekimine kapılmış versiyonu. Ve o durumda da, küçük partiküllerden oluşan sonsuz bir çeşitlilik vardı; toz haline gelmiş, hesaplanamaz, azaltım. Neuhausstrasse'de, çevresinde yoğun bir kalabalık halinde dönüp duran, her birinde, kollarındaki saatin kendi sefil düzenini boş yere dayatmaya çalıştığı birer iç saat bulunan diğer insanlara bir göz attı. Saatler övüngendi, kimsenin (henüz) görmediği bir otorite *ile* ve onun *adına* konuştuklarını iddia ederlerdi. Ama yine de, kilise kapılarının ne zaman açıldığını bildiler ve bir an sonra (*sonra;* bu diktatörden kurtuluş yoktu) Sankt Michaelkirche'nin serin girişinde duruyordu. Okuduğu ilk sözcük 'Uhr'* oldu tabii: "22 Kasım 1944'te, saat 1 p.m.'den hemen sonra St Michael Kilisesine Amerikan hava kuvvetlerinin birçok bombası düştü" ve burada da anılar sel gibi geri geldi; savaş sırasında Hollanda üzerinden uçan bombardıman uçaklarının korkunç sesi ve yetişkinlerin sevinçli heyecanı: "İşte Amerikalılar, Hunları bombalamaya gidiyorlar." O ses, ölümle ve intikamla ilgili olduğundan, akla hiç çıkmamacasına kazınmış şeylere aitti; tüm gök kubbe, yok etmeye kararlı bir müzisyenin çaldığı tek bir sonsuz basso continuo. Ama gezgin şimdi bunları düşünmek istemiyordu. Ölenler ölmüş, kilise yeniden yapılmıştı ve süzülmüş, açık gri boşlukta bir kadın hedefine doğru yürüyordu bilinçli bir şekilde. Üzerindeki giysiler harikaydı. Tümüyle siyahlar giymiş, açık sarı saçları siyah bir kadife kurdeleyle topuz halinde bağlanmıştı. Diz çöktü, yüzünü ellerinin içine gömdü. Markalı deri ayakkabıları yere tam değmiyor, yerin hemen

* Alm. Saat. (ç. n.)

üzerinde duruyordu. O sırada güneş içeri girdi, yukarıdaki alçı kubbe donuklaştı ve gezgin, üç Japon turistin gözlerini dikip kadına baktığını gördü. Kilisenin geri tarafında bronz bir melek büyük bir vaftiz kurnasına yaslanıyor, kayıtsızca, sanki bir piyanonun yanından geçerken bir dakika durup da birkaç ölçü çalan biri gibi. Dua eden kişiler görüyordu her tarafta, binanın büyüklüğünü vurguluyorlardı, kırmızı ve av yeşili giymiş, yalvaran cüceler. Geleneksel giysili bir köylü elini kalbinin üzerine koymuş halde duruyor ve bir heykele bir şeyler söylüyordu ama gezgin, meleğe doğru yollandı, gidip onun yanında durdu; rastgele iki kilise müdavimi; bir adam ve bir melek, biri kanatlı diğeri kanatsız. Melek daha büyüktü ve bronzu parlıyordu, ama bunun bir önemi yoktu. Gezgin, açılmış parmaklara ve sonra da kanatlara baktı. Bugün onun ikinci meleğiydi bu, ama kadın değildi. Sözlükte melekler erkekti ve isimleri erkek ismiydi; Lucifer,* Gabriel,** Michael,*** fakat erkek değillerdi. Onlar Binlerceydi ya da gezgine böyle öğretilmişti ve onlar bir sürü farklı şekilde gelirdi. Karanlık halinde, kader halinde, ışık halinde. Koruyucular, haberciler. Rütbeleri vardı; bebek melekler, yüce melekler; güçleri, taçları vardı. Göksel lejyonlar. Bir zamanlar onlara gerçekten inanıp inanmadığını hatırlayamadı; inanmadığını sanıyordu. Ama cazip bir düşünceydi bu. İnsan olması gerekmeyen, ama yine de insanlara benzeyen, yaşlanmayan ve dahası, uçabilen biri. Elbette, onların olmasına izin verilmeyen bir sürü şey vardı, ancak uçup da Tanrıya çok yaklaşırsanız mümkündü bunlar. Gezginin hoşuna giden, onların sadece kiliselerde değil, her yerde olmasıydı. Tahtadan, taştan, bronzdan, Ölüler için ve Barış için yapılan anıtlarda, dünyevi yapılarda da; her tarafta yerlerini korumayı becermişlerdi. Müslümanlarda da vardı bunlardan. İnsanlar onları hâlâ görüyor muydu? Yoksa onlar, insanüstü boyutla-

* Şeytan. (ç. n.)
** Cebrail. (ç. n.)
*** Mikail. (ç. n.)

rına ve bütün aşikarlıklarına karşın, görünmez hale mi gelmişlerdi? Gezgin öyle olduğunu sanmıyordu; diğerlerinin onları, onun gördüğü gibi, yani bir dizayn olarak görmeyip, rüyalarda gördüğünüz gibi algıladığını düşünüyordu ve böylece, kanatlılar, alıcı kişiler farkına varmadan yollarını bulup, isimsiz ataların yaşadığı mekanlara varabiliyordu. Fakat işte, zamanla ilgili bir fikre geri dönmüştü yine; artık gerçekten bıkmıştı bundan. O gün kendisine vaat ettiği bir kilise daha vardı; onun kanısınca bu kente, sahte bir nostaljiyle onarılmış hasarlı Atina'dan* daha çok ait olan bir kilise; ve onu görmeye gidiyordu. Kilise güya Sendlingerstrasse'deydi, ama birden ortaya çıkan bir gezi rehberi gezgini ters tarafa yönlendirdi.

"Nereye yahu?" Sinirli bir şekilde söyledi bunu, çünkü adamın varlığını tamamen unutmuştu. Gezgin restorandayken adam masanın altına saklanmıştı herhalde. Böyle birisi sizin bütün düşündüklerinizi de duyabilir mi?

"Viktualienmarkt'a" dedi rehber.

Pazar yerleri, mezarlıklar gibi, gezginin zayıf tarafıydı ve hiç yakınmadan peşinden gitti. Yiyecek, belki de kötülükten en uzak şeydi. Tüm o turplar, lahanalar, ekmek somunları, mantarlar, balkabakları ve yumurtalar doğa düşüncesini, kentin merkezine küt diye çarpan, pastoral tipte bir sabır duygusunu uyandırırdı. Onlar kentlere, kırsal bölgeler için birer pazar olan kökenlerini hatırlatırdı ve gezgin yarım saat boyunca, yığılmış ürünlerin, taze otların, sosislerin –onların akla hayale sığmaz çeşitlerinin- hepsi de tıpkı bin yıl önce yapıldığı gibi yapılmış gibi duran pastırmaların, nehirlerden ve göllerden gelen balıkların arasında dolaştı. Kendilerini hiç esirgemeden, insan dişlerinin arasında öğütülmek üzere sunmaya devam eden havuçların, sazanların ve soğanların bin yıllık krallığı.

* Münih'in Königsplatz meydanında on sekizinci yüzyıl sonunda yapılmış, eski Yunan tarzı yapılar. (ç. n.)

Kilisenin bulunduğu cadde çok işlekti, ama gezgin içeri girer girmez gürültü geride kaldı. St Johannes Nepomuk, diye fısıldamıştı rehber. Bohemyalı bir aziz. Gezgin bu Bohemya sözcüğünü seviyordu. Sadece, kulağa çok çekici gelmesinden ötürü değil, aynı zamanda, birlikte getirdiği yanlış anlamalardan ötürü de. Çünkü Fransa'daki ilk Çingeneler dinden sapan bir Bohemyalı olan Jan Hus'un takipçileri olarak görülmüştü ve birçok ressam ve şair bugüne dek hâlâ bohem diye niteleniyordu. Yanlış anlaşılmaların üzerine kurulmuş önyargılardan oluşan bu karışım bir türlü düzelmedi ve şairlerin serseriler, Çingeneler ve kâfirlerle aynı kefeye konması da bayağı iyi bir şeydi.

"Nepomuk" diye tekrarladı rehber. Bir zamanlar Meryem Ana dışında Bavyera'nın en sevilen azizi. Altı yüzyıl önce işkenceyle öldürülmüş, Moldau nehrinde boğulmuş. Gezgin kendini bir dereceye kadar Bohemyalı hissettiğinden, tanınmamış Nepomuk'u kendi baş azizi olarak benimsemeye karar verdi. Rehber şimdi gezginin üzerine, azizin yaşamı hakkında, giriş kapılarının tahtalarına nelerin oyulduğuna varıncaya dek bir bilgi yağmuru yağdırmaya kalkıyordu ama gezginin ruhu kendine bulduğu harika dünyaya gitmişti. Bunları daha sonra dinleyip öğrenirdi ama şimdi değil; şimdi o, bir zamanlar gereksiz süs ve boş laf diye küçümsediği bir şeyin etrafında vals yapmak istiyordu. Barok, tıpkı opera gibi, onun yaşamının geç bir keşfi olmuştu, insanların onda ne bulduğunu hiç anlayamazdı ve şimdi de bunu sözcüklere dökmeyi hâlâ zor buluyordu. Bunda hiç utanılacak bir şey yoktu; yanılmak insanlara has bir şeydi her şeyden önce. Ama burada? Belki de aşırı bolluktandı ve aynı zamanda, tam tersine, izin verildiği kısıtlı çerçevedendi. Şehvetli. Dolu. Ve belki de Romanesk kiliseleri sevenler için kabul etmesi en zor şey; *sıcak, ev gibi.* Orada tek başına bile olsanız sanki her türlü şey devam ediyormuş gibi gelir; melekler dürtüklüyor, giysiler uçuşuyor, rüzgar, taşları, mermerleri ve yaldızlanmış alçıları kırbaçlıyor, bir telaş, koşuşma, her çıkıntıya inancın ve

Tanrının Eserlerinin takıldığı bir sarkıt mağarası. Çiçek şeklinde kabartmalar, yivli sütunlar, gürültülü kilise bodrumları, kavisli çizgiler; belki de burada ilk kez Bavyera'nın ruhunu görüyordu. Königplatz'daki Atina etkileyiciydi, başkaları tarafından öyle bulunmuştu, oysa burada, gerekirse Tirol dağlıları gibi bağırarak türkü bile söyleyebilirdiniz, çünkü yapının kendisi de –sesleri titreterek, coşarak, çılgınca yüksek 'S'lerle- buna benzer bir şey yapıyordu zaten. Altarın çevresindeki süs raflarında Bohemyalı aziz kutlanıyordu; anlatanların bir türlü sadede gelmek istemediği, etkileyici, çalkantılı bir yaşam. Oyma, Fransız cilası, süsleme, tersine çevirme, ara verme; hareketsiz durduğu halde kıvranıyor. Göksel bir kavşak gibi telaşlı. Üç katlı tacıyla Tanrı haçın üzerine eğiliyor, iki yanında, kanatlarının uçları yukarıya dönük, eşek kulakları gibi dikilmiş iki melek var. Gezgin, ortalıkta kimse kalmayınca başını eğip bakarak altarın yanından uzaklaşıyor. Ona öyle geliyor ki, mümkün olduğunca yukarıdan, gömme sütunların, altın harflerin, çiçek kabartmalarının ve korkulukların fıçı gibi sütunlarının ötesine dikey olarak bakmaya çalışır ve sonra başınızı yavaşça bir tarafa doğru çevirirseniz o bön melek yüzlerinden gittikçe daha çoğu göz önüne geliyor. Onlar burada yaşıyor anlaşılan. Gezgin hareket ettiği zaman onlar da hareket ediyor, alçıdan yüzlerinde münasebetsiz, biraz fazla yetişkince bir esrime ifadesiyle bakıyorlar ona tepeden. Sanki, diyor içinden, oradaki duvar köpürmeye başlamış da, köpükler insan kılığına bürünmüş gibi. Tamamen kendiliğinden, Schubert'in bir şarkısından hatırladığı, Goethe'nin hareket üzerine bir dizesi geliyor aklına: "*Was bedeutet die Bewegung?*" [O hareket neyi simgeliyor?] Ve yanıt da şudur belki: Burada anlam tümüyle hareketin içindedir ve statik materyaldeki hareketin ifadesinde varılabilecek en ileri nokta budur; hareket ve durgunluk, en büyük coşkunluğun pıhtılaşması.

Gezgin, kenti daha mı iyi tanıyor şimdi? Emin değil, ama gitme vaktinin geldiğine karar veriyor. Nereye? Güneye, bu sabah onu uyandıran göçmen kuşların peşinden. Başka bir yerdeki başka bir Bohemya'ya, dağlara –suların taksim yerine- dillerin, devletlerin, nehirlerin dört bir yana akıp gittiği yere; kendi kıtasının, yitik krallıklar kaosuyla, yeniden fethedilmiş topraklarıyla, çarpışan dilleriyle, çatışan sistemleriyle, vadileriyle dağlarının çelişkisiyle, Ortasındaki eski, bölünmüş topraklarıyla en çok sevdiği kısmına. İngiliz Bahçesi'nin gür çimenlerinden geçiyor yine, sonbaharın son ateşindeki ağaçları görüyor, kuğulara yiyecek veriyor, yeşilliğe yatıyor ve Alplere doğru giden bulutları seyrediyor. Hayır, bu kenti tanımıyor henüz, fakat o anda başka kentler çağırıyor onu ve başkalarının duymadığı bu çağrı –Bohemyalıların gizli türküsü- karşı koyabileceği bir şey değil.

Mart 1989

Aran Taşları

Filme eşlik eden ses, İrlanda'ya gelmiş en eski Hıristiyan keşişlerden, burada, bu çıplak adalarda yaşamış kutsal topluluklardan, ayrıca St Colm ve St Enda'dan, "dört güzeller kilisesi"nden ve "yedi kiliseler"in yıkıntılarından söz ediyor.

Modern gerçeklikle bayağı bir ilgisiz olan tüm bu imgeler ve hikayeler yüzünden, bu tuhaf adaları kafamda okyanusun çok uzaklarında bir yere koymuştum. Benim imgelemimde bunlar, İrlanda'nın bir parçası olmalarına karşın, tıpkı Hebridler gibi, hemen hemen ulaşılmaz ileri karakollar, ama daha da bir uzağa atılmış, Atlantik'in hiçliğinin ortasında bir yerdeki inziva adaları haline gelmişti.

İrlanda'ya hiç gelmemiştim ama Yeats'i, Synge'i ve Joyce'u okumuş, belli belirsiz bazı şiirsel nosyonlarını kaptığım Brendan Behan ve Sean O'Casey'in oyunlarını Hollandacaya çevirmiştim. İrlanda'yı, edebiyat ve şiire Avrupa'nın diğer her yerinden daha çok saygı duyulan bir ülke olarak görüyordum. Ama bu düşünceler ancak geçenlerde, bindiğim Aer Lingus uçağındaki bütün koltukların yeşil fon üzerine Joyce'un ve Beckett'in, Wilde ve Swift'in el yazmalarının kopyalarıyla kaplandığını ve İrlanda'da hiçbir şeyin başka yerlerdekine pek benzemediğini keşfedince doğrulandı. Bu yalnızca, uçak koltuklarının döşemesi ya da karanlık, sıcak publardaki sayısız yazar portresi için değil, coğrafya için de geçerli.

Benim kafamda yarattığım mitsel uzaklığa karşın, haritada anakarayla üç Aran adası arasındaki mesafe kısaydı ama, İrlandalı arkadaşlara göre, kötü havalar yüzünden gemilerin karşıya geçemediği ve sık sık tekrarladığı anlaşılan durumlarda bu adalardan birinde mahsur kaldığınızda, bu kısa me-

safe birden bire çok nahoş bir şekilde büyüyebiliyordu.

Uzun sürmesi mümkün olmayan ilk gidişimden yağmuru ve erken çöken karanlığı hatırlıyorum. Üç adaların en büyüğü olan Inishmore'da zorlukla bir oda bulabildim (otel yok). Yağmur yağıyor, ikindi vakti hava kararıyor, iskelede iki tane fayton ve birkaç yük arabası duruyordu ama benim anladığım, benim pansiyonumun, gemilerin yanaştığı Kilronan'da olacağıydı. Gezinti sırasında birisi bana öylesine basit bir harita çizdi ki hiçbir şey bulamadım, esen sert rüzgarlar beni kaldırıp yolun dışına atmaya çalıştı, yanlış yola –hiçbir yere çıkmayan, çamurlu, çakıllı bir patikaya- saptım ve bütün bunlardan sonra, kocası anakaraya gidip, kendi deyişiyle, "temelli" kaybolmuş, henüz okula giden iki çocuğuyla birlikte terk edilmiş, yani kış ortasında açıkta kalmış genç bir kadının işlettiği bir pansiyon bulabildim.

Kısa bir süre sonra, pansiyoncu kadınların çok sevdiği ve konuklarının hayran kalacağını düşündükleri o lolipop renklerinde döşenmiş küçük tuhaf odamdaydım; üzeri beyaz aplike çiçekli pembe renkli naylon bir yatak örtüsü, yeşil yapraklı bej duvar kağıdı, anormal bir şekilde, neredeyse sardunya çiçeği kadar pembe bir çocuk resmi; tüm bunlar, çıkan fırtınanın soğuk öfkesini savuşturmak için umutsuzca bir girişim gibiydi sanki.

Pansiyoncu kadın bana birkaç dakikada sırılsıklam olacağımı söyledi ve haklıydı. Bir yağmur bulutu kılığında ve şemsiyem ters dönmüş bir halde, karşıma çıkan ilk puba daldım. Herkes dönüp yabancıyı süzdü. Her birinin önünde, bana daima, içecekten ziyade yiyecek izlenimini veren, neredeyse simsiyah birayla dolu o kocaman bardaklardan vardı. Televizyonda oynayan melodramatik şey İngilizce olsa da sanki başka bir dünyadan gelmiş gibiydi, çünkü bardan ara sıra gelen sözcükler çok esrarengizdi. İrlanda'da herkesin bana, okullarda Keltçe öğrenmelerinin zorunlu olduğunu söylemesine karşın o ana dek İrlanda'nın hiçbir yerinde bu dilde konuşulduğunu duymamıştım ve şimdi bizzat duyuyordum.

Dil daima bir muammadır, çünkü normalde, bir şeyin niçin o ismi aldığının, üstelik aynı şeye bin kilometre ötede niçin bambaşka isimler verildiğinin inandırıcı bir açıklaması yoktur, fakat insanların size bakıp da, tek kelimesini anlamadığınız halde size bir şeyler söylemesinde daima çok dokunaklı bir şeyler vardır. Birden tüm sistem sabotaja uğramış, iletişim için tasarlanmış olan şey tam tersi bir şey haline gelmiştir.

Bir adam gelip masama oturdu, bana bir şey söyledi ve bunu yapmakla beni bir bebek, bir köpek ya da bir yabancı durumuna soktu; çünkü bu üçünden hiçbiri söylediğiniz şeyi anlayamaz ve bunların her biri, olan bitenler hakkında habersizliğinden ötürü bir acıma duygusu uyandırır. Önemli değil, dedi adam, gerekirse benimle İngilizce de konuşabilirdi. İngilizce biliyor muydum? Evet, İngilizce biliyordum ve kısa bir süre sonra adının Angus olduğunu öğrendim; en azından on yedi yıldır balıkçılık yapıyor, okuma yazmayı hiç öğrenmemiş ("Evet, eskiden öyleydi"), adanın etrafındaki deniz dünyanın en tehlikeli yeridir ve yüzmeyi de hiç öğrenmediği için kendini şanslı sayıyor, ki bu da on yedi yıldır uskumru, kayabalığı, mezgit avlamayı birazcık kumar haline getiriyor, gerçi bir düşünün, *curragh*ınız bu dalgada ters döndü mü, yüzme bilseniz bile en ufak bir şansınız olamaz. *Curragh*? Onlar bizim kendi yaptığımız, bordası kavaktan ve ziftli brandadan teknelerdir, onları hâlâ görebilirsiniz. Peki yarın neler olacak? Yağmur yağacak yine, ama bütün gün değil. Yarın Dun Angus'u ziyaret etmelisiniz. Dun Angus, Dún Aonghasa, Dún Aengus; daha sonra bunun birçok farklı şekillerde telaffuz edildiğini gördüm. Barın bir tarafındaki, gördüğüm o filmden hatırladığım kocaman, siyah bir kaya kütlesinin sigara dumanından kararmış fotoğrafını gösterdi. Evet, yarın yine fırtına olacaktı ama kendisinin kapalı yük arabasıyla onun birkaç metre yakınına kadar götürebilirdi beni. Ve bu kaçmazdı, herkes oraya giderdi.

Fotoğrafa bir baktım ve nihayet, hayalimdeki adayı göreceğimi hissettim. Yarın, o halde. Evet, yarın.

Bir an çöken sessizlikte, televizyon bir şeyleri özetlemeye çalışırken bir kilise çanının zayıf, kamış gibi sesini duydum. Saat yedi, Kutsal Misa, dedi yeni arkadaşım ve yedi parmağını yukarı kaldırıp tekrar söyledi, ama bu kez Keltçe, *seacht* ve ben pubdan çıkıp, çan sesine doğru yürüyen birkaç kişinin peşine düşerken özel bir şey yaptığım duygusuna kapıldım.

Bir zamanlar buraya Latin keşişler gelmiş ve getirdiklerinin özü korunmuş. Farklı bir dil, aynı sözcükler. Farklı bir zaman, aynı haşin kaya kütlesi. Kilise büyük değildi fakat içi şaşırtıcı derecede genişti. Misa Keltçeydi. Ne söylendiğini biliyor, ama tek kelimesini anlamıyordum. Noel'den önceki karanlık günler, rahibin cüppesi, İsa'nın doğuşu resminin moru, tüm o taşların içinde tek renk. Vaaz bende yankılanıyordu, deniz kabuklarından ve taşlardan bir dil, çevremdeki tüm kafaların içine girip de beni dışlayan eski sözler; ama fark etmezdi, ötekiler topluluğunu, yüzyıllardır süren bir soyutlanmanın ve aşırı yoksulluğun ürününü hissediyordum. Hiç bitmeyen bir yiyecek mücadelesi, kıskanç, tehlikeli bir okyanustan alınan balık, kayaların arasından kazınıp deniz yosunu katmanlarının ve kumun üzerine, birazcık patates yetiştirmek için serilen toprak, etrafı daima, önce kırılıp çıkarılması, sonra taşınıp getirilmesi gereken, üst üste yığılı taşlarla çevrili birkaç bereketli toprak parçasının üzerinde çiftlik hayvanları, taa geçen yüzyılın sonlarına dek yağ lambalarından alınan ışık, köpekbalıklarının ciğerinden ve foklardan çıkarılan yağ, üzerinde yaşadıkları taştan yapılmış evler, çavdar samanından damlar. Şimdi zaman değişmiş olsa da tüm bunlar, tehlikeli bir macera olan yaşamın damgasını taşımaya devam eden yüzlerinde hâlâ görünüyor.

Ertesi gün Angus beni büyük kaleye götürüyor. Yol çok dar ve beni götürdüğü noktadan sonrasına yaya devam etmem gerekiyor. Bana çok tuhaf geliyor bu. Yazlarımı, zeminin aynen böyle taş olduğu bir İspanyol adasında geçiririm. Orada da her toprak parçası harçsız taşlardan duvarlarla komşu parçadan ayrılır. Yalnız, orada yazları güneş gözleri-

nizi rahatsız eder, yerler kurudur ve bazen haftalarca bir damla yağmur yağmaz, yani şu anda bulunduğum yer benim yazlarımın kuzeydeki karşıtı gibi sanki. Çimenler delicesine yeşil, ama kaleye doğru yokuş çıkmaya devam ettikçe, sığırların çatal toynaklarının iziyle dolu, kahverengimsi bir çamurun içinde bata çıka yürüyorum. Bu kalenin ne kadar eski olduğunu kimse tam bilmiyor; bu konuda ne bir sözcük, ne bir yazı kalmış geriye. Okyanusun üzerinde yükseliyor, zapt edilmez, arka taraftan bir dizi surla korunmuş ve düzlükler *chevaux de frise*, yani eğimli bir şekilde konmuş, süvarilerin geçemeyeceği, büyük, olağanüstü sivri taşlarla dolu. Bunlar bana, Berlin Duvarının dibindeki Potsdamer Platz'da, insanların batıya kaçmasını engelleyeceği düşünülerek aynı keskin açıyla yere saplanmış metal parçalarını hatırlattı. Kat döşemeleri yok, koridor yok. 'Kale'nin doğru bir sözcük olup olmadığından emin değilim. Yığılı taş kütlelerinin arasındaki çimenlerin üzerinde, aşağıda kuduran denizin 80 metre yukarısında dururken, bu kocaman yapıyı yapan insanları ve o zamanlar burada yaşanan hayatı gözümün önüne getirmek zor geliyor bana.

Tekrar at arabasına dönünce Angus bana, *Aran Adamı*'nı, adada çekilmiş filmi görüp görmediğimi soruyor. Film hakkında sanki dün çekilmiş gibi konuşuyor ama daha sonra filmin 1930'lardan kalma olduğunu öğreniyorum. "Günde bir dolar için hayatlarını tehlikeye attılar" diyor, sanki kendisi de oradaymış gibi; ve doğru söylüyor. Epik hikayeler daima çağdaştır, ama bunu ancak daha sonra, filmi görünce anlayacağım. "Sana filmi nerede çektiklerini göstereceğim," diyor. "Uzak değil, burası küçük bir ada, sadece yirmi kilometre ötede." Yolun sonunda araba daha fazla gidemiyor artık. Orada, en batı noktanın açığındaki iki küçük adayı görüyoruz: Oileán Dá Bhranóg ve An tOileán Iartbach. İkincisinde bir deniz feneri var. "Otomatik çalışır. Fakat eskiden bir fener bekçisi vardı, adam bazen, deniz çok tehlikeli olduğundan, haftalarca adadan çıkamazdı." Kıyının hemen ötesinde, be-

yaz köpüklerden, kaynayan bir kitleyi gösteriyor. Küçük bir taş iskele denize doğru uzanıyor. "Yanlış bir yer tabii ve hiçbir işe yaramıyor. Dublin'den gelen, balıkçılardan daha çok bilen bir mühendis yaptı. Hava kötü olduğunda bir *curragh*'n buna yaklaşması mümkün değil!"

Ben daha yakına gitmek istiyorum, fakat Angus arabada kalıyor. O küçük, ziftli, kırılgan görünüşlü, dayanıksız teknelerden birini böyle sert bir dalgada gözümün önüne getirmeye çalışıyorum ve daha sonra o gün gerçeği görüyorum, çünkü bunun sadece bir film olmasına karşın, adamlar, tekneler ve dalgalar yeterince gerçekmiş ve yaşamları pahasına, o bir dolar için mücadele etmişler. Kudurmuş bir denizin, beyaz köpüklerin üzerine eski fotoğraflar gibi konmuş, yukarıya fırlayan, dibe düşen, sudan duvarların ardında kaybolan üç adam; bu filmi çekmeyi nasıl becerdikleri benim için bir sır. Angus'un niçin kendisini oradaymış gibi düşündüğünü şimdi anlıyorum, çünkü bu hikaye anlatıcılar diyarında hikayeler yüzlerce kez anlatılmış olsa gerek ve bunları doğrulayacak görüntüler de hâlâ gözlerinin önünde. Bunları tek unutan, hipnotik, sonsuz bir ritimle kendini tekrar tekrar hep aynı kayalara çarpıp yaralamaktan başka yapacağı bir şey olmayan deniz. Bir zamanlar Borges, sonsuzluğu düşlemek için, bir mermer kütlesinin üzerinde, kütle tümüyle kayboluncaya dek kanat çırpan bir meleği düşünmek gerektiğini söylemiş.

Suların kayalara saldırışını, geriye çekilişini ve sonra yeniden, en koyu külrengi ve siyah renklerde tekrar saldırıp, kayaların üzerinde açılarak beyaza dönüşmesini seyrediyorum. İskelenin üzerine dalgalarla, bir çocuğun kolu büyüklüğünde bir yosun parçası geliyor, sanki birisi onu bana atmış gibi. Eğilip alıyorum, *uzun çubuklar, deniz çubukları,* denizler dünyasından içi boş bir bitki sapı. "Bir tonunu on pounddan yapardık," diyor Angus. "Bu şeyin altında belimiz iki büklüm oldu, düşünebiliyor musun?"

Dar ana yoldan geri dönüyoruz. Sağ taraftaki küçücük, harap bir evi gösteriyor. "Haritacının eskiden kaldığı yer bu-

rası," diyor Angus, "*Fear na Mapaí*. İngiliz'di, doğru, fakat ada hakkında en iyi kitabı yazan odur. Yahut öyle söylüyorlar, yani ben okuyamam. Fakat insanların dediği budur. Ben de tanıdım onu, adanın her tarafında, en tuhaf yerlerde görürdün ve herkese sorular sorardı. On iki yıl kaldı burada. Hep çizerdi. Hâlâ onun haritalarını satıyorlar. Bütün hikayeleri dinlemek isterdi, özellikle de yaşlılarınkini. Bir İngiliz, düşün! Bizim oğlanlar kayaların üzerine tüneyip balık avlar, denizden doksan metre yüksekte mesela, çoğu bilmez orasını ve çok da tehlikelidir üstelik, o kadar yukardan, aşağıda neler oluyor göremezsin, bir ip, ucunda bir kanca, ısırıldığında hissedersin sadece, o zaman herkes üşüşüp balığı yukarı çekmeye ve sen onu çekemeden yemeye kalkan martıları kovmaya çalışır. Gerçekten çok daracık kaya çıkıntılarında dururduk, şimdi olsa hayatta cesaret edemem. Ama haritacı cesaret ederdi; haritası için daima her şeyin adını öğrenmek isterdi."

Daha görmem gereken yedi kiliseler var. Na Seacht dTeampaill. Angus arabasının kapalı yerinde kalırken ben üzerinde Kelt haçları ve yazıları bulunan mezarların arasındaki sırılsıklam otların içinden zorlukla yürüyerek geçiyorum. Yedi sadece ikiden ibaret çıkıyor; çatının yerinde bulutlar ve acımasızca bir vaftiz banyosu alıyorum. Latin keşişlerin buraya gömüldüğü söylendi ve kim bilir belki de doğrudur.

Aristo'nun (*Haraí Steatail*) halk efsanelerinde hâlâ yaşadığı ve on beşinci yüzyılda hazreti Enda'nın hazreti Colm'la, orada 350 yıl yaşadığı farz olunan Kudüs Başrahibinin mezarını tartıştığı bir adada her şey öylesine tuhaf bir bin bir gece masalı haline geliyor ki, aynı gün öğleden sonra müzede durup da, gerçeğin çoktan bırakıp gittiği muammaları okurken hiçbirine birazcık olsun şaşırmadım. Elbette, İrlanda bin milyon yıl önce Amerika ve İskandinavya'yla birleşikmiş ve doğal olarak, ada haline geldikten sonra yağmur suları kireçtaşı yüzeyinde ince çizgiler açmış, bunlar daha sonra derin oluklar haline gelmiş ve denizin devamlı çarpa çarpa yüz metre yüksekliğinde kayaları oyduğunu kim yadsıyabilir; o kayalar ki,

bir gün adalılar yok olduğunda geriye kalan şey, geçen gemiler için tehlike yaratan sığ bir kayalık haline gelecektir, gemicilik hâlâ varsa tabii. Burada her şey gerçektir ve buna inanmıyorsanız sihirbaz Zaman'ın sanatını gösterdiği fotoğraflara bir bakmanız yeterli; şimdi benim böylesine üşüdüğüm yerde bir zamanlar dalgalanan çok eski bir tropikal denizden kalan mercanların ve deniz kabuklarının fosilleşmiş kalıntıları, deniz dibindeki sıcak çamurun içine düşüp de kireçtaşının içinde sıkışıp kalan küçük deniz yaratıkları, büyük deniz kabuklarını içine çeken ve denizin yardımıyla, taşlaşmış bir hazine odasına çeviren sulu çamur. Kayalar ve yarıklar; Angus'un söz ettiği o İngiliz'in kitabının kapağında fark ediyorum onları. Bir siyah beyaz fotoğraf, iklim koşulları tarafından aşınarak dikey ve yatay yönde bölünmüş, yağmurda kavruk ve parlak görünen kayaları gösteriyor. Kitabı satın alıyor, pembe çocuk odamda, kötü hava faktörleri pencere camını dürter, hırpalarken okuyorum.

Birkaç saat sonra, yiyecek bir şeyler bulmak için dışarı çıkıp da, omuzuma tünemiş viskili leprechaunla* geri dönünce pansiyon sahibi kadın benim için *Aran Adamı*'nın videosunu koyuyor. Teknedeki adamlar ve karada, içi boş yosunlarla dolu ağır sepetleri taşıyan, siyah giyinmiş kadınlar; adamlar günler sonra bir köpekbalığı yakaladığında köyde yükselen bağırtı ve bir Eisenstein filmi gibi hareket halinde görüyorsunuz adamları, kadınları ve çocukları, yüzlerinde bugün artık bulunmayan ifadelerle. Kocaman demir tencereyi devasa ciğerin pişirileceği mendireğe taşıyorlar. Ondan eriyip çıkan dokuz yüz litre yağ tüm o küçük evlerde titreşen ışığa dönüşecek; bir mucize.

Yosunlar tentürdiyot tozuna, deniz kabukları taşa, ciğer ışığa, toprak çimene, kayalar ve denizin attıkları, patates yetiştirilecek toprağa dönüşüyor. Daha bir dakika önce zamanın bir köşesini temelli dönmüş, fakat anılarını taşla sudan,

* İrlanda mitolojisindeki cüce bir cin. (ç. n.)

hiç değişmeyecek dekorların arasına bırakmış bir dünyayı ziyaret ediyorum.

"Gitti, yok oldu" diye yazıyordu Hollandalı şair Gerrit Kouwenaar geri dönmezlikle ilgili haşin bir dizesinde, zamanın geçişini ve bildiği dünyanın kayboluşunu durdurmak için; bir mucize olmadan asla başarılamayacak bir şeydir bu ve bu mucize bu kez o gün aldığım o kitaptır. Tim Robinson'un *Aran Taşları*'nın ilk cildini gece yarılarına dek okumaya devam ediyorum. İlk bölümün başlığı *Hac*, ikincininki *Labirent;* ve gecenin, dışarıdaki fırtına sesinin azaltmayıp daha belirgin kıldığı sessizliğinde, bulunduğum ada ikinci kez, ama bu kez sözcüklerden yaratılıyor. Dünyada bunun gibi bir başka kitabın olduğunu sanmıyorum. Bu ilk bölümde, kıyının neredeyse her metresi, taş, bitki, kuş türleriyle, hikayeleriyle, isimleri ve şekilleriyle anlatılmış. Kitabın arkasındaki haritayı yazar çizmiş ve izlediği yol en doğu noktadan başlayıp, güney kıyısındaki yüksek kayalıkları geçerek An tOileán Iartach'a, yani en batı noktaya varıyor ve sonra kuzey kıyısı yoluyla geri dönüyor. Böyle yaparak imkansızı başarmış; coğrafi bir gerçekliği alıp onu bu kadar titiz bir şekilde tanıtarak ve halk masallarından, efsanelerinden ve tarihinden oluşan bir geçmişin içine gömerek, yerkürenin hiç olmazsa küçük bir parçasının geçiciliğine dur demiş. Bir hikayeci, haritacı, jeolog, botanikçi, dedektif ve meteorolog olarak, bugüne fiziksel, düne psikolojik bir şekilde nüfuz etmiş, sanki mitsel bir Afrika'daki bir zamane Stanley'i gibi. İkinci bölümde adanın iç kısımları anlatılıyor ve yine, sanki zamanın duvarları yokmuş gibi, her taşın altına bakıldığını, her belgenin okunduğunu, her konuşanın dinlendiğini hissediyorsunuz. Bu ikinci bölümün adının *Labirent* olmasının nedeni sadece, yirmi sekiz dönümlük bir yerde, taş duvarlarla çevrili kırk tane tarlanın olması ve bunların beş ayrı çiftçiye ait olması değil, ayrıca, yazarın sanki zaman ağının deliklerinden süzülüp, insan toplumunun böyle küçük bir bölgedeki inanılmaz büklümlerini mikroskop altına koyması. Sonuç, klasik bir ya-

pıt. Hayranlıkta daima, meraklı bir kıskançlık öğesi vardır. Böyle bir şeyi kendiniz asla yapamayacağınızı bilirsiniz; böyle bir proje, yaşamınızın en azından bir bölümünde sizi dünyadan kopuk bir noktaya bağlayacaktır çünkü.

İki yıl sonra, Inishmore'a ikinci kez gidişimde yazara, İrlanda sahilinde, Roundstone'daki evinde bir uğruyorum; ev, Connemara'da, yani adaların hemen hemen karşı kıyısında küçük bir limanda. Adam hâlâ gözünü adalardan ayırmak istemiyormuş gibi. Beni kabul ettiği ciddi odanın geniş penceresi denize bakıyor ve deniz de içeri girmek istiyormuş gibi sanki. Adam da ciddi görünüyor; onda keşişimsi ve askerimsi bir şeyler var, aşırı derecede İngiliz, şimdilik kapalı duran bir mizah deposu var. Bu ancak daha sonra, karısı Máiréad bize katılıp, yiyip içtiğimiz ve yazarın tablolarını gördüğümüz zaman öne çıkıyor. Alt katta, onun küçük edebiyat yayıncılık şirketinin bürosu ve Aran'da geçirdiği on iki yılın on üç bölümlük günlüğünün, muazzam bir kartoteks arşivinin ve tüm başvuru materyalinin bulunduğu stüdyosu var. İkinci bölümü burada, ilk sayfasında söylediği sözleriyle "adadan, ona dokunamayacak kadar uzakta, Proust teleskopuna gereğinden çok yakın" olan bu yerde yazmış. Ben, bu kitabı okurken sık sık Proust'u düşündüğümü, özellikle de, *A la recherche du temps perdu*'nün son bölümünü, yani insanların, uzaydaki çok önemsiz konumlarına karşın, zamandaki muazzam konumlarından söz edilen bölümünü hatırladığımı söylüyorum, gülüyor ve bana, adadaki o on iki çetin yıl boyunca Proust'un 4.000 sayfasının tümünü karısına yüksek sesle, önce İngilizce, sonra da Fransızca olarak okuduğunu söylüyor.

Aran'a nasıl oldu da geldi? Sırf raslantı. Ve bu raslantı, yirmi beş yıl süren bir sapma haline geldi. Matematik eğitimi almış olduğu halde, Londra'da bir ressam olarak yaşıyordu. "Otuzuma yeni basmıştım ve oraya sadece gezmek için gittik. O zamanlar orası olağanüstü ilkeldi. Tuttuğumuz evde bir

çuval toprak ve üzerinde bir taş vardı, rüzgar kapıyı devirmesin diye arkasına dayamak için. Kendi ekmeğimizi yapmayı öğrenmek zorundaydık ve ancak, patates ekmek için kendi küçük tarlamızı yapınca kabul edildik. Kendimizden, kitaplarımızdan ve benim yapıtımdan başka bir şeyimiz yoktu. Cennetin ve cehennemin bütün katmanlarından geçtim, Keltçe öğrendim, yoksa bunların hepsi tamamen anlamsız olurdu. Bunların hepsi 1972'deydi. O haritayı yapmamın nedeni, binlerce küçük duvardan oluşan o labirentte yolunu bulmanın bazen çok zor olmasıydı. Postanedeki birisi bana 'Peki niçin bir harita yapmıyorsunuz?' diye sordu. Bu hiç aklıma gelmemişti, tablolarımdan birindeki bir metafor dışında." Stüdyosuna giden koridordaki orijinal tablo neredeyse tüm duvarı kaplıyor; kitaplardaki röprodüksiyonlarından tanıdım onu.

"Onunla bayağı gurur duyuyorum, hâlâ satılıyor."

Daha sonra, akşam yemeğinde onun tablolarından birinin, beyaz ve soluk renklerde, dalgalı, geometrik, estetik ve saf, kesin, fakat insan gibi, çok da kesin olmayan bir görüntünün altında oturuyorum. Karısı konuşurken o sessiz kalıyor, ara sıra küçük ayrıntıları tamamlıyor sadece. "O küçücük evde geçirdiğimiz ilk uykusuz, buz gibi geceden sonra yatağın kenarına, sırtlarımız birbirine dönük halde oturup, gözyaşlarımızı çay fincanlarımıza dökerek 'Biz ne yaptık!' diye ağladık." Ortaya çıkan şey, paylaşılan bir macera, neredeyse bir kaza sonucu başlayan küçük bir şey imajıydı ve bu küçük şey sonradan, karşı konulmaz, coşkulu ve yalnız, çok güçlü bir tutku haline gelmişti. Adamın Proust'una karşılık kadının Vergilius ve Dante'si; uzun kış gecelerinde birbirlerine kitap okuyan iki kişi, iki kişilik bir manastır ve bir Kitap'ın o manastırda, tüm o yıllar boyunca yavaş yavaş, ada halkının hikayelerinden, gözlemlerden, okumalardan ve tekrar tekrar, adamın dediği gibi, attığınız her adımda bastığınız yerin karmaşıklığından, ayağınızın altındaki toprağın tarihinden, içerdiklerinden, onun üzerinde olanlardan, içinde yetişenlerden, üstünde uçanlardan, onun sayesinde geçinenlerden yaratıl-

ması. Adam o on iki yıl boyunca yüz binlerce adım atmıştı herhalde. Dünyanın, tümünün içinde hiç olmazsa küçük bir parçasını korumuş olan sözcüklere dönüştürülen adımlar.

Ertesi gün, hem kitabıyla hem de gerçek dünyasıyla, adaya geri dönüyorum. Ve yine denizde kudurmuş bir fırtına var. Gemi biletimi kırpan adam iki yıl önce de bunu yapan kişi ve Bergman'ın *Yedinci Mühür* filminde Ölüm'ü oynayabilecek biri. Bruce Chatwin'in bir kitabını okuyor. Ertesi sabah uyandığımda hava güzel. Soğuk ve kış gibi, ama havada öylesine delici bir parlaklık ve berraklık var ki gözlerinizi rahatsız ediyor. Tim Robinson, ne yapıyorsam yapayım, 'kurt yeniği'ni, Poll na bPéist'i mutlaka görmem gerektiğini söyledi. Dik uçurumun altındaki taşlı kıyıdan yürümeye başlıyorum ama deniz çok hırçın. Geri dönüp tepeye tırmanıyorum. Patika yok ve uçurumun kenarını takip ederek varıyorum tepeye. Çok aşağılarda deniz, insan elinden çıkmadığına inanmanın zor olduğu, siyah bir dikdörtgenin içinde kaynıyor. Kayaların altında, dalgaların sadece birkaç metre ötesinde, dikdörtgenin tabanını görünmez bir şekilde, okyanusla birleştiren küçük bir açıklık var. Bu kurt yeniğinden yüzerek geçen gözüpekler varmış ama bunun olağanüstü tehlikeli bir şey olduğu biliniyor. Deniz kabarıp o dar boşluğun içine doğru saldırıyor, bir taraftan onun üzerinde patlarken, sert ve kuvvetli bir dalga siyah dikdörtgenin içinden deli gibi beyaz köpüklerin öfkeyle yukarıya fırlamasına yol açıyor. Doğa, bizim varlığımızdan etkilenmeyen bir tiyatro. Ve Tim Robinson'un bana söylediklerini hatırlıyorum: "Doğa bizi bilmez ve bizi fark etmez. İnsan dışı gerçekliğe gizliden bir iletişim isteği atfeden o aşırı özentili metaforları bırakmak lazım. En azından, evrenin bu küçük sahilinde tek amaç kaynağı biziz. Her taşta, her kum tanesinde bulmak için ısrar ettiğimiz o kayıtlar bizim kendi ellerimizdedir... Öylesine muazzam, öylesine çok sesli, gerçekle birlikte varolma hedefinden öylesine sapmış bir eser yazıyoruz ki, bunun darmadağınık cümleleriyle karşılaştığımızda bize ait olduğunu fark edemiyoruz."

2000

Nooteboom'un Oteli 1

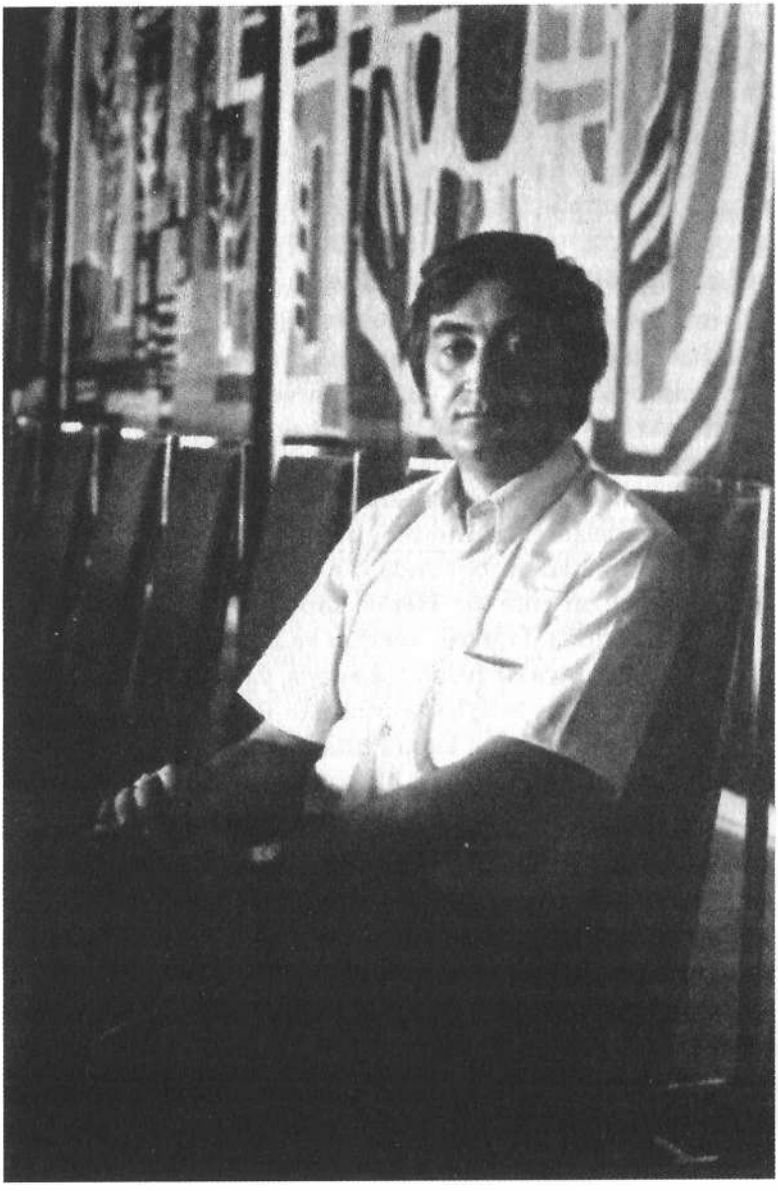
Otellerle ilgili bir hikaye tabii ki, ancak bir otelde yazılır. Otel, kapalı bir dünyadır, sınırla ayrılmış bir diyardır, bir *claustrum*dur, serbestçe girilen bir yerdir. Konuklar orada tesadüfen bulunmaz; onlar bir düzenin parçalarıdır. İster basit, ister lüks olsun, odaları onların hücreleridir. O odanın kapısını kapatıp *içeride* olduklarında dünyadan uzaklaşırlar.

Otellerin yazılacağı otelin dikkatle seçilmesi gerekir. Ben Barselona'daki Ritz'i seçtim ama, Londra'daki Brown's, Viano do Castello'daki Santa Luzia, Madeira'daki Reid's, Bandung'daki Hofman yahut Roma'daki Albergo Nazionale de olabilirdi pekala. Bunların hepsinde ortak olan ve benim hoşuma giden şey geçmiş zamanlar havasıdır. Her zaman çalışmayan, eski tipte bir musluk, babanız olsun isteyeceğiniz bir kapıcı, modası geçmiş renkler, yer yer dökülen boyalar, aşırı ayna bolluğu, porselenlerdeki kılcal çatlaklar, görünmez olmuş yüz binlerce ayakkabının halıların dokusundaki yarattığı aşınma ve yıpranma, kalkmadan önce bir anlığına, ama mutlaka tereddüt eden bir asansör, sakinliğiyle, diğer odalarla ilgili tüm düşünceleri uzaklaştıran bir oda.

Şu anda kaldığım 523 numaralı oda çok soluk Grönland yeşili dekore edilmiş. Bazen, bugüne dek kaldığım bütün otellerdeki bütün oda numaralarımın bir araya getirildiğinde kaderim ve kişiliğimle ilgili bir şifre mesaj içereceğini düşünürüm ama gerçekte var olması gereken o kabala rakamını hiçbir zaman bulamayacağım, çünkü numaraların kaydını tutmadım. Kuşkucu Thomas.

Her yıl en az birkaç ayını otellerde geçiren biri için çok kötü bir karakter kusurum var: Otel yangınlarından korkarım. Bunun ne zaman başladığını bilmiyorum, her ne kadar, Tokyo'da yanan bir otelin resmini gördüğümü hatırlıyorsam da. Aşağıya düşen insanlar, el sallamaları birisini selamlıyor anlamına gelmeyen insanlar, kabarıp dalgalanan perdeler, bir uçuruma doğru uzanan, birbirine bağlanmış çarşaflar, duman bulutları. İki yıl önce, Zaragoza, Corona de Aragón'daki büyük yangından bir gün farkla sıyırdım. Franco'nun dul eşi kurtuldu, bir sürü subaysa helikopter yetişinceye dek çatıdaki yüzme havuzunda yatar halde kaldı, ama seksen bir ölü vardı. İspanyol gazeteleri yanmış insan fotoğraflarıyla doluydu ve bunları hâlâ bazen kabuslarımda görüyorum. Uçağa binmekten korkanlar nasıl, korkularının yerinde olduğunu doğrulamak istercesine, gazetelerdeki uçak kazalarını diğer tüm haberlerden önce görürse, gazetelerdeki otel yangınları da aynen o şekilde, benim gözüme hemen çarpıveriyor. Fakat uçak konusunda güven verici istatistikler olmasına karşın, otel yangınları konusunda böyle bir şey yok. Ama yine de ben, yanında daima, düğümlenmiş, epey uzun bir ip ve demir bir kanca taşıyan bir arkadaşım kadar ileriye gitmiyorum. *Amor Fati.*

Zaragoza'daki yangının nedeni, *churros* –İspanyolların kahvaltıda yemeyi sevdiği uzun çörekler- kızartılırken alev alan bir tavadır. Kaderimin onlara bağlı olduğu düşüncesi bana çok itici gelir ve bu yüzden, yaptığım ilk şey daima Güvenlik Kuralları'nı okumaktır. Ritz'dekiler güven verici, yalnız, Katalanca, yani benim konuşamadığım, ancak okuyabildiğim bir dilde basılmış. Bu yüzden, Yangın Kuralları'nda, sanki üzerindeki yazı silinip tekrar yazılmış eski parşömenler gibi bir hava var, ölü bir dilde yazılmış bir vaaz gibi; söz ettikleri nihai yangın burada, şimdi değil de, bir zamanlar Orta Dünya Krallığı'nda çıkmış gibi sanki. Her halükârda, benim bundan korkmam gerekmez artık. "*Non perdeu la serenitat*" diyor ("Sakinliğinizi kaybetmeyin"). Anlaşılan, Ritz müşterile-

rinin bu mizaçsal niteliğe yalnızca sahip olmaları değil, bir yangının başladığını fark ettiklerinde bunu sürdürmeleri de bekleniyor. "*No correu, ni crideu*" ("Bağırmayın, koşmayın"). Sessiz, sakin, telaşsız bir yürüyüşle kendimi yangının başladığı yerden uzaklaştırıyorum. "*Si es cala foc a la vostra robai estireu-vos a terra I rodoleu.*" Burada öğütler biraz daha ılımlı: "Giysileriniz tutuşursa durun, çıkarıp atın ve katlayın". "*En cas de molt fum, gategeu.*" Bunu biraz düşünmem gerekiyor. "Yoğun duman varsa, *gategeu*?" G'lerin yerine c koyup gerisini bırakırsanız şu çıkar: Kedi gibi yürüyün, *dört ayak üzerinde*. Fakat insanlar o halde kapıyı nasıl açacak, bu belirtilmiyor, ama belki de açmamanız, sakin ve kayıtsız bir şekilde, kaçınılmaz kaderinizi beklemeniz gerekiyor herhalde. *Ecrivain fumé au Ritz* (Tütsülenmiş Yazar *au Ritz*).

Etrafa bakınca, ölmek için daha kötü yerler olduğu gayet açık. Halı, paslanmış demir renginde. Yatağın solunda, kapılarından birine adam boyunda bir ayna tutturulmuş, soluk renkli, büyük bir büfe var. Her iki kapısı da yatağa doğru açılıyor. O durumda da insan kendini ya muhteşem bir yalnızlık içinde yatmış ya da fırsat doğmuşsa, yanındaki biriyle, bir *tableau vivant érotique* halinde görebilir. Ritz bunu konuklara bırakıyor. İnsan kapıları kapalı tutabilir tabii ki. Yine de, bu kapı benim ilgimi çekiyor. Ahlaksız olan ben miyim, yoksa Edwardyen dönemde bunu açılacak şekilde dizayn edenler mi? Otel yapıldığından beri bu odada 50.000'den fazla kişinin kaldığını tahmin ediyorum. İstatistiksel olarak konuşursak, o zaman bu ayna ne haltlar görmüştür muhakkak, fakat o müşterilerin birçoğunun girip kaybolduğu toprak gibi sessiz kalıyor.

Kalorifer Guitart şirketi tarafından yapılmış. Radyatör dört dilimli ve bence yaklaşık 1912 tarihinden kalma. Kışın herhalde tıkırtılardan oluşan bir gürültü çıkarıyordur. Klima daha az antika, ama bayağı bir eski yine de. Düğmesine basınca bir DC-3 uçağı gibi homurdanıyor, sonra duruluyor ve uzaklardan geçen bir okyanus gemisinin uğultusunu taklit

ediyor. Yarı uykudayken kendimi bir gemide sanıyorum, ama nereye gidiyor ki?

İlk gerçek anakronizm çöp kovası. Bronz renginde plastikten yapılmış. Ondan hoşlanmadım ve ona bir şey vermiyorum. Bunun tersine, mobilya kulpları ve sürgüleri bakırdan. Banyoya giden koridorda, ancak belime kadar yükseklikte, küçük bir kapı var. Açınca otelin iç organlarını görüyorum; guruldayan hortumlar, yeraltı dünyasından gelen inlemeler, tıslamalar ve çok merak uyandırıcı; alttaki komşumun tuvaletinden gelen gürültü.

Lamba, yazı yazmanın tarif etmekten daha kolay olduğunu hatırlatma görevini yapıyor. Doğru adını bilmediğim, rozet gibi bir metal tablanın içinden çıkıp, üç kordonla tavandan sarkıyor, sanki ters çevrilmiş, ışıklı bir vazo gibi. Üç kordon, onlara böyle diyeceğim yine, üzerinde fiyonklar ve resmen anlamsız başka süsler bulunan, latalı bir metal banda tutturulmuş. Yine de, birisi tüm bunları düşünüp bulmuş ve sadece o kadar değil, *dizayn* da etmiş. Kim? Bugüne kadar ölmüş mü? Herhalde. Bir lambada yaşayan anonim ölülerden biri. Tuhaf bir şekilde stilize edilmiş bir meyve figürü, on iki üçgenden oluşan bir halkanın içinden aşağı sarkıyor (evet, on iki; yetişkin bir adam onları saymak için yataktan kalktı resmen).

Yay, yatak, yastık, yaldız. Yatağın sağ tarafında, bakır altlıklı oval lambanın yanında bir telefon var. Soluk, bej, plastik. Ve kör, çünkü üzerinde rakam yok. Ahizesini kaldırırsanız çabucak bir yutkunur. Bunun ardından belli belirsiz, okyanussal bir uğultu gelir ve şanslıysanız "*¡Dígame!*" diyen İspanyolca bir ses; "Söyle!" Söyle ne? Telefonu kaldırdığınızda İspanyolcada normal bir ifade olan bir şey benim için otellerin temel özelliğini ifade ediyor. Elbette, odalarında telefon bulunan ya da bulunmayan oteller vardır ve telefona kimsenin cevap vermediği ya da bu şeyin çalışmadığı oteller de vardır, ama bir otelde kalmanın temel özelliği, özü, sizin 'onlardan' (yani şu demektir: Başkalarından) bir şey isteyebilmeniz, fakat 'onla-

rın' sizden isteyememesidir. Telefonun öteki ucunda su, yiyecek, insan gücü, bilgi vardır. Öteki uca konmuş, görünmez kişilerden hiçbirinin aklına, *bana* telefon edip de benden ayakkabılarını boyamamı, ona bir viski ya da maden suyu getirmemi, opera için bir bilet ayarlamamı, yahut onu Atina'ya bağlamamı istemek geçmemiştir. Ama benim bütün bunları yapmaya hakkım *var;* bu gece 523 numaralı odada kalma hakkını satın aldığımda bu hakkı da aldım. Bazen bunu geri alırlar, sabahın beş buçuğunda, çünkü bunu ben istemişimdir, gecenin uğursuz bir saatinde yetişeceğim bir uçak vardır. Uykunun en derin yerinde o bir anlık panik hissi, bir el o sinir bozucu sese doğru uzanıyor ve sonra, çok daha önceden uyanmış birisinin sesi, biraz da hainliği eksik olmayan bir şekilde, "Günaydın! Saat beş buçuk!" diye bildiriyor. Daha kötü senaryolar da var: O neşeli sesin sahibinin bir hata yaptığı ve mesajın doğru olmasına (saatin beş buçuk *olmasına*) karşın, sizin için olmadığı durumlar.

Kimdir bu otellerin halkı, zevk için yolculuk yapanların yanı sıra? Siyasetçiler, devlet görevlileri, satranççılar, satıcılar, temsilciler, müzisyenler, bankacılar, gazeteciler. Hepsi bunlar değil elbette, ama bunlar ana kategorilerdir. Ortak yanlarıysa, genel olarak söylersek, kendi evlerinde değildirler, otelde kaldıklarına göre. Bu durum bir gazeteyle, bir kitapla, alkolle, tesadüfen yahut önceden ayarlanmış (ve parası önceden verilmiş) buluşmalarla çözümlenir ya da çözümlenmeden kalır. Ben kaldığım otellerin sayısını unuttum. Birlikte birçok yolculuğa çıktığım Hollandalı fotoğrafçı Eddy Posthuma de Boer not tutar: Kim, nerede, ne zaman, kaç numaralı odada. *NRC Handelsblad* benden, o güne dek kaldığım bütün otellerden ya da daha doğrusu, her birinin en beğendiğim niteliklerinden oluşan bir otel yaratmamı istediğinde, bunun snop bir iş olacağını, çünkü ideal bir otel yaratırken bütün kötü parçaları dışarıda bırakacağınızı söyleyerek itiraz ettim. Ve üstelik bu, Birmingham'dan daha büyük bir şey olurdu; ben kırk se-

kiz yaşındayım her şeyden önce ve hayatımın yarısını yolculukla geçirdim. Ama bunların hiçbiri sorun değildi.

Bunun üzerine ben de anılarımın loşluğuna inen uzun merdivenden inmeye başladım ve ortaya şu çıktı: Loşluk. Üzerlerinde numaralar bulunan odalardan bir labirent; pencerelerinin ardında kar yağan, ama benim tropikal giysilerle dolaştığım odalar; ön cepheye ait olmayan balkonlar; okunmaz uyarılar bulunan koridorlar; bir tarafında düz ovalar, diğer tarafında yüksek dağlar olan salonlar; sempatik Asyalı garsonlar ve donmuş nehirler; çatıda sonlanan asansörler; tam bir kaos. Bu labirente katacak bir şeyler bulmaya devam etmek için, Posthuma de Boer'den, *birlikte* kaldığımız otellerin bir listesini istedim. Aşağıdaki envanteri gönderdi: Sucre Palace Hotel, La Paz; Grand Hotel Bamako, Mali; Motel Sevaré, Mopti; Terminus, Niamey, Nijer; Los Almohades, Agadir; Hotel Salam, Taroudannt; Hotel du Sud, Tinerhir; Hotel Mamounia, Marakeş; Hotel Boumian, Les Saintes-Maries de la Mer; Hotel Jules César, Arles; Hotel Semiramis, Puerto de la Cruz; Hotel Mencey, Santa Cruz de Tenerife; Arrecife Grand Hotel, Arrecife, Lanzarote; Hotel Victoria, Madrid; Hotel Cruzeiro, Bragança; Atlantic Hotel, Banjul, Gambiya; Apollo Hotel, Banjul, Gambiya; Palmeras Playa, Tenerife; Hotel Mayantingo, Santa Cruz de la Palma; Pacific Hotel, Tokyo; Royal Hotel, Osaka; Hagi Grand Hotel, Hagi; Traveller's Inn Hotel, Anchorage, Alaska; ve Dai-Ichi Shimbasi Hotel, Tokyo. Ama şimdi, bu kayıp günler ilahisini daktilo edip bitirdiğimde, Boer'in de hata yapmaz biri olmadığını fark ediyorum; hani nerede Lima, Brezilya, Bahia de San Salvador, nerede Rio'daki Copacabana, Berlin'deki Tusculum, Paris'teki Michelet-Odéon? Ve Penang'daki Eastern & Oriental, Doğu Hindistan Şirketi'nin babalarının mezarlarını aradığımız Malacca'daki, şimdinin anonim binası ne olacak; ve o sefil otel, Kuala Lumpur'daki Hyatt ve Singapur'daki Raffles'ın ahmakça yapılmış ve tavandaki *kipah*ların sıcak havayı, sanki üst katta dosdoğru aşağıya dönük, tek motorlu bir uçak varmış gibi döndürüp

durduğu, oransız bir şekilde kocaman odaları nerede? Pekala; ideal otel, Noteboom'un Birinci Oteli, Cennet Gösterisi, Hayaller Ülkesi, Dünyanın Ucu, Tanrının Yeri Restoranın hemen bitişiği. Allah'ın bahçelerindeki Cennet çayırlarına uzanmış koltuklar, nektar bardaklarında tıngırdayan kutup buzları, kutsal ekmekağaçlarının altında Buddhalar, Erté* yapımı, süslerle bezeli tabaklarda güvercin dolmaları, Vesta** bakireleri ve bunların hepsi Samanyolu gibi bir sessizlikle sarmalanmış halde. Böyle bir şey mi? Her şeyden önce, belki de bunun tersinden başlamak daha iyi olacak; iste*mediğim* şeylerden yani. Ne yan odadaki bir arkadaşın mırıldanmaları, ne de başka birisinin şehvetinin izleri yahut sesleri; ne birisinin *muhtemelen* intihar ettiği bir oda, ne de, damlayan bir musluktan ve bir sonraki ve daha sonraki ve daha sonraki damlanın geliyor olduğunun aksiyomatik kesinliğinden oluşan *gutta cadenda* türü yavaş işkence. Bunların hiçbirini istemem. Bangkok'taki, yanlış bir zamanda kapıyı çalıp da "Efendim, beni mi çağırdı siz?" diyen masajcı kadını istemem. İçinde yanlış bira ve doğru viski bulunan ayartıcı buzdolaplarını istemem. Koridordan gelen ve bir *işi* hatırlatan elektrikli süpürge sesini istemem. Hâlâ konuk olduğum ve benim için hâlâ gecenin sürdüğü Freudien kenti lazer ışınıyla delip geçen sabah ışığını istemem. Orta yaşlı iki kadın sesi arasında geçen, sanki tam *Finnegans Wake*'den çıkma bir şiveyle, hâlâ yataktan kalkmadığım için benimle dalga geçilen bir konuşma duymak istemem. Televizyon istemem. Televizyon istemem mi? Siz de kendinize gazeteci mi diyorsunuz? Televizyon istemem ha! Peki Nevada ve Arizona'daki motellerde geçen bütün o gecelerde, siz... TELEVİZYON İSTEMEM! Yalnızlık, sessizlik, düşünmek, uyumak. Bunun için para verdim ben.

* * *

* Asıl adı Romain Tirtoff (1892-1990) olan çok ünlü bir Fransız mücevher tasarımcısı. (ç. n.)

** Roma mitolojisinde, iffetli aile kadınını simgeleyen ocak tanrıçası. (ç. n.)

Bir otelin sınırları nerede başlar? Burada, Ritz'de bu sınırlardaki sular kapıcının görebileceği kadar ötelere dek uzanıyor. Adam iyi görünüyor, giysisi düzgün ve *café au lait* renginde, Almanvari olmayan, şık bir tepesi çivili şapkası, yeleği, beyaz papyon kravatı var. Adam Gran Via ve Calle Roger de Lluria boyunca her yeri görüyor ve taksileri trafikten çekip alıyor. Daha küçük tanrılara bir ıslık gerekiyor. Islık, Chicago, Palmer House ya da Montreal, Carlton Ritz'deki silindir şapkalılara yakışır. Islık ya da süslü giysiler olmazsa sanki futbolcu gibidirler. En kısa zamanda bir konukevinde bir oda tutacağım. Gerçek kapıcılar göz kırpar, *en büyük* kapıcılar gözlerini kapatıp açar. Ve tekrar ediyorum, gerçek gezgin uyumak ister sadece. Gerisi *teferruat*tır ve diğer her şey *tantana*dır. *Tantana*, otelin hesabı başka birisi tarafından ödenince gerçekleşen şeydir. Siz, sayın okuyucu, benim şimdi, Marie Antoinette'in pastoral günlerinden kalma, iki yanında birer palmiye yer alan, üzerinde, hiç varolmamış bir Louis stilinde bordo kırmızı koltuklardan çiçek tarhları bulunan, İran halısından bir çimenliğe bakan, gölgeli bir 'flora'nın altında oturduğum bu salonun parasını siz ödediniz. Nazik yaşlı kadınlar oturmuş, boşluğu seyrediyorlar uykulu bir halde.

Kendimi bunların hepsinden dışlıyor ve kendi otelimi yapıyorum. Dört kıtanın ve beş iklimin üzerinde kurulu. Bu kapıcıyı tutuyorum, fakat adam dönüp arkasına bakınca şok olacak, çünkü Waikiki, Honolulu'daki Royal Grove Otel'in salonunu görecek. O otel Fong ailesi tarafından işletilir ve üyeleri ya resepsiyon masasında otururken ya da bitişikteki küçük bakkal dükkanında, benim 26 numaralı odamdaki tek alevli gaz ocağında hazırladığım mısırlı et konservelerini satarken görülür. Ama ben sadece salonu alıyorum, böylece, bir akşamın eve dönüşü gibi bir duygu verecek bu. "Eyi ahşamlar Bay Nutbum." Odam Bali'den, yalnız, oda falan değil, bir kulübe. Zemin katta olsa da, ona bir merdivenden çıkarak ulaşmalıyım, aristokrat İspanyol ayaklarına (bu durum için onlardan bir çift var bende) göre bir merdivenden, Santiago

de Compostela'daki Hotel de los Reyes Católicos'un merdiveninden. Hâlâ benimle birlikte misiniz? Tepeye çıktık, Galiçya sonbaharından bir rüzgar dönüyor etrafımızda ve şimdi Bali'de zemin kata geldik, Kuta'daki Lechian Beach oteldeyiz. Dışarıdan gelen geko seslerini duyuyorum ve mutluyum, çünkü bu hayvanın şans getirdiğini biliyorum. Hava sıcak, vantilatörü bir manda çeviriyor ve uzaktan gelen dalga gürültüsünü duyuyorum. Gece yarısı kalkıp dışarıya bakıyorum her zamanki gibi. Nerede olduğumu görmek için değil de, dünyanın varolduğundan -ve dolayısıyla, benim de iyi olduğumdan- emin olmak için. Daha önceki otel kuşağı bunun için aynadan duvarlara gerek duyardı. Benden ayrılmayın; her ne kadar bu birazcık tuhafsa da: Gece vakti Manhattan'a bakıyoruz ve kısmen de New York limanına, Özgürlük Heykeli de var. Brooklyn'de, Bossert Otel'in sekizinci katındayız. Karşımızda, gökdelenlerin zapt edilmez savaş cephesi var, ışıklar içinde. Hiçbir şey kımıldamıyor. Bir kıyamet manzarası: Bir nötron bombası atılmış fakat ölenler, ölmeden önce ışıkları kapatmayı unutmuş. *Burası bir zamanlar bir Hollanda adacığıydı.* Hep bizim suçumuz. Mammon burada yaşıyor ve o boş kulelerin içinde kendi ölüm andacını yazdı. Pikenin altına gömülüyor, sabahın gelmesini ve Paris'in asansöründeki Bristol'u aşağı indirmesini bekliyorum. Ki bu da benim ne kadar yanılabilir olduğumu gösteriyor, çünkü göksel bir asansördür bu; sadece yukarıya çıkıp, insanın bir daha hiç ayrılmak istemeyeceği bir yere varmak içindir. Ama ben artık zemin kata vardım ve *belle époque*'dan çıkıp, Dakar'daki Village N'Gor otelinin bahçesinin tropikal sabah kokularına daldım. Burada okyanus var yeniden; farklı fakat yine de aynı. Gece, çevik cenaze arabasıyla kaybolup gitti ve geniş palmiye yapraklarının üzerinde gözyaşlarını bıraktı ardında. Kısa bir süre sonra güneş onlara bıçağını köküne kadar saplayacak fakat o zamana kadar ben çoktan gitmiş, Alcañiz'deki Parador Nacional de la Concordia'nın kocaman yemek salonunda kahvaltımı yapıyor olacağım. Müstahkem kalenin ortaçağ salonu

boş. Mevsim kış ve İspanya'nın bu kuzey bölgesinde kar yağıyor. Tek konuk benim ve Don Alonso de Aragón y de Foix'nın sancağının altında oturuyorum. Kahve, *churro,* sert ve tatlı bisküvi. Benim inşa ettiğim bu canavar nasıl bir biçim alacak? Geniş bir koridor Fong ailesinin oturma odasına gidiyor; konsolların çok yukarısında süzülen bir oda, hiçbir yere gitmeyen bir asansör. Bu binayı ben değil de, büyük İtalyan mimarı Barbieri tasarlamış olsa gerek; okuma yazma bilmeyen, fakat inşaat yapan biri. Porto'daki Infante do Sagres'in misafir odasını ne yapacağım? Konuklarım nerede *sachertorte* yiyecek, Amsterdam'daki Amstel Otel uymazsa gece son içkilerini nerede içecekler? Ve bu arada, benim ön cephem nerede? *Churro*mu yerken bütün bunlar hakkında derin düşüncelere dalıyorum... ve sonra çok uzaklardan, yalnız kalmış bavulumun seslenişini duyuyorum. Sese doğru giderken, zaten bulunduğum yere, 523 numaralı odaya varıyorum. Yüksek tavanlı bu oda, soluk yeşil, suskun. Parıldayan masanın üzerinde daktilom duruyor ve böyle yerlerde hep yaptığımız şeyi yapıyoruz yine birlikte; başkaları için bir hikaye yazıyoruz.

EYLÜL 1981

Sahra'nın Kenarında

Ben yaklaşık altı yaşındayken, Hollanda'nın Rijswijk kentindeki evimizin önünde, "Ülke" dediğim boş bir arsa vardı. Gizemli bir yerdi. Bugün ancak belim hizasına gelen uzun bitkiler bir orman gibiydi ve bugün bile gözümün önüne geliyor; korkularımla ve fantezilerimle doldurduğum, tehlikeli bir yer.

Bana sık sık, niçin bu kadar çok yolculuk yaptığım sorulur. Sanırım bunun nedeni, şimdi dünyanın "Ülke" haline gelmiş olmasıdır. Korkular yavaş yavaş, memleketle diğer yerler arasında eşit olarak bölündü, ama bu sırada da, deyim yerindeyse, mekanik bir nitelik kazandı. Yani artık onların, enerji harcama yolu dışında bir önemleri yok. Yolculuklar özellikle, görülebilir şeylerin hemen ayırt edilemediği noktalarda fantezileri, düş gücüyle kurulan hayalleri kışkırttı. Anlaşılmayan şeyler arasında yaşamaktan duyduğum nefret benim diller öğrenmemi sağladı. Oradaki insanlarla konuşamadan ya da gazeteleri okuyamadan İspanya'da ya Peru'da bulunmayı düşünemiyorum. Bu durumda bile yeterince muamma kalıyor zaten. Ama bir yabancı olmanın heyecanını ancak daha sonra, Afrika'ya yaptığım yolculuklar sırasında ve şimdi de yine Sahra'nın kuzey kenarında fark ettim.

Hep o aynı heyecan duygusu. Anlamadığınız şeyler, okuyamadığınız tabelalar görmek, anlayamadığınız bir dil, hakkında hiçbir gerçek fikrinizin olmadığı bir din, sizi reddeden bir coğrafya, paylaşamadığınız hayatlar. Son günlerde nimet olarak gördüğüm bir şey bu. Hiç bilinmeyenin yarattığı şok soylu bir duyarlılıktır. Eğer bir şeye katılamıyor, giremiyorsanız vazgeçebileceğiniz bir sürü şey vardır. Maskelerinizin bir

önemi yoktur. Goulimine'li bir Berberi'ye göre siz pekala Ohiolu olabilirsiniz, yani hassas davranılan bir sürü ayrıntının artık bir geçerliliği yoktur. Ve bu tür yolculuğu hoş bir boşluk, benliğin tüm önemini yitirmemesine karşın, bir sürü şeyin hesaptan düştüğü bir sıfır yerçekimi hali kılan şey budur; o yabancı iklimler arasında kah orayı kah burayı görerek, gözleyerek, dokunulmaz yüzeyleri kazıyarak süzülüp durur ve sonra yine kaybolur, daha boşalmış halde geri dönersiniz.

Önceleri İspanya bana bu duyguyu verirdi. Ama dili öğrenmekle ve biraz da taklitçilik yeteneği sayesinde benim İspanyolca zevkim başka bir şeye dönüştü: İspanya'da bir İspanyol gibi davranabiliyor, geçici bir süre başka bir şey haline gelmenin, Córdoba'daki bir kaldırım kahvesinde yerel gazete okuyan bir adam olmanın büyüsüne dalabiliyorum ki bu da bir tür yok olma eylemidir ve zaten bu iş de budur her şeyden önce. Tıpkı, Cannes'da *Nice-Matin* okuyup Croisette'in* asfalt yoluna karışmak ya da Catania'nın ana meydanında 300 ya da 6.000 yıldır oturup *Corriere della Sera* okumak gibi.

Fas farklıdır. En fazladır, sersemletici yüksekliklerdir. Evet bu, yabancı bir ahmak olarak nitelenmek demektir, ama karşılıklı ilişki kuralları gereği ben "gizemli Berberi"nin ya da "uzun cüppeli Arap"ın ötesine geçmiyor ve böylece, 'görünen'in birden bire kaybolduğu bir görünmezlik mertebesine ulaşıyorum. Çünkü gördüğüm şey, görebildiğim çok az şey, aslında gördüğümden farklı bir şeydir, tıpkı, duyduğum şeyin bilgi olmayıp da sadece, anlamadığım bir dil olması gibi; oysa dilin amacı kesinkes budur; anlaşılması gerekir.

Oradasınız ve orada değilsiniz; ve Fas'ta ikinci kez yaptığım yolculuk böyle bir şey. Ama yolculuğum, yukarıdakilerin hiçbirinin geçerli olmadığı bir yerden başlıyor; bir gezi broşüründen çıkma, sessizce perde arkasından yönetilen, iyi çalışan bir İsviçreli otelinden. Avrupalıların sıcak Kasım gü-

* Fr. Kavşak. (ç. n.)

neşinde yatıp, yüzme havuzunun gerçekdışı mavi sularında zevk ve sefa yaptıkları, kendini beğenmiş, dışa kapalı bir kabile gibi tembel tembel vakit öldürdükleri ve her yere koşan, yapılacak işte yeterlilik uğruna geleneksel cüppelerinden yoksun kalınca, üstün kuzeylilerin kendi restoranlarında hoşgörülü davranmayı öğrendiği sıska, ayağına çabuk İspanyol yahut İtalyan garsonlara benzeyen Faslı garsonlardan hizmet gördükleri bir yerden. Tüm bu nefes kesici uluslararası temaslar garsonların, kendilerini köylerinden, kabilelerinden ve artalanlarından çok üstün görmelerine yol açıyor; onlar ilerlemenin gölge oyununa ilk adımlarını atmıştır, kurt elmaya girmiştir ve her ülkenin kendi çürük elmasına sahip olmaya hakkı vardır.

Çok güneydeki Goulimine'ye yaptığım yolculuktan en çok hatırladığım şey sincaplı çocuklar. Dağların tepesinde, yolun bir dönemecinde birden bire karşınızdadırlar işte, genç delikanlı bedenleri, sanki *onlar* da orada yeşerip boy atmış gibi, çevreye tümüyle doğal bir şey gibi karışmıştır. Hareketli bir şeyi tutup havaya kaldırıyorlar. Yanlarına yaklaşınca bunların, yakaladıkları ve satmaya çalıştıkları sincaplar olduğu anlaşılıyor. Yaratığın boynunda bir ip var ve havada, Arap alfabesinin tamamen kürkten bir harfi gibi sallanırken uzun kuyruğunu yapabildiğince kürkünün içine sokuyor ve gözleri korkudan bir ileri bir geri oynayıp duruyor. Daha sonra Atlas dağlarında, külüstür, eski bir Volkswagen'i bu türden birkaç çocuğun yanına yanaşırken görüyorum. Sarışın bir kız çıkıp çocuklara doğru gidiyor. Çocukların sattığı şeyin ne olduğunu görünce bir an taş gibi hareketsiz kalıyor, sonra gidip dağın taşlı yamacının dibinde kusuyor. Çocuklar gülüyor, çünkü başka ne yapacaklarını bilmiyorlar.

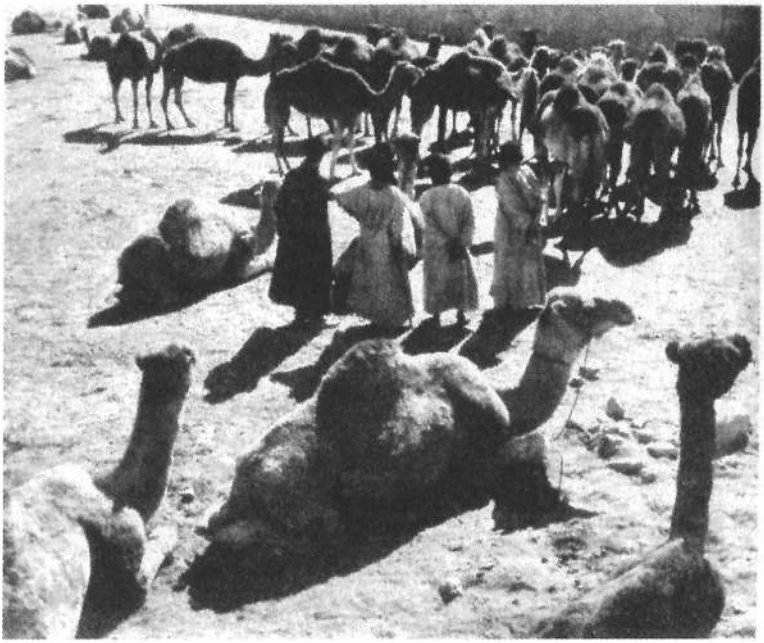
Goulimine, mavi adamlar kenti. Nihayet oraya yaklaşırken bir heyecan hissediyorum. Niçin? Orası da tıpkı Timbuktu ya da Zagora, yani insanların çölden çıkıp geldiği ve sonra yine çöle girip kaybolduğu yerler gibi bir yer olsa gerek.

Şimdilik bildiğim başka bir fark yok. Sanırım bu, çevredeki doğanın aşırılığından, burada yaşanan yaşamların istisna niteliğindendir, tıpkı, böyle bir yerin çevredeki boşluğa göre tam bir istisna oluşturması gibi. Gerçi burada da turizm giderek artan akınlar yapıyor. Yazarlar için istisna ve farklı bir ayrıcalık ziyafetine konmak yok artık. İnanılmaz bir başkalık ve otantikliğin arasında gizlenmiş, gereğinden fazla inanılır bir yapaylık ve sahtelik var şimdi; Amerikan tarzı huysuzca söylenmeler ve işportada satılan acıklı el işleri.

Ama deve pazarı bizler için değil. Bulutlar meydanın üstünde bir boşluk bırakmış gibi sanki. Açık, tozlu ve neredeyse bomboş, hayvan pisliği ve taş parçalarıyla dolu. Çevresinde birkaç hasta okaliptüs ağacı var; öğleden sonra saat ikinin kızgın güneşinde çuvallayan, acıklı bir çaba. Ön ve arka ayakları birbirine bağlanmış, böğüren develer el değiştiriyor, cellabi giymiş adamlar kadidi çıkmış katırları sert bir şekilde tekmeleyip güderek haşin deneme sürüşleri yapıyor. Başlıklı ve peçeli iki harika siyah bilmece, karalıklarının altında sarı plastik ayakkabılarla, bir duvarın dibinde toprağa oturmuş, giysiden sargılarının altından birbirleriyle sohbet ediyor. Bir köşede tahıl satılıyor (ABD HALKININ ARMAĞANI BUĞDAY, SATILAMAZ).

Goulimine'den sonra artık hiçbir şey yok, haritadaki kırmızı yol Tan-Tan'a kadar tümüyle bembeyaz bir bölgeden geçiyor, fakat ilk turistlerin gelmeye başlamış olmasına karşın, Tan-Tan'da da henüz hiçbir şey yok. Haritadaki bu boşluğun çekimine kapılarak bu yolda arabayla epey bir mesafe gidiyor, sonra sapıp, sıcaktan kavrulan bir bölgeye dalıyor, göz kamaştırıcı beyazlıktaki bir keçi iskeletinin yanından dolaşıyor ve uzun bir deve kervanı tam bir sessizlikle geçip giderken donup kalıyorum. Kendi kendime, bir gün arabayla yola devam edeceğime, Tan-Tan'dan Tarfaya'ya ve sonra da Aaiún'a, İspanyol Sahrası'na ve Moritanya'ya kadar gideceğime söz veriyor, ama şimdilik geri dönüyor ve tekrar kuzeye doğru sürüyorum.

Taroudannt'a varıncaya dek hava karardı. Metrelerce kalınlıkta, karanlık savunma surları; kent güvenli bir şekilde bunların içinde duruyor. Kentin, surlarını patlatıp öteki tarafa doğru yoluna devam ettiği –bu yüzden de surlarda gereksiz ve dolayısıyla gülünç bir halin olduğu- Avignon gibi değil burası, hayır, her şey içeride, dünyanın geri kalan kısmından soyutlanmış insanların yeri, güvenli bir kale. Otel, Batı zevkine birkaç ödünün verildiği küçük bir Arap sarayı; doğuya has, sanki yağlanmış gibi bir duygu sarıyor beni; biraz daha yavaşça, ayaklarımı hafiften sürüyerek yürümeye başlıyor, amber çiçeklerinin altında ve ay ışığında, kiremitlerin içinden akan derenin yanında bir bardak çay içiyorum. Ağaçların arasında bir yerde bir baykuş ötüyor, birisi bunun beyaz bir baykuş olduğunu söylüyor bana; hafif, içli bir ötüş bu, sanki hayvan, Arap baykuş kederinin küçük bir derdini anlatarak içini döküyor aya.

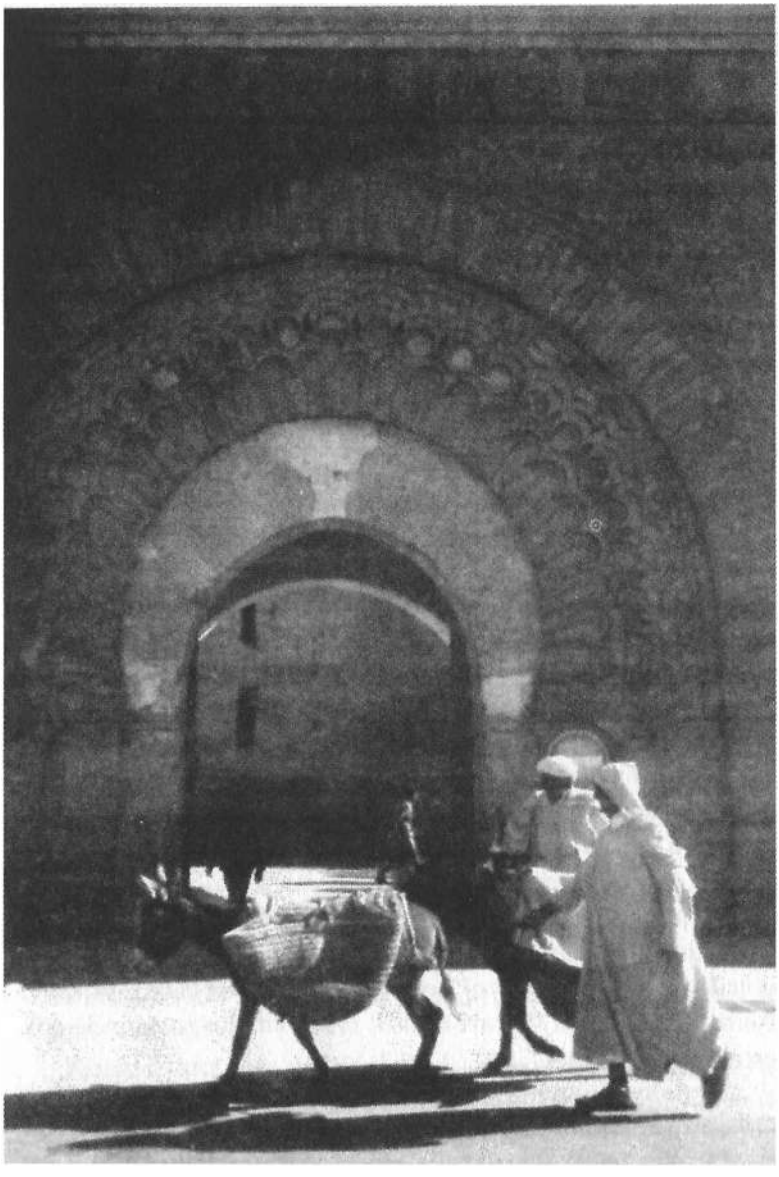

Ertesi sabah bağırtılar daha yüksek. Daha sabahın saat 5'inde Allah'ın horozu gaklamaya başlıyor ve öylesine bir gürültü yapıyor ki irkilerek uyanıyorum; sonu gelmez bir ibadet çağrısı, bitmek bilmez, çığlık çığlığa sözleri hem işkence çeker gibi hem de rutin bir ses. Bundan kurtulmanın yolu yok; gün başladı ve Allah tapınılmak istiyor. Yarım saat sonra, müezzin nihayet susunca ben çok belirsiz, zaman ve mekandan yoksun rüyalara dalıyorum yine.

Sabah soğuk ve sisli. Dışarıya çıkıyor ve Kitabı Mukaddes'e giriyorum. Ne kadar az bir güneşle parlıyor kasbah'ın* toprak rengi surları. Önlerinden, koyunlarıyla çocuklar, kesilmiş dal yüklü katırlar, pazara mal götüren, çevredeki bölgelerden Berberiler geçiyor. Mandalina ağaçlarındaki kuşlar demircinin ritmine göre gevezelik ediyor. Adamlar elleriyle kontrol ederek tahıl eliyor, atlar nallanıyor, bir kadın pişmemiş bir toprak çanak parçasını çabucak yalıyor, otlar tüy kadar hafif bir tartıyla tartılıyor, sonra yeniden tartılıyor, yılan oynatıcı bir seyirci kitlesi bulmuş ve deve paçaları kasabın yanında düzgün sıralar halinde serilmiş. *Balek! Balek!* diye bağırıyor katır sürücüsü kocaman, ışıldayan tuz bloklarından yüküyle. Benim baktığım dünya o dünya değil artık; yanan odun kömürlerinin arasındaki uzun, yukarıya doğru incelen toprak tencerelerden et kokuları geliyor, uzun siyah giysiler giymiş, fantastik süs eşyaları takmış kadınlar buğdayı samandan ayırıyor.

Niçin burada böyle mutlu hissediyorum kendimi? Belki de buranın sakinliğinden, tek sesin insanlardan ve hayvanlardan geliyor olmasından. Katırların hepsi pazarın bir köşesine park edilmiş. Birkaç yıl sonra motosikletler olacak, daha sonra da otomobiller. Ama henüz değil. Belki de, her şeyin böyle kolayca görünür olmasındandır ayrıca; tüm bunların nasıl yapıldığının yani. Demirciler, dericiler ve fırıncılar hepsi bu pazarın etrafında toplanmış, yazıcılar ve meddahlar, dilenci-

* Kuzey Afrika'da, etrafı surla çevrili yerleşim yeri. (ç. n.)

ler ve kasaplar, minyatür bir evren, kendi gereksinimini karşılayan ve kendi işini gören, kendi içinde bütünlüğe sahip bir dünya, anlam taşıdığı görülen bir dünya.

Meddah, sırf gözleri ve sesiyle kalabalığın ortasında bir kurgu krateri yarattı. Onu dinleyenler tamamen esir olmuş halde. Yoğunlaşmalarında ölüm gibi bir saflık var. Adamın sesi mırıldanıyor, yükseliyor, hızlanıyor, bağırıyor, sönüp gidiyor yine ve onlar izliyor, hiçbir şey dikkatlerini dağıtmıyor. Şimdi, gerçekten, yazmak bu işte! Tüm bunların içine dalmak isterdim ya da bunun bir parçası olmak sadece. Ama bir bardak nane çayının ötesine gitmiyorum. Kasbahın sonsuz kalabalığının arasında yürüyüp kentin surlarına doğru geri dönerken arkamdan gelen davul seslerini ve yılan oynatıcının yüksek, dalgalı kaval sesini duyuyorum hâlâ.

"Bir zamanlar oturduğumuz bir yere geri dönmek tamamen olanaklıdır, ama bir zamanlar yaşadığımız bir ana dönmek, ne yazık ki, olanaksızdır." Dr. P. J. Zwart'ın *Het mysterie Tijd* (*Zamanın Gizemi*) adlı kitabının son cümlesidir bu. Ben Fas'ı 1960'da gezmiştim. Marakeş'ten otobüse binip (o günlerde ulaşım için olağanüstü rahatsız bir yöntemdi bu), Ouarzazate yoluyla kuzey Atlasları geçip, Moritanya'dan önceki son sınır kapısına, Sahra'daki M'Hamid vahasına, ince Drâa nehrinin kumların altında kaybolduğu ve kumların, birkaç deve ve bir iki Berberi'yle birlikte Timbuktu'ya doğru uzun bir yürüyüşe giriştiği yere gittim. Yüksek, vahşi dağlarda ve bütün gün yanımda oturan adamın kucağında duran inek kellesini özellikle dayanılmaz kılan sıcakta yapılan, ama harika bir yolculuktu ve ayrıca, yol boyunca, *ksa* denen tuhaf, yüksek, Asur tarzı kırmızı ve sarı toprak rengi kaleler sayesinde çok esrarengizdi de.

O günlerde Berberiler hakkında hiçbir bilgim yoktu, tek yaptığım, bakmaktı. Onlar hakkında daha çok şey bildiğim bugün, her zamanki gibi, daha az şey biliyorum: Kökenleri bilinmeyen, esrarengiz bir halk, Tachelhïr ve Tamazirt gibi

adlar taşıyan kabileler, herhalde bir tek Borges'in çözebileceği, şifreli bir yazıyla yazılan, *tifınar* denen bir dil. Imazirenianların aslında nereden geldiği, kim oldukları hakkında yüzlerce teori var; Tyre Prensesi Dido Kartaca'yı kurduğunda bunlar var mıydı? Yoksa bunlar Hannibal'e karmen kırmızı rengini ve filleri veren Gérulenler miydi? Yoksa Kartacalı Skylax'ın* sözünü ettiği Etiyopyalılar mıydı? Yoksa Hamon Lixitleri mi? Yoksa, Malek Ibn Marahbet'in iddia ettiği gibi, "Hep birlikte Suriye'den kuzey Afrika'ya göç etmiş Himyar, Modéri, Kıpti, Amalek kabileleri" mi?

Eski, insanın aklına hemen sıçrayan bir sözcük; dil, isimler, karanlık tarih, kaleler, çöl, taşlı zemin, vadiler, hâlâ bir eskilik kılıfıyla kaplı ve sürekli, neredeyse yasak bir cazibeye sahip bir dünya. Kasbah surlarının içindeki *mellah*larda, yani Yahudi mahallelerinde, yüzyıllardan kalma, fosilleşmiş Talmud bilgeliği, kabalavari muammalar, Kutsal Kitap'tan sadece sözlü anlatım yoluyla bugüne gelmiş hikayeler, fosilleşmiş dil, fosilleşmiş davranışlar, çobanın değneği, çiftçinin sabanı, meddahın sesi, demircinin fırını, mesellerin saygınlığı.

Taurirt'teki bir kasbahın karşısında duruyorum. On üç yıl önce, 1960'da da burada durmuştum. Yaşlı bir adam beni içeriye sokmuş ve sinagogu –altınla parıldayan, kerpiçten bir mağarayı- gezdirmiş ve yakıcı sıcak ikindi güneşinde bana, kamışların suda hafifçe sallandığı, kurbağaların tembel tembel vırakladığı gizli bir bahçeyi göstermişti. Hızlı bir hareketle bir çalıdan güller koparmış, yapraklarını ezip elime vermişti. Ve birlikte bahçeden çıkarken, uzun, soluk renk giysili bir kadını, siyah kıvılcımlar çakan gözlerini gördüm ve kadının alnından sarkan bir gül vardı. Bunların hepsi geçip gitti şimdi, anısı dışında.

Zemini kumdan, karmakarışık, daracık yollardan yürüyor, birbiriyle birleşen, kaybolan, yeniden başlayan, bitmek

* MÖ altıncı yüzyılda Hindistan ve Arap yarımadasını keşfetmiş Yunanlı bir gezgin. (ç. n.)

bilmez kerpiç duvarların önünden geçiyor, ama bahçeyi tekrar bulamıyorum. Yahudiler gitmiş, sinagog da yok artık, yahut insanlar onu bana göstermek istemiyor ve o kadını görmüşsem de tanıyamamışımdır. Ölüm'ü gördüm. Nemli ve soğuk bir köşede, kirli ve yırtık pırtık giysilerden bir küme yatmış feryat ediyor. Çünkü loşlukta görebildiğim bu kadar; bir insandan geriye kalanlar, sanki birkaç kilodan fazla çekmezmiş gibi duran bir giysi yığını. Ama gelen ses inliyor, anlaşılmaz bir şeyler mırıldanıyor ve yavaşça ağlıyor. Birisi, bir şey ölüyor, eski ve zaten fiilen sönüp gitmiş bir şey, vücuttan bağımsız bir ağız, arkadaşlarının yanında bir köşeye yatırılmış bir ruh. Oraya doğru gidiyorum, ses peltekçe bir konuşmaya ve bir takırtıya dönüveriyor, ama hâlâ bir baş göremiyorum ve sonra bir kadın ortaya çıkıp bana oradan gitmemi işaret ediyor; böyle bir rezalet bir yabancının göreceği bir şey değil.

Taourirt, Tizi'n' Taddeght, Inassine, El-Kelaâ-des-Mgouna, El Gournt, Bournalne, Imiter; Tinerhir'e giden yoldaki yerlerin isimleri. Önde gelen Hollandalı yazar ve gezgin Den Doolard kırk yıl önce buradan geçmiş. Dünyanın bu bölümü hâlâ vahşi ve ıssız ve dilerim böyle kalır. Bu manzaralar duyarlıktan yoksun ve bana verdikleri zevkten, yani bir tür egzersizden başka yatıştırıcı ya da hoş hiçbir şey yok bunlarda. Ne çıkacak karşıma? Bir çakal, askeri bir araç, fantastik kamış yığınlarının altında iki büklüm olmuş üç kadın; bunları hiçbir yerden toplamış olmaları mümkün değil... fakat o zaman onlar bir yere de gitmiyorlar ki ancak böylece bir anlamı oluyor. Dar yoldan çıkıp kumlu banketten geçmenize neden olan kamyonlar ve bazen, katırlara ya da develere binmiş, gruplar halinde adamlar da var. Ve sonra, yolun bir virajında birden bir keçi sürüsü. Çobanın keçileri çayırda otlamıyor, çünkü çayır yok, keçiler ayağa kalkmış, sert, dikenli ağaçların dallarının arasında. Durup seyrediyorum ve birbirimizi uzaktan süzüyoruz. Bayağı tuhaf bir sahne bu; adamın elinde bir değneği, bir köpeği var ve bütün keçileri bir ağaçta ve ben ay yüzü manzarasına benzer bir dünyada, boş bir yoldayım. Adam yavaşça bana doğru geliyor, birkaç dişiyle övünen ağzıyla gülüyor ve anlamadığım bir şey söylüyor. Birlikte birer sigara yakıyoruz, adam otomobile avucunun içiyle vuruyor ve "Fransa?" diyor. Ben "Hayır, Hollanda" diye yanıtlıyorum. Ve aman Tanrım, adamın yüzünden sanki ben "cennetten geliyorum" demişim gibi korkunç bir özlem parıltısı geçiyor, "Moi, Hollande, travail?" diyor. Adam, değneği ve toprağa dikilmiş uzun, kaslı bacakları, sanki taştan yapılmışlar gibi. Büyük bir utanç duyuyor ve ne diyeceğimi bilemiyorum, ama pek önemli değil, çünkü benim söylediğimi zaten anlayamaz ve onu kendi başına bırakıp yoluma devam ediyorum; özlemi çekilen bir dünyadan gelmiş, çabucak kaybolan bir temsilci.

Tinerhir. Eski Marakeş Paşasının harabe halindeki sarayının terasından, pazarın sonunda gün bitiminin bir halka gibi kapanışını seyrediyorum. Aşağıdaki büyük, açık, tozlu meydanda beyaz çadırlar kurulmuş. Küçük ateşlerin dumanları yükseliyor her tarafta. Uzun kahverengi ve beyaz cellabili adamlar meddahların etrafında büyük daireler halinde toplanmış, atları ve katırları açık alana salınmış. Ve tüm bu kozmosun çevresinde konuşlanmış, Berberileri geriye, taşlaşmış Atlas'ın tepelerindeki, şimdi üzerlerinde ayın bir ayna gibi yükseldiği uzak, sapa köylerine götürmek için bekleyen büyük kamyonlar var. Aşağı iniyorum. Vahada sessizlik var. Uzakta davullar, burada mırıldanan su, hışırdayan kamışlar. Neredeyse dayanılmaz derecede romantik, soluk bir ay ışığı kerpiçten, koyu sarı renkli yıkıntılarda ve sonra da bir mezarlıkta parlıyor; ölülerin saban izi, topraktan dışarı çıkan basit, her biri birer anonim ölümü gösteren pişmiş toprak parçaları. Yaklaşan gecede, ay ışığında hayalet gibi dolaşıp durmamdan ötürü herkes beni Novalis* sanacak. Hava soğuyor, dağlar kendi taş gibi soğuk havalarını korunaklı, duygulu, gizli vahaya yuvarlıyorlar sanki.

Pazar yerindeki adamlar ateşlerinin yanında oturmuş, sigara içiyor, konuşuyorlar. Nalbant, karanlık mağarasında çömelip oturmuş, gözleri parıldayan kötü bir ruh gibi dik dik bakıyor. Kulaklarının etrafında kıvılcımlar uçuşuyor, Jan Hanlo'nun** melekleri kumlu yolda bir oraya bir buraya vızırdıyor ve yarı mahcup, yarı kışkırtıcı bir şekilde "Bonsoir" diye sesleniyor. Küçük dükkanlardaki gaz lambaları açılıyor, bir adam iki deve paçasını tutup havaya kaldırıyor, loş lambanın altında inceliyor ve sonra yere koyuyor yine, derisi yüzülmüş bir inek kellesi ikiye yarılmış, siyah ve kasvetli bakan gözler hâlâ yerinde duruyor ve neredeyse bir kralın gözleri

* Asıl adı Georg Philipp Friedrich Freiherr von Hardenberg (1772-1801) olan, erken Alman romantizminin temsilcilerinden bir yazar ve düşünür. (ç. n.)

** Jan Hanlo (1912-1969), Hollandalı şair.

gibi, hüzünlü değilse de, intikam hırsıyla dolu, sert bakışlarla bakıyor.

Gece erken çöküyor. Otelde pek müşteri yok. Bana tagine, yani toprak tencerede pişmiş pilavın yanında bir güvercin ve buharda pişmiş erik kurusu verildi. Saat akşamın dokuzu ve garson eve gitmek istiyor. Yarım saat sonra her şey soğuk, ısısız ve ölüm sessizliğinde. Odamdan, vadide –vahanın dışında, çıplak bir hiçliğin başladığı yerde- yalnız bir halde yoluna devam eden iki sarı ışık görüyorum. Bu silueti ve gölgesini seyrediyorum, sanki Drâa ovasının üzerine hafiften kar yağıyormuş gibi görünüyor, bir ay bile var.

Elias Canetti'nin Marakeş hakkında yazdığı küçük, ilginç kitapta dehşetli bir bölüm, *mellah*ın mezarlığına yaptığı ziyareti betimlediği bir kısım vardır. Canetti, sakat, kör ve delilerden oluşmuş öfkeli bir kalabalık, ellerini uzatmış bir cehennem güruhu, Hieronymus Bosch'un tablolarından fırlamış bir dilenciler kabilesi tarafından resmen kıstırılır ve takip edilir.

On yıl sonra hâlâ buradalar, ama tek bir kaslarını bile oynatmıyorlar. Dilenmiyorlar da; giriş kapısının yanında bezgin bir topluluk halinde çömelmiş duruyorlar sadece. Mezarlık, beyaz mezarlardan oluşan kocaman bir kargaşa, bir duvarla çevrili geniş bir beyaz taş tarlası ve diğer tarafındaysa zenginlerin devasa, şamatacı çikolata kutuları var.

Ben tam yarı yoldayken adamın biri bağırarak bana doğru geliyor. Ne dediğini anlamıyorum fakat oradan gitmemi istediğinin farkındayım. Bunu yapmak istemiyorum; Canetti'yi okuduğum günden beri hep bu mezarlığı görmek istiyordum çünkü. Adam bağırıp tehdit ediyor ve ben de bağırıyorum, günün en sıcak saatinde birbirine diklenen iki çatlak, ölümün havuzunda vakvaklayan bir çift ördek. Sonunda oğlu geliyor, bana babasının deli olduğunu söylüyor, ona bağırıp çağırıyor ve alıp götürüyor. Bunun sonrasında yalnız kalıyorum ve sonunda adamın oğlu geri dönüyor ve bana, kendisiyle baba-

sından başka mezarlara bakacak kimsenin pek kalmadığını, yani Yahudilerin çoğunun artık gittiğini söylüyor.

İsimleri okuyorum, çocuk bana büyük hahamların mezarlarını gösteriyor; cennete çıkmaya hazır, uzun, yontulmuş taş sütunlar. Ortalık olağanüstü sessiz. Çocuk beni çağırıyor ve götürdüğü alçak bir binadaki, ritüel kıyafetli, kısa boylu tuhaf, yarı kör bir adam benim yüzüme dokunuyor ve bana bir şeyler soruyor. "Çocuğun var mı diye soruyor" diye açıklıyor rehberim. "Yok." Boş bakan gözlerde bir düş kırıklığı ifadesi beliriyor. Elini başımın üzerine koymak istiyor. Mumlar yakılmış, benim eğilmem gerek. Adam birden büyü efsunlarıyla dolup taşıyor, büyüler fokurdayıp benim üzerime boşalıyor ve sonunda dinsel bir ritüele katılıyorum yine. Uzatılan bakır kaba bir miktar para koyuyor, birkaç kez daha dürtülüyor ve tümüyle kutsanmış bir halde, *mellah*a, yani Yahudi mahallesine dönüyorum.

Marakeş bir kent değil, (bir arkadaşımın deyişiyle) kırmızı bir orospu gibi, takdiri ilahi tarafından, karlı kaplı mağrur tepeleri uzaktan kıvılcım gibi çakan Atlas'ın eteklerine fırlatılmış, otonom bir gezegendir. Bitirmesi yıllar sürecek bir kitaptan okunacak bir kenttir. Yapılacak en iyi şey onun içine dalmak, kendinizi koyverip, onun vahşi ve hayret verici tarihinin bütün kapanlarına yakalanmaya, elinizden tutulup Saadi, Almoravid ve Alouite hanedanlarının mezarlarına götürülmeye bırakmaktır; Fas'ın tarihi hakkında hiçbir şey bilmediğinizi, İslam'ı da gerçekte hiç anlamamış olduğunuzu ve bunun ne kadar aptalca bir durum olduğunu fark edersiniz. Ve sonra ya bu durumdan duyduğunuz vicdan azabından Djeema el Fnaa'nın sürekli kargaşasında silkinip kurtulur ya da yasemin ağaçlarının altında sessiz sessiz ağlarsınız.

Burayı keşfetmiş hippiler haklı; *işte burası*, yaşanacak tek gezegen bu; peri masallarının ve yılanların, dericilerin ve bakırcıların arasında. En zirve noktası olarak Amsterdam'ın Dam Meydanının çırılçıplak müstehcenliğiyle, soğuk, materyalist kuzeyde değil, burada, ana meydanda karpit lambala-

rının altına bir sandalye çekip, ayaktakımından halkla birlikte birkaç dinara yemek yiyeceğiniz ve kendi özünüz hakkında derin derin düşünüp, sonunda kafatasınızın içinde ne varsa her şeyi gözden geçirebileceğiniz bu yerde. "Yaşam ve ölüm, evet, bunlar kardeştir" diyor Ben Yussef Medresesinin beyaz terlikli bakıcısı. Uzun, kahverengi elleriyle, bir tür vaftiz çeşmesinin bir hanedanı gösteren mermer kartallarını okşuyor ve çeşmeyi onuncu yüzyılda hizmete sokanlar –ve saygıyla sıralıyor ismin içindeki isimleri- Abd el Malek Ben El Mansour Abi Amir. Onunla birlikte medresenin içinde yürüyor ve geçtiğimiz dar, karanlık yoldan birden bire, cennet ışıklarının döküldüğü bir avluya giriveriyoruz. Her şey süsleme, zenginlik, hat sanatı, ziynet. Ona, pembe taşların üzerinde kıvrıla kıvrıla giden harflerin neyi simgelediğini soruyorum, o da bana, orada yazılanın Kuran'dan alındığını, ölümle ilgili bir pasaj olduğunu söylüyor ve benim elimi tutup, iri siyah gözlerini bana sabitleyerek –ama yine de gayet doğal bir şekilde- söylediği şu: "Yaşam ve ölüm, evet, bunlar kardeştir. *C'est juste, le Koran, non?*"

"Oui, c'est juste." Ve yine taştan labirente doğru dürtüyor beni.

1973

Önceki Savaş: Canberra'daki Anıt

25 Nisan 1915, Pazar. Ay batmadığı sürece karanın belli belirsiz şeklini seçebiliyorsunuz; yüzen, ölü gibi sessiz, yarısı suyun dışında, kocaman bir balık. Denizdeki gemiler yavaşça yüzüyor, sinsice geçiyor, birbirlerini görmüyorlar. Bir zamanlar Homeros, bir deniz, başka bir deniz için "şarap koyuluğunda" demiş. Destroyerler, çıkarma gemileri, eski kruvazörler. Avustralya Birinci Tümeni'nin çoğu gemilerde. İlk önce Üçüncü Tugay'ın 4.000 askeri girecek. Top ateşine karşı çıkarma gemilerinden daha güvenli olan savaş gemilerine bindirildiler. Son aşama da, şimdi büyük gemilerin arkasında kümeler halinde bir aşağı bir yukarı sallanıp duran kürekli teknelerle tamamlanacak. Ay gece saat 3'de batacak ki her şey o zaman olacak, geceyle sabah arasındaki o kararsız saatte; yarı karanlık, gölgeler ve belirsizlikler saatinde. Askerler, Türk düşmanların bunu fark edip etmediğini bilmiyor. Bulanık kara kütlesinde hiçbir ışık görünmüyor. Harp gemilerinin mürettebatı kendi yerlerini piyadeye vermiş ve bu sürede sıcak çikolatayla uyanık tutacaklar onları.

Gelibolu saldırısı dokuz aydan uzun sürecek. Sadece Avustralyalılardan 7.500 asker ölecek, 2.400'ü sakat, birçoğu da yüzü yaşam boyu yaralı, kör ve aklını yitirmiş kalacak. Bunların hepsi gönüllüler; dominyonun altı devletinin tümünden, Avustralya anakarasının en ücra köşelerinden geliyorlar, Orta-Doğu'da ve Fransa'nın çamurlu savaş alanlarında çarpışacaklar. Hemen hemen 60.000'i geri dönmeyecek. İsimleri Canberra'daki savaş anıtının duvarına kazılı. Bir za-

manlar birisi, oradaki tüm isimlerin önünden geçmek ne kadar sürer, kaç adım tutar diye hesaplamış. Çok tutar.

Gelibolu seferi bir başarısızlık olacak, bir geri çekilişle sonlanacak ve tek teselli de bu geri çekilişin bir katliama dönüşmemesi. Savaş bir satrançtır, fakat insanlarla oynanır. Genç Churchill, Londra'daki satranç tahtasının büyükustasıdır. Yarımadayı kim ele geçirirse Dardanellerden, yani Ege denizini Karadeniz'e, yani Rusya'ya bağlayan dar su yolundan rahatça geçecek. Almanya'yla ve Türkiye'yle savaşan Ruslar İngilizlerden, Kafkaslardaki Rus birliklerinin üzerindeki Türk baskısını hafifletmelerini istedi. Ruslar da Doğu Prusya'ya saldırarak Fransızlara yardım etmişlerdi ve bunun sonuçları feci olmuştu. Şimdi İngilizler Konstantinopolis'e karşı bir hamle yaparsa Türkler Rus cephesindeki birliklerinin en azından bir kısmını çekmek zorunda kalacaktı. Türk Asya'sının karşısındaki Gelibolu yarımadası böyle bir saldırı için ideal yermiş gibi görünüyordu. Dardaneller kara kütlelerinin arasından dar nehirler gibi geçip, Karadeniz'le bağlantılı Marmara denizine dökülür. Boğazların başında, bir zamanlar diğer tarafında Truva'nın bulunduğu Helles Burnu yer alır. Bu işi sadece gemilerle başarmak mümkün değildi; gemiler yarımadadaki Türk kuvvetlerinin silahlarına karşı çok savunmasız kalırdı. Yarımada, uzun bir dil, kayalık tepeler, taşlı bir zemindir. Daha sonra, eski topoğrafik haritalarda görüyorum: Dar koyaklar, sivri tepeler, açık düzlükler. Burası Müttefikler için korkunç bir ölüm tuzağı olacak, 90.000 de Türk yok olacak.

Bende, Avustralyalı askeri tarihçi C.E.W Bean'in, o büyük acıyı, trajediyi gün gün anlatan bir kitabı var.* Cehennem günlüğü. Cesaret, şaşkınlık, gereksiz ölümler, iletişim eksikliği, çamur, hastalık. Ve savaşın o büyükustası Churchill bu işi gayet basit bir şekilde söylemişti: "Gelibolu Yarımadası bombardıman edilip alınacaktır ve hedef Constantinopolis'tir." Mart ve Nisanda İngiliz ve Fransız savaş gemileri Dardanel'e

* C.E.W. Bean, Anzaklar Amiens'e.

saldırmış, ama rezil olup geri çekilmişti. Şimdi sıra kara ordusundadır ve onlar da faciayla karşılaşacaktır. 1916 Ocağında her şey bitti. Bir tek ölüler kaldı geriye.

Hepsi savaş anıtında. Queenslandli çavuşun o sabah beşe on yedi kala, karaya çıkmak için teknesinden suya atladığında durmuş saati. Sanki zaman da kendini gömmek istemiş o nesneye; kadrandaki saat sonsuza dek hep aynı kalacak ve bir yadsıma, bir reddetme halinde çıkıyor karşımıza. En iyi (belki de kaçınılması gereken bir sözcük bu) anıtlar sonradan tasarlanmış olanlar değil, o zaman *olmuş* şeylerdir: O saat, kurşunlarla delik deşik olmuş bir kayık. Orada öylece durup, şaşkın şaşkın bakıyorsunuz bu tür nesnelere; zamandaki kendi anlarından kopmuşlar, artık kendileri değiller ama kendileriler yine de. Ölçeğe göre yapılmış bir maket tüm yarımadayı kuşbakışı gösteriyor. Üzeri, stratejistlerin işaretleri ve bayraklarıyla dolu. Arazinin ancak birkaç kilometre genişlikte olduğunu, savaş alanının kesinlikle çok büyük olmadığını görüyor ve bu berbat kara şeridinin 100.000'den çok insanın ölmesine değecek bir yer olduğunu düşünemiyorsunuz. Bunlara eşlik eden birtakım fotoğraflar ve iki terzi mankeni; o tipik Avustralya şapkalı, tozluklu, postallı askerler; başka bir savaştan gayet iyi hatırladığım haki renk. Görmediğiniz bir şeye yöneltmişler süngülerini, fakat o savaşların süngü ve kılıçla, göğüs göğüse yapıldığını biliyorsunuz; savaşmanın, ölmenin korkunç bir biçimi. Taburlar, olduğu gibi ileriye, makineli tüfek ateşiyle taranıp ölmek üzere yürüyordu ve bunu biliyorlardı ve bu emri veren ve kendileri de yüzlerce askeriyle birlikte yok olan subaylar da biliyordu bunu.

Bu savaşın bir de diyoraması var; Yalnız Çam'a saldırı. Yalnız Çam; savaşta daima, bilerek ya da bilmeden, şiire tuhaf bir yatkınlık vardır. Oradaki toprak, hepsi de tarihin, köylülerin ve balıkçıların verdiği kendi Türkçe isimlerini taşıyan koyakları, sıradağları, tepeleri ve çatakları. Ama savaşlar kendi kinik, romantik isimlerini de miras bırakır, sanki dehşet semantikle durdurulabilirmiş gibi. Türkler Yalnız Çam'ın ya-

nında toprağı kazıp içine girdiler, siperlerini ağaç dalları, çamur ve toprakla örttüler. Uzakta deniz, mavi, bir savaş gemisi, her yerde ateş, kader ve ön planda kendini yakın savaşa kaptırmış, çamurlu adamlar, Avustralyalıların üniformasına beyaz yamalar dikilmiş, toz ya da çamur yüzünden hiçbir şey ayırt edilmez hale geldiğinde birbirlerini tanıyabilsinler diye. Buradan bir Kienholz* geçmiş. Tam önünde donup kalıyorum. Tıpkı saatteki gibi, hiçbir şey kımıldamıyor, düşen adam sonsuza dek yapacak bunu, süngüsü daima o diğer kafaya yönelmiş olacak, onlar sürekli ölecek burada, önce biri sonra diğeri.

Bu müzede çok istisna bir şeyler var; tüm o kanlarıyla, ölümleriyle, savaş uçağıyla, toplarıyla, üniformalarıyla, madalyalarıyla, kahramanların ve savaşların tablolarıyla, ilk bakışta, askersel bir harekatı romantikleştiriyormuş gibi görünebilir ama değil; sonuç, bu sonucu vermeye yaramayacak kadar melankolik, sayılar çok utandırıcı. Bu sadece I. Dünya Savaşı değil, İkinci Dünya Savaşı, *benim savaşım* aynı zamanda. Onun hakkında ne biliyorum? Çıktığında daha yedi yaşında bile değildim. Ypenburg'daki havaalanının bitişiğinde oturuyorduk. Heinkeller, Stukalar, dalış yapan savaş uçaklarının çığlık sesleri, uçaksavar silahlarının kuru takırtısı, uzakta yanan Rotterdam. Alman subayları taşıyan bir otomobil Vliet nehri boyunca biraz fazla uzaklaşmıştı, o bölgenin artık ele geçirilmiş olduğunu sanıyorlardı. Arabaya ateş edildi ve suya düştü. Daha sonra, cesetleri sudan çıkarırlarken ben oradaydım. Unutabileceğiniz bir şey değil, o tuhaf bir şekilde uzun deri paltolardan damlayan su, paltoların tarif edilmez yeşilimsi gri rengi. Daha sonra, biz 1944'te 'açlık kışı' yüzünden Lahey'den tahliye edildiğimizde, geride kalan babama bir hava saldırısı sırasında Bezuidenhout caddesinde şarapneller isabet etti. Dokuz gün sonra tetanozdan öldü. Gitmenin korkunç bir şekli; yıllar-

* Edward Kienholz (1927-94) 'gerçek' nesnelerle, içine insanların yerleştirildiği montajlar ve çevre düzenlemeleri yapan Amerikalı bir sanatçı.

ca sonra halam bana onun öldüğü zaman ayaklarının bükülmüş, kasılmış halini anlattı. Gelderland kentinde ölü bir pilot gördüm; bağırsakları aşağı sarkıyordu, paraşütü ağaçlara asılı kalmıştı. Ve sonunda, ilerleyen Kanadalı ve İngilizlerin önü sıra çekip giden Almanları seyrettim. Ondan beş yıl önce Almanların gelişini görmüştüm; güçlü bir ordu, bayraklar ve müzik, çizmeleri, kaldırımlara çarpan demirlerin o hışırtı sesini çıkaran, sıkı dizili sıralar, ürkütücü. Giderlerken bununla hiçbir benzerlikleri yoktu. Yenilmişlerdi, görüyordunuz.

O zamanlar yaşamış herkes Kurtuluşla ilgili kendi anısını taşıyacak. Benim için o günler motorlu araçların, derinin ve petrolün kokusuyla, o diğer üniformaların rengiyle karışmıştı. Fakat en çok da, ciplerin ve tankların çevresinde dolanan o petrol kokusuyla. O ciplerdeki adamlara Kurtarıcı derdik, Kanadalılar ve beni güçlü motosikletine –benzin deposunun üstüne- oturtan biri vardı. Şimdi burada Canberra'da da aynı koku var. Nesnelerden, üniformaların renginden, Sam Browne kemerlerinden, su şişelerinden geliyor bu koku. Koku veren hiçbir şey olmasa da ben yine koku alırım, hatta sizin almadığınız kokuları, çok yüksekten, bulutların üzerinden Almanya'yı bombalamaya giden Lancasterların sesinin kokusunu bile duyarım ben. Kendi korkumun ve geçmiş zamanın kokusunu, bundan asla kurtulamayacağımın *kokusunu* duyarım ve bu kokuya hangi düşüncenin uygun olduğunu bilmiyorum.

* * *

Dışarıda başlıyor, Canberra'nın parlak açık havasında. Bu kent modern Avustralya'nın başkenti güya, fakat öyle geniş bir alana yayılmış ki, bir kent niteliğini pek taşımıyor. Yeni parlamento, anıtın, mozolenin ciddi, eski biçiminin tam tersine modern ve çarpıcı bir yeşil renkte. Her yıl ANZAC* Günü'nde, Gelibolu Günü'nde, muharip gazilerin büyük yürü-

* ANZAC: Australian New Zealand Army Corps.

yüşü burada yapılır ve savaştan sağ kalanlar hem kendilerinin hem de dönmeyenlerin anılarını yad eder. Ben savaş, o savaş hakkında ne düşünebilirim ki? Diyoramaların dili gayet açık, nefret edilecek şeyleri gösteriyor, ama dışarıda, anıtın önündekiler eski, işlemez haldeki savaş makineleri, siyaha boyanmış, gün ışığında parıldayan çelikler. Birer sanat yapıtı haline gelmişler; hiçbir zaman böyle bir şey olmaları amaçlanmamıştı; bu şekilleriyle, ölümün ve şiddetin estetiğini ifade ediyorlar. Tanklar dinozorlar; soyu tükenmiş bir hayvanlar krallığını taklit ediyor. Yok olup gidemezler, çelikleri o zamanki kadar sert; çocuklar ellerini sürüyor onlara. Ben de sürüyorum, karşı koyamam. Birinci Dünya Savaşında Amiens'i bombardıman eden devasa top, Vietnam, Phoc Tuy'da bir mayının üzerinden geçen, 169080 numaralı Centurion tankı, 8 Ağustos 1918'de (Almanya'nın Kötü Gününde) 45. Tabur tarafından ele geçirilen Alman 210 mm. Howitzer'i.

Parlamento binası çok ötede, başka bir tepede. İki bina birbirini dengeliyor. İkisi de, bu ülkenin nasıl bir yer olduğu konusunda bir şeyler söylüyor bize. Nasıl bir yer peki? Avustralya Birinci Dünya Savaşına katılmaya karar verdiğinde henüz 150 yaşında yoktu. Britanya donanması yok olursa kendi ikmal hatlarının tehlikeye gireceğini biliyorlardı ama bu, 330.000'den çok askerin, yani nüfusun yaklaşık yüzde 7'sinin uzaklardaki bir harpte savaşmaya, hem de hepsinin gemiyle gitmesindeki müthiş hevesi hiç açıklamıyor! Üstelik Avustralya oransal olarak en büyük zayiatı verdi; askerlerin yüzde 64,8'i savaşta öldü ya da yaralandı. Britanya için bu sayı yüzde 49,7'ydi. İkinci Dünya Savaşına katılma nedeniyse daha açıktı. Bu kez düşman gerçekten, rahatsız edici derecede yakındı. Japonlar Yeni Gine'deyken, Avustralya'nın devasa büyüklükte ve aşırı kalabalık bir kıtanın ayağının dibinde duran, dünyanın, başlıca beyazlardan oluşan, boş bir bölümü olduğu gayet açıktı ve bugün de hâlâ böyledir. O muazzam giriş kapısından geçerken üzerinde yazılanları okuyorum: Onlar Hayatlarını Verdiler. Daha fazla bir şey söylemeye ge-

rek yok. Ebedi Ateş'i, suyun içindeki bayağı metal paraları görüyorum, fakat o birkaç sözcük hâlâ rezonans yaparken, birdenbire, belleğimin gözüyle, savaştan hemen sonra gördüğüm ve o zamanlar ben olan çocukta çok sarsıcı bir etki yapan o fotoğrafı görüyorum yine: Avustralyalı pilot, ayağında şortla bir kütüğün üzerinde oturuyor, gözleri bağlı. Dibinde bir Japon duruyor, iki eli, havaya kaldırdığı ve güneşte parlayan kılıcının kabzasında. Japon'un ayağında çizmeler, siyah külot pantolon ve üzerinde beyaz bir gömlek var. Bundan bir saniye sonraki, kılıcın hızla inerek, oturtulmuş adamın kafasını hemen uçuruvereceği enstantane. O zamanlar hissettiğim ürpermeyi hissediyorum yine. Ölülerin isimlerinin ve o adamın, bunların arasında bulunması gereken, hiç öğrenemediğim adının önünden yürüyerek geçiyorum.

Bullecourt. 11 Ağustos 1917. İngilizlerin Arras'ta savaşa girmesinden iki gün sonra 4. Avustralya Tugayının askerleri Bullecourt köyü yakınlarında, Hindenburg hattında kalmış askerlere saldırır. Dikenli telden barikatları yarması gereken tanklar gelmemiştir. Askerler bütün gece boyu dondurucu karda yatmıştır. Ancak ertesi sabah, feci bir kar fırtınası sırasında geri çekilmişlerdir. Akşam yeni bir saldırı. Bu kez tanklar vardır fakat ancak bir tanesi dikenli tellere kadar gider. Bundan sonra nelerin olduğunu diyoramada görüyorsunuz. Ünlü Binbaşı Percy Black'in komutasındaki 16. Tabur –Batı Avustralyalı askerler- savaşarak ilk Alman siperlerine saldırır. Fakat onların yardımına gelmesi gereken 12. Tugay'ın taburları hâlâ tanklarını beklemektedir. Bu yüzden, saldıranların sol tarafı açık ve savunmasız kalır. Sonunda tek bir tank ortaya çıkar, bekleyen Avustralyalılara yanlışlıkla ateş eder, Alman barikatlarına takılıp kalır. Tugay şimdi hiçbir koruma olmaksızın ilerlemek zorundadır ve çok ağır kayıp verir.

Savaş çoğunlukla, yanlış anlamalardan, ama bir daha asla telafi edilemeyecek türde yanlış anlamalardan ibaret sanki. Askerler topçu desteği olmaksızın yine de Hindenburg hattı-

nın iki sıra siperini ele geçirir. Ama topçular İngiliz tanklarının Avustralyalılara yol açtığını *sandıklarından*, ateş etmekten kaçınırlar ve bu durum da Almanlara, Avustralyalıların arkasında bir topçu ve makineli tüfek hattı oluşturma fırsatı verir ve onların ikmal ve destek yolunu keserler. Bunun ardından gelen, altı uzun saat süren umutsuzca bir göğüs göğüse savaştır, sonunda Avustralyalıların cephanesi biter ve ateş altında barikatlardan geri çekilmek zorunda kalırlar. Tümenin kaybı çok ağırdır; Binbaşı Black de dahil 857 ölü, 1.275 esir, binden fazla yaralı. Önümdeki donmuş tiyatroda insanın kanını donduran şey, sessizlik. Küfür yok, son çığlıklar yok, donmuş karda ayak sesleri yok, patlama yok, tozu ve eti delen süngülerin sesi yok, kış gecesinin, tüm o seslerin arasında muhakkak ki farklı bir sesi olması gereken sessizliği bile yok.

Turum sırasında ayağım çamurun içinde oturmuş bir adama takılacaktı neredeyse. Öylesine korkunç bir şekilde gerçek ki, irkildim. Üzeri, ayakkabıları, tozlukları çamur kaplı. Gözlerini elleriyle kapatmış, dünyayı görmek istemiyor artık. Başında gayet düzgün duran miğferi birdenbire öylesine tuhaf bir şey haline gelmiş ki, anlaşılmaz türde bir taç sanki. Yanımda duran bir çocuk elini ona uzatıyor ve evet, ona dokunmak, onu teselli etmek istiyorsunuz. Fakat olduğunuz yerde kalıyorsunuz. Onun bir heykel olmasından değil, artık onu teselli etmenin mümkün olmamasından ötürü. Onun *şimdi*si bir *o zaman*dır. Ama bu tıpkı Queenslandli çavuşun saati gibi, aynı anda hem süregenliği hem de durağanlığı ifade eden bir şey, zaman hâlâ devam ediyorken olup bitmiş bir şeyi ifade ediyor. Bağırarak, ölümüne doğru koşarak saldırıya kalkan, vurulan ve son, ebediyen kişisel bir şeyi düşünen bir adam; tüm bunlar, sonunda herkes tarafından unutulsa da, asla telafi edilemez. Anıt, hatırlama yeri. Burası varolmaya devam ettikçe, burasının yad ettiği savaşlar giderek daha soyutlaşacak, daha tuhaf, o çağın insanları için taşıdığı önemden kopuk bir hal alacak. O zaman görülecek ne kalacak ki? Çamur-

daki bir adamın kaderi diğerlerinin ölümüne katılır ve onlar da çamurun içinde oturup gözlerini elleriyle kapatırlar, çünkü dünyayı görmek istemiyorlardır artık.

Anıtta bir sürü çocuk var. Kızların erkeklerden farklı bir şekilde baktığını fark ediyorum. Onların, hemşirelere, kadın askerlere, o zamanın (bugün yeniden moda haline gelen) saç stillerine bakmaya daha çok eğilim göstermesinden değil bu. Hayır, onlar donup kalmış savaşa, silahlara, uçaklara, mermilere ve bıçaklara da farklı bir şekilde bakıyor. Bu bakışı tanımlayamıyorum, ama çok eski bir kayıtsızlıkla ilgili bir şey bu. Maceraya, ölüm hükmü verilmiş bir gökyüzünde dalış yapan Spitfire'ların parıltısına, batan gemilerin acıklı devinimlerine, yanan köyü sarmış kırmızı alevlere değil de, tüm bunların ardında yatan, yok etmeyle ilgili bir düşünceye karşı kayıtsızlık. Farklı bir şekilde bakıyor, daha sakin bir şekilde yürüyorlar. 14'ten 18'e kadarki dönemi gösteren bir filmdeki askerlerin tuhaf, sarsak, hızlandırılmış bir şekilde yürümesine ve tankların, bilgisayar oyunlarındaki gibi delice hızlı bir şekilde dolanıp durmasına da gülmüyorlar. Sanki kızlarda farklı bir zaman ritmi varmış da –sadece tekniğin eksikliğinden ötürü- hızlandırılmış o hareketleri yavaşlatabiliyorlarmış ve böylece de birden, çamurların içinde mücadele eden canlı adamlar, çoktan ölmüş ama hâlâ oraya buraya, gözlerin gördüğünden çok daha yavaş bir şekilde yürüyen adamlar haline geliyormuş gibi.

Tüm bunlar sizi bir dikizci, bir şeyi gören, ama kendisi görünmeyen biri haline getiriyor. Oradaki, çok hızlı bir şekilde yürüyüp giden başka kişileri görüyorsunuz, fakat onlar sizi görmüyor. Siz onların bilmediği bir şeyi, olayların nasıl sonuçlanacağını, onların kaderini biliyorsunuz. Hatta onların ölümlerinin amacı hakkında bazı kuşkular da duyabiliyorsunuz; kabul edilmez bir ölüm sonrası tecavüz bu. Böylece, geçmiş, bu geçmişin gösterildiği yerde ulaşılmaz hale geliyor; bir anma yerinin paradoksu bu.

Kienholz, bu adı daha önce anmıştım. Onun iç dekorasyonları da, kimse sizi görmeden görmenizi sağlar. Sanatın yansıtıcı prizması: Kienholz, materyalini gözlemlenmiş gerçekten alırken, ben gerçeği böyle kopya bir prizmadan görüyorum. Menen Savaşı, 1917 Eylül. *Bir Tugay Karargahı*, bir fotoğraf. Yerin altında olduğu anlaşılıyor ve Kienholz'da olduğu gibi, nesneler büyülü, otonom bir anlam kazanıyor. Yanan üç mum. Miğferler kaba kirişli bir tavandan aşağı sarkıyor. Bir soda şişesi. Islak giysiler. Bir kibrit kutusu. Bunlar masanın üzerinde diyagonal bir şekilde duruyor ve böylece, sanki hemen bin tane kibrit kutusu olabilirlermiş gibi, ani bir anlamla doluveriyorlar. Bu etkiyi yapan, mekanın kapalı niteliğidir. Üç adam, içlerinden biri bir bağlantı kurmaya çalışıyor, kulağında kulaklık var. Topoğrafik bir harita. Kulplu bir bardak. Bir su şişesi. Bir tütün kutusu. Adamların hiçbiri başını kaldırıp bize bakmıyor, biz onların ölümünün ötesindeki yasak yaratıklar, doğmamış hiçlikler, ölüm sonrası müze ziyaretçileriyiz. Varolmama, fotoğrafın karşılıklı tuzağı: Biz varken onlar yok ve onlar varken biz yokuz. Fakat eksik bir karşılıklı ilişki bu: Onlar hiçbir zaman bizim fotoğrafımıza bakmayacak. Onlar bizsiz yapabilir, biz sadece anı için buradayız. Onlarsa başka şeylerle meşgul, Menen Savaşıyla mesela.

Turumun sonunda George'a rastlıyorum. George bir Lancaster. Bunlardan birini daha önce hiç görmemiştim ama bunun sesi hayatımın son gününe dek hep hatırlayacağım bir şey. Bunu söylerken gelecek zaman kipi kullanmak yanlış gerçi, çünkü George bir daha hiç uçmayacak. O hep yukarıdan, görülemeyecek kadar yüksekten, silah arkadaşlarıyla birlikte Almanya'ya doğru uçardı. Birçok kez o sesi tanımlamaya çalışmıştım ama mümkün olduğunu sanmıyorum. Monoton metal bal arılarının tuhaf bir uçuşu, yüz tane bas operacının sürekli, çok uzatılmış tekdüze sesi. Bu biraz yaklaşıyor ama yeterli değil, çünkü hiçbir şey o sesin içerdiği tehdidi ve umudu aktaramaz. İşte, 'de Engelsen' Almanya'yı bombalamaya

gidiyorlar. Artık savaş belki de hemen bitecek. Almanları cezalandırmaya, Alman kentlerini dümdüz etmeye gidiyorlar. Onları göremezsiniz, sadece sesini duyarsınız. Önce uzaklardan, sonra tepemizden gelen, her şeyi etkileyeceğe, sonra daha, daha ötesine gideceğe benzeyen, uçaksavarların havlamalarından etkilenmeyen, gizemli bir titreşim. George'un da sesini duymuş olsam gerek, çünkü işgal altındaki Avrupa'nın üzerinde doksandan fazla kez görev yapmış. Avustralya Kraliyet Hava Kuvvetleri onu 1942'de teslim almış. Otuz kez vurulmuş, sarı bombalar resmedilmiş yan tarafına, uçları aşağıya dönük bir şekilde, her görev için bir tane. 1944'te gününü tamamlamış ve Avustralya'ya dönmesine izin verilmiş. George'un G'si; birden bire ufacık bir salonda çok heybetli bir şekilde büyük, size hâlâ tehdit edercesine tepeden bakan, anlatılmaz bir ölü kuş, korkunç bir gölge. Onun burada sonsuza dek kalacağını düşünmeye çalışıyorum; giderek daha tuhaf hale gelecek ve sonunda, bir zamanlar uçtuğuna inanacak hiç kimse kalmayacak.

Parlak güneşe çıktığımda, bir adamla eşeği heykeline çarpacaktım az kalsın. Küçük bir eşek, tepeden inerken başını yere eğmiş. Sırtında, yaralı bir adamı taşıyor ve adamın uzun bacakları neredeyse yere değecek. Diğer adam eşeğin yanında yürüyor, eşeğin ipi onun elinde, fakat onu çekmesine gerek yok, eşek yolu kendi bulabilir. Adamın adı Simpson, fakat ona 'eşekli adam' demişler. Gelibolu'da tam üç hafta boyunca cephedeki yaralıları toplamış ve onları eşeğiyle, iki ateş arasından sahile, gemilere taşımış. Üç haftanın sonunda, 19 Mayıstaki Türk saldırısı sırasında bir keskin nişancı tarafından vurulmuş. Şimdi bronzdan yapılmış, Simpson ve sonsuz tepesinden iniyor hâlâ. Eşeğin burnu parlıyor, çünkü herkes ona dokunmak, evet okşamak istiyor. Aslında belki, azıcık da olsa adama da bir dokunmak, onu "Merhaba yahu Simpson" dercesine bir dürtmek isterlerdi; ama mümkün değil bu.

1989 ARALIK

Bahçıvan ve Ölüm

P. N. Van Eyck

Bu sabah koşarak şaşkın, sararmış bahçıvanım
Evime geldi birden: Efendim, gitmem lazım!

Çalışıyordum, gülleri buduyordum dalgınca
Ve Ölüm'dü bu, çiviledi beni bakışıyla.

Korktum, olabildiğince hızla çekildim geri,
Ve gördüm, elini kaldırıp tehdit etti beni.

Efendim, atınız, mahmuzlarınız, gideyim ben.
İsfahan'a varmış olmam lazım gece çökmeden!

O kaçıp gittikten çok sonra, kararırken hava,
Ölüm'le karşılaştım sedirli parktaki yolda.

Niçin, diye sordum (çünkü duruyordu tek söz etmeden)
Korkuttun ki sen benim bahçıvanımı bu sabah erken?

Gülümseyerek yanıtladı: Benim davranışım
Onu korkutmak değildi; sadece çok şaşırdım

Bu sabah onu burada çalışırken görünce
İsfahan'dan almam gerekirken onu bu gece.

P. N. van Eyck (1887-1954), Hollandalı şair. Bu şiir bir İran efsanesinden uyarlamadır ve bir Hollanda klasiğidir.

İsfahan'da Bir Akşam

Truman Capote asla Cuma günü uçağa binmezdi ve bu beni de korkutuyor. Ve yaşlanmak da bu işi hiç kolaylaştırmıyor. Yirmi, yirmi beş yıl önce bir şiir okuyorsunuz ve İsfahan'daki o günle, kaçınılmaz kader, ölümün sizi bulacağı yer kastediliyor. Yıllardır oraya gitmek ister ve hep, asla geri dönemeyeceğimi düşünürdüm. Ve bu şiirin böyle bir etki yaptığı tek kişi ben değilim. Gideceğim sabah, Amsterdam'ın Schiphol havaalanında dolaşırken satranç ustası Donner'le burun buruna geliyorum. Uluslararası bir turnuva için Münih'e gidiyor. Ona, İsfahan'a gittiğimi söylüyorum. Endişeli bir şekilde bakıyor bana. "Senin yerinde olsam dikkatli olurdum!" Fakat artık çok geç. Kader beni buldu ve birkaç saat sonra, en arka koltuğuna dek işadamlarıyla dolu bir uçakla Balkanlar üzerinden uçacağım. Ben bir şiire gidiyorum, onlarsa bir kader ülkesine. Gelecek olanın önceden, layıkıyla tadına varmak bu. Tahran bir altına hücum kenti haline geldi; tek fark, altın arayıcıların ellerinde kazma değil, evrak çantaları var. Bütün oteller dolu; bütün gazetelerde, Şah'ın etrafında, sanki Güneş Kral'ın etrafındaki maiyeti gibi dolanıp duran Alman, Japon ve İtalyan delegasyonlarının fotoğrafları var. Hostes İngilizce bir İran gazetesi olan *Kayhan*'ı veriyor. Emperyal Majesteleri Şehinşah Horasan'da bir çelik fabrikası istiyor, İran'la Hindistan her konuda tam uzlaşmaya varıyor, Suryanaran Veena akşam saat 8'de Şehir Tiyatrosu'nda Karnatik müzik çalıyor ve iş sıradan şeylere gelince ne kadar aptal olabileceğimi gösteren yeni bir kanıt: Birden, ilk kez doğuya doğru uçtuğumu fark ediyorum ve bunu fark ettiğim *için*, aynı anda üç şey birden oluyor; birisi gerçek (hava

hızla kararıyor), ikisi duygusal: Çok eski bir şeyin ve uzanıp giden, bomboş ve sonsuz bir şeyin üzerinden uçtuğum yolunda bir fiziksel duyguya kapılıyorum. Bunların ikisi de doğru, ama fiziksel bir duyguya kapılmak tuhaf; çünkü ben tavuskuşu taht, Xenophon, Herodot ve Zerdüşt hakkında derin düşüncelere dalarken, içinde oturduğum taşıt aracının sallana yuvarlana gittiği yer pekala batıda ya da kuzeyde olabilirdi. Neyse, beş saat geçiyor ve vakit geceyarısını bulduğunda petrol kokan asfalt bir yolda yürüyor, devasa birkaç askeri uçağın önünden geçiyorum, kaosa doğru.

Bir yere ilk kez gelmede daima, bu konuda psikolojik yönden sınanmaya benzer bir şey vardır. İlk sınanma: Bütün oteller dolu, şimdi ne yapacaksın? Hiçbir şey, bekle ve kendini yiyip bitir. İkinci sınanma: Bağıran adamlar bavullarını dışarıya taşıyor, yani para istiyorlar. Üzerinde sadece Arap harfleri olan paralardan. Peki ne kadarı ne kadar ediyor? Sonra, başka, benzer adamlar geliyor, bavullarını bir arabanın tepesine yüklüyor, ama seni götürüp bir kuyrukta bekletiyorlar. Bir Doğu gecesinde itişip itiraz etmeler, uzun bir kuyruk, uzun bir bekleme, ama sonunda aldığın bilet sana bir taksiye binme hakkı veriyor. Yani dolandırıcılık yok. Akıllı bir sistem aslında, ama bilirsen.

Caddeler geniş, boş. Karanlık, yüksek binalar görüyorum. Otel, 1942 yılındaki bir casus filminin seti. Resepsiyon tezgahında Humphrey Bogart var, ama ben mikrofilmleri küçük peruğumun altında saklıyorum şimdilik. Çatlak bir sellüloid parlaklık taşıyor her şeyin üzerinden, direklerin üzeri eski mermer levhalarla kaplı, kauçuk bitkiler marazi bir tefekküre dalmış ve bilin bakalım ne: İran halıları!

Odamın duvarları eskimiş gazete sarısı renge boyanmış. Gizli ajanınız çarşafların tersini çeviriyor ve uzun, kıvrık bir saç teli keşfediyor, yerde banyodan gelmiş su var ve tek sandalyeyi yerinden oynattığımda plastik panjurlar rahatsız edici bir takırtı sesi çıkarıyor. Evimde gibiyim. Koskoca bir nüfusun oturmuş olduğu o sandalyeye oturuyor ve Tahran hari-

tasını açıyorum. Bir yere varır varmaz bir tür oburluk gelir bana; her şeyin birbirine nasıl uyduğunu öğrenmem, o kentin 'sistemini' çözmem, yürümem, koklamam, gözlemem, otobüslerde ve tramvaylarda oturmam, kenti bana ait kılmam gerekir.

Otelin arafında bir saatin çanı çalıyor. Bavulumu açmaya başlıyor ve tuvalet malzemelerinin bulunduğu torbayı koymayı unutmuş olduğumu fark ediyorum. Taksiyle gelirken köşede hâlâ açık bir market görmüştüm. Oraya doğru yürüyorum. Dışarıdan hoş. Marketin adı Takhte Jamshid; karanlıktan bir duvarın üzerinde beyaz neondan bir şerit. İhtiyacım olan her şey var ve tırnak makasına varıncaya dek her şey yurtdışından gelmiş. Üçüncü Dünya'nın sorunları çocuklar için basit. Üzerinde bir nokta ve kalp gibi bir işaret bulunan, yeşilimsi bir banknotu veriyorum ama kahkahalarla karşılanıyor. Ne gerzekmiş bu yabancı! Doğru parayı kendileri seçsinler diye bırakıyorum ve bir Alman olsaydım en azından 1'den 10'a kadar rakamları öğrenmiş, ezbere biliyor olacağımı idrak ediyorum. Bunu yapmaya karar vermiş bir halde, ithal mallarımı resepsiyona bırakıyor ve tekrar dışarı çıkıyorum.

Tuhaf bir duygu; verdiği son derecede sağlam görüntüye karşın, tüm kenti, bu vahşi, boş, eski düzlükten kaldırmak sanki sadece bir dakikalık bir işmiş gibi, cangılın terk edilmiş bir karargahı geri istemesi gibi sanki. Daha sonra, bu 'düzlüğün' hiç de düzlük falan olmadığını öğreniyorum. Uzmanların deyişiyle 'plato' yüksek ve engebeli. Tahran 1.200 metreden 1.700 metreye yükseliyor; İran'da çöller, stepler ve haince yüksek, tepeleri karlı dağlar var; farklı iklimler, farklı halklar var. "Eğer," diye yazıyor Jean Hureau, "Rusya, Türkiye ve İran sınırlarının birleştiği Ararat dağı* Paris'in üzerine konulsa, İran-Pakistan sınırı Atina'nın ötesine, Afganistan sınırı Budapeşte'nin ötesine düşer. Tahran Venedik'te, Şiraz Napoli'de olur." Tıpkı, Sirus, Darius ve Xerxes çağlarındaki gibi, çeşitli

* Ağrı dağı. (ç. n.)

halkların bir araya geldiği bir imparatorluk bu. İran adı Aryanlardan yahut Arianlardan, yani yaklaşık MÖ 4.000 yıllarında kuzeybatıdan, Amu Derya nehrini geçerek bu ülkeye göç eden bir Hint-Avrupa halkından geliyor. Onlar tek bir dil konuşur, at yetiştirir, savaş arabalarına binerlerdi ve yavaş yavaş batıya doğru hareket ettiler. Ülkelerinin kalbi Fars bölgesiydi. Pers adı buradan geliyor.

Gözlerim kapanıncaya kadar ödevimi çalıştım ve ertesi sabah sıcak ve sürekli bir uğultu yüzünden uyandım. Panjurları hafifçe aralayınca muazzam büyüklükte, güvercin grisi bir karga, pantere benzeyen vahşi bir kedi ve bunların arkasında, yoğun, pekmez koyuluğunda ve her delikten duman çıkan bir trafik akışı görüyorum. On dakika sonra ilk İran dersimi alıyorum: Taksi dansı. Bunun usulünü öğrenmek zaman alıyor ve kesinlikle kolay bir şey değil. Yolun kenarında konuşlanmanız gerekiyor. Portakal renkli, küçük bir araba gelir gelmez ona doğru atılıyor ve açık pencere camından gideceğiniz yönü –daha önceden ezberlediğiniz Farsçasını- bağırarak söylüyorsunuz. Ama bu kesinlikle, sizin gideceğiniz nihai yer olamaz, çünkü taksiler kentte kendilerine has, düz hatlar üzerinde gidiyor. Yani siz doğuya, sonra da güneye doğru gitmek istiyorsanız tüm operasyonu ikinci kez yapmanız gerekir. Şoförler ancak belli belirsiz yavaşlar, fakat ancak, sizin paranızı almaya karar verdiklerinde tam olarak dururlar. Buna karar verip vermeme konusundaki kriterleri bir esrar perdesiyle gizlidir. Genellikle, yine hızla basıp giderler. Bu aşamada ilk önceliğiniz canınızı kurtarmaktır, çünkü bütün İranlı taksi şoförlerinin içinde, bir milyon yıldır otomobilsizliklerinin öcünü almak için büyük bir hırs yatar. Kırmızı ışıklar, yayalar, insan canı, bunların hiçbirinin bir avuç fasulye kadar önemi yoktur, boşver! Caddelerden Tanrının gazabı gibi hızla geçerler. Bir taksi bulmayı başardığınızda kendinizi bunu beşe kadar varan sayıda kişiyle paylaşmış halde bulursunuz ve içeriden bakınca dışarıdaki, umutsuzca taksi dansı yapan başka kişileri gözlersiniz. Ama sizi daima oraya götürürler ve

fiyatı hemen hemen hiçbir şey değildir.

Kapalı çarşıda iniyorum. Burası dünyanın geri kalanından ayrı, üstü kapalı bir bakkallar, fırıncılar, bakırcılar, çayhaneler, dövizciler, kasaplar, otçular evreni. Bu tür yerlerde daima çok mutlu olduğumdan, nedenini hiç sormadım kendime. Mutluluk hakkında düşünmeye, mutsuzluktan daha az zaman harcıyoruz sanki. Bunun nedeni belki de, bunun bizim için bir keşmekeş, bir labirent olduğunu, aslında basit ve dürüstçe bir düzen içerdiğini, ama bizim asla katılamayacağımız bir şey olduğunu fark etmemizdir. Bir muamma görüntüsü bana daima bir çözümün gerçeğinden daha çok zevk verir ve ben de son derece hoşnut bir şekilde, bakırcının bitişiğindeki basamaklarda oturuyor, metalik çınlamaları duyuyor, arabesklerin bakıra çekiçle nasıl işlendiğini görüyor, gerçekten bir şeyler *yapan* insanları, ürettiği şeye henüz yabancılaşmamış üreticileri seyrediyorum; bu da çok can alıcı bir nokta tabii; herkes kendisi ne *ise* onu yapıyor, yazarın yazdığı, çiftçinin ektiği gibi. Yani dünya, insanları tarafından yönetiliyor; insanların dünya tarafından yönetilmesi yerine. Bakırcı, bakırcı, otçu, otçu, bahçıvan, bahçıvan ve ölüm de ölüm.

Gerçek mi? Tümüyle değil, ama gerçek yine de. Kısa bir süre sonra artık gerçek olmayacak. Bir gün gelecek, tüm bu bakır işleri makineyle yapılacak ve şimdi bakır işlerini yapan kişi o makineyi yapacak. Bu gerçekleştiğinde hem o kişi hem de yaptığı nesne farklı bir şey olacak ve benim onu çalışırken seyrettiğim ve bu *bir şeyin yapılışını* gördüğüm yer boş kalacak. Ama henüz değil. Yayılan kokuların arasında, nesnelere dokunarak, insanlara bakarak dolaşıyorum; bir kase *dugh*, yani bir tür yoğurt yedim, taze havuç suyu içtim ve birden kendimi bir cami avlusunda buldum. Işığın ve sessizliğin verdiği şok. Ortada kare şeklinde bir havuz, içinde yeşilimsi bir sıvı ve birkaç yerden akan su var. Kenarına oturuyorum. Sol tarafındaki bir adam ellerini tekrar tekrar yıkıyor. Bir delikanlı gelip yanımda duruyor, yüzüğünü çıkarıyor, eğiliyor ve yüzünü tümüyle suya daldırıyor. Suyun hafif şırıltısından baş-

ka ses yok. Apteslerini aldıktan sonra geniş avluyu geçip, güneş ışığıyla aydınlanmış, büyük bir kameriyeye gidiyor ve oradaki, her biri kendi başına namaz kılan adamlara katılıyorlar. Onları böyle pervasızca seyretmemin doğru olmadığı yolunda bir hisse kapılıyorum, ama bunun nedeni onların çok pervasızca namaz kılması. Bir zamanlar yaşamlarını okuduğum azizler gibi, dünyadan kopmuşlar. İçlerinden biri oturuyor, ellerini iki yana açıyor, yukarıya kaldırıyor, öne eğiliyor, tekrar ayağa kalkıyor, sonra eğilip yere çöküyor, gözleri kapalı, dudakları kıpırdanıyor. O sırada diğerleri farklı hareketler yapıyor, ellerini kaldırıyor, göğe bakıyor, eğiliyor ve iki yana sallanıyorlar; bazılarının üzerinde kaftan var, ayakkabıları ve terlikleri kameriyenin önünde, uzun bir sıra halinde dizili duruyor. Başka kişiler daha geliyor, farklı başlıklar, farklı yüz tipleri, farklı kabileler; geniş, Moğol kemik yapısı, göçebeler, Borges suratlı Arap alimler. Hiçbir şey, ilerlemeden daha sıkıcı değil, diye düşünüyorum mantıksal yönden ileri ama duygusal yönden geri olan ve kendi anavatanında, benzer bir sofulukla kiliseden çıkan bir grup kara giysili Hıristiyan herifi her gördüğünde bir kasvet ürpertisi hisseden ben. Bu Huzur Bahçesi'nden böyle iç çelişkileriyle kafası karışmış bir halde çıkıyor, onların derin bilgeliğinden sürgün ediyorum kendimi.

Ertesi gün asıl İran'a doğru yola çıkıyorum. O gün Şah kendi kabinesinin kartlarını yeniden karıştırıyor, caddeler hep "Hoş geldin İndira" yazan afişlerle dolu, inşaat konusunda spekülasyon yapacaklar için ağır cezaları da kapsayan bir tür kentsel toprak reformu ilan edilmiş. Yolculuğa birlikte çıktığım İngiliz fotoğrafçı Christina Gascoigne de geldi. Christina Farsça biliyor, Irak'ta doğmuş ve uzun, kuş gibi tipiyle ve Virginia Woolf profiliyle İranlıların kafasını karıştırıyor.

Güneş parlıyor ve biz, kiralık bir araba bulamadığımızdan, büyük bir Amerikan arabasının arka koltuğunda oturuyoruz. Dik açılı caddelerden oluşan ağ, yani Tahran kayboluyor ve

haberi toz ve kumla gelen düzlüğün artık görünür hale geldiği varoşlara varıyoruz. Trafik anarşisini geride bırakıyor, vitrinleri altın paralar ve banknotlarla dolu dövizcilerin son tefeci dükkanlarını, terzi Papadopoulos'u –*tailleur grec*- ve kalabalık erkek gruplarının oturup nargilelerini tüttürdüğü son birkaç çayhaneyi geçiyoruz. Ve sonra bitiyor.

Boşluk, sonsuzluk, kıraçlık, İsfahan'a kadar böylece giden yüzlerce kilometre yol, uzakta belli belirsiz dağlar, dünyanın Avrupa'yla Asya arasındaki boş salonları. Petrol pompası yok, yol kenarı lokantası yok, cazip hiçbir şey yok, çıplak ve boğucu, Kum'daki, o kutsal hac yerindeki caminin, günün ortasında hayalet gibi beliren altın kubbesi. İran'ın her tarafından gelmiş hacılar, çabucak fanatikleşebilen ve yabancılara karşı pek kibar davranmayan bir kalabalık. Camiye girmek yasak, fazla yaklaşırsanız havadaki gerginliği hissediyorsunuz. Olağanüstü bir şey, yasaklanmış olanın bu çekim gücü. Tekrar tekrar, girmemin yasak olduğu o kapıya doğru çekildiğimi hissediyorum. Altın örgüyü, pelerinleri ve sarıkları görüyorum, ama fazla oyalanınca bana, içeri girmenin yasak olduğunu hiç de muğlak olmayan terimlerle bildiren, çok dilli tabelaları gösteriyorlar. Caminin karşısındaki, hacıların kaldığı bir otele yöneliyoruz. Hiç Avrupalı giysisi yok, bütün yazılar Arap harfleriyle, İngilizcenin global dil olduğu iddiası kolonya gibi uçup gidiyor. Ben bir av köpeği, ne dediği anlaşılmaz bir kekeme durumuna düştüm ama yine de biraz sonra masamıza sıcak tandır ekmeklerinin yanında keskin kokulu bir peynir, çiğ soğan ve birtakım otlar geliyor. Ayrıca bir çanak, daha önce hiç görmediğim kadar beyaz ve çok parlak bir pilav da var. Bu peynirden, pilavdan ve soğandan bir miktar alıp tandır ekmeğine sarıyoruz. Bira ve şarap yok, ama çay ve *dughabali*, yani buzlu ve dağlardan gelen maden suyu katılmış yoğurt var. Pilavın üzeri *mast*, yani daha kıvamlı bir yoğurtla soslandırılmış ve üzerine sumak, yani kıyılmış ağaç köklerinden yapılmış bir baharat serpiyoruz. Ve bunların hepsinin üzerine de, saat on ikide müezzinin güm-

bürdeyen, fakat insanın içine işleyen, bitmek bilmez bağırtısı gökleri yırtıyor, öylesine yüksek ki masadaki bardaklar sarsılıyor, kentin her tarafına ulaşan, bedenimin her parçasına sızan bir ses bu. Ve boyuna devam edip gidiyor, bu sesin içine kısılı kaldığımı ve bildiğim her şeyden çok uzaklaştığımı hissediyorum. Dışarıda, mavimsi gri ve kahverengi kaftanlar, beyaz sarıklar, kazınmış, siyah bir bant sarılmış kafalar dalgalar halinde geçiyor; farklı, eski bir zaman. Hesabımızın toplaması bir abakusla yapılıyor, ana meydanı geçiyoruz yine, minarelerin cüretkar altınları sıkılmış bir yumruk gibi yukarıyı gösteriyor. Hacılar bin yıldan fazla bir süredir geliyor buraya, biz geçip giden bir nefesten başka bir şey değiliz, görülmemiş bir şey.

Çevremizdeki manzarada, canlı renkler hariç her türlü renk var. Bunun üzerine sivri, çentikli dağlar *oturtulmuş*, ceza her dönemeçte yeniden başlıyor; tarihin boş bekleme salonları. Yolun üzerinde bazen, acıklı otomobil enkazları, uzakta da bir sürünün kara gölgesi. Güneşten kavrulmuş bir adam yolun kenarında, ellerini uzatmış bir halde, kımıldamadan oturuyor. Şoför durup ona bir şey veriyor. Ben biraz yürüyüp çalıların içine giriyor ve kuru bir bitkiyi sapından koparıyorum: İçindeki bitki özü toprak kokuyor, kıraç ve eski, müthiş eski bir şey.

Anahtar sözcük, eski. İran'a, körleşmiş bir Batı kibiriyle yaklaşıyor ve kendinizi hiçbir nirengi noktası bulunmayan, binlerce yıllık bir tarihle karşı karşıya buluyorsunuz. Bugüne dek öğrendiğiniz son şey Xerxes'ti, peki ondan sonra gelen bütün o yüzyıllar ne olacak? Fransa'ya, Fransız Devrimi hakkında bir şey bilmeden, Napoleon hakkında mümkün olan en muğlak düşünceyle ve Charlemagne, Hıristiyanlığın yayılışı ve Katoliklikle Protestanlık arasındaki fark konusunda hiçbir fikriniz olmadan gitmeye benziyor bu. Hiç kolay bir mesele değil! Sirus Medleri yendi ve Achaemenid hanedanını kurdu. MÖ 550 yılındaydı bu. İskender Persleri hem Issus'ta hem Arbela'da yendi. Yeni bir hanedan, Seleucidler geldi bunun

ardından. Sonra bir başkası, Partlar, Romalıları yaklaştırmayan göçebeler. Ve yine başka bir hanedan, Roma ve Bizans'tan güçlü Sasaniler. Arkalarında, altınla boyalı Nakşi-i-Rustam kayalarındaki, canlı boyutlarından büyük kral mezarlarını bıraktılar. Sonra sıra Müslümanlığa geliyor. Halife Ömer ülkeyi 642 yılında fethediyor ve İranlılar gerçekten, bugüne dek Müslüman kalıyor ama Müslümanlıktan çok daha eski bir tarihe sahip olduklarının ve bir zamanlar Araplara yenildiklerinin olağanüstü bilincindeler. İranlıların uyguladığı, Şiilik denen ayrılıkçı Müslümanlık biçiminde Muhammet'in halefleri farklı ve diğer Müslümanlar tarafından sapkınlık olarak görülüyor bu. Ne olursa olsun, Muhammet ve onun doktrini yedinci yüzyıldan beridir İran tarihini belirlemiş. Orta Asya steplerinden gelen ve Moğolumsu tiplerini hâlâ her tarafta gördüğünüz Selçuklular 1.187'ye dek hükmetmiş. Sonra bir kırbaç şaklaması gibi Cengiz Han geliyor ve onu bir yüzyıl sonra da Timurlenk'in her şeyi yakan ateşi takip ediyor. Fakat onun kurduğu Timur hanedanı (1380-1499), kendi cetlerinin bıraktığı kararmış yıkıntılar üzerine kurulmuştu. Gerilerinde, korkunç derecede basit yapılar bıraktılar. Bu biraz abartılı gibi geliyor, fakat İsfahan'daki Cuma camisinin tuğladan kemerlerinin altında bir sabahınızı geçirdikten sonra daha iyi anlıyorsunuz. Doğa tarafından biçimlendirilmiş gibi duran, abartılması olanaksız bir sadeliğin mimarisi bu. Ancak bundan sonra İsfahan'ın altın çağı geliyor, ama tüm şaşaa, tüm o göz kamaştırıcı yapılar ve fayanslar, o sabah Cuma camisinde yaşadığım şokla bir saniye bile yarışamaz. Timuriler gidiyor, Safeviler geliyor. Bu hanedanın önemi, Bourbonların Fransa, Hapsburgların İspanya için taşıdığı önem kadar büyüktür. Bir İranlıya, Şah Abbas'ın kim olduğunu bilmediğinizi söylerseniz onda çok derin ve yoğun bir acıma hissi uyandırırsınız. Güneş Kral İsfahan'ı çağının en şahane mücevherine dönüştürdü. Papalar ve imparatorlar bu dünya mucizesini görmek için büyükelçilerini gönderdi ve İsfahan adı gizemli cazibesini o zaman kazandı ve benim

yüzlerce yıl sonra, kavrulmuş bir coğrafyadan geçerek bu kente yaklaşırken hâlâ tuhaf bir heyecan hissetmemin nedeni de budur.

Aslında bu coğrafya mükemmel bir giriş sağlıyor. Buraya uçakla gelmenin size, İran sahiliyle asıl İran arasındaki kontrast konusunda aynı fiziksel değerlendirmeyi sağlaması mümkün değil. Çölde yaşayan adamın düşü, vahalarla, gölgeyle, çiçeklerle, renklerle, zevkle, çağlayan derelerle ilgili bir düştür. Ve doğru; gülü taştan sonra anlarsınız, gülden sonra taşa katlanırsınız. Dış dünyanın kavrulmuş muazzamlığını dışarıda bırakır, içerideyse çinilerin, minarelerin ve halıların üzerinde çiçeklerin ve renklerin, dışarıda bulunmayan zarafetin zevkine varırsınız.

Bir caminin kubbesini nasıl tanımlarsınız? Arap sanatının bir yönü de insandışılıktır, insan imajının dışlanmasıdır. Tiyatroyla, duygularla, tarihle hiçbir özdeşleşme yoktur. Sürekli bir mutluluk halinde dolaşır dursunuz, her biçim bir öncekinden daha karmaşık, daha duyusal, daha mükemmeldir ve siz seyretmeye devam edersiniz ve sonunda, benim vakamda, göz kamaşma türünden bir körlük gelir ve tüm o labirentimsi geometrik figürler ve tonları renkli bir bulanıklık haline gelir, sanki bu kadar bakmaktan ötürü kaleydoskop erimiş gibi.

Şah Abbas otelinde kalıyoruz ki bu otel de bir efsane. İçinde ölüm sessizliğinde bir gül bahçesi bulunan, dondurulmuş kremanın içine yerleştirilmiş, inanılmaz büyüklükte bir antika ve hediyelik eşya dükkanı. Dünyanın geri kalan kısmında çoktandır ölüp gitmiş bir türden, koridorlardaki nişlerinde yuvalanmış ve sakin kanat çırpışlarla bir oraya bir buraya gidip gelen sessiz uşaklar. Tüm bunlarda çok eski bir filmin cazibesi var, fakat içinde yaşamak için değil. Birkaç gün sonra, sanki siz de nesli tükenmiş bir tür olmaya doğru gidiyormuşsunuz gibi bir duygu geliyor; önce 1940, sonra 1920, 1880 ve ancak hayli günümüze has bir otel faturasının gelmesi küt diye yere indiriyor bizi.

Ama sorun hâlâ duruyor: Bir kubbeyi, bir camiyi ve kubbelerle ve camilerle dolu bir kenti nasıl tanımlarsınız? Ben tüm bu şaşaanın, hayran olarak fakat içine nüfuz edemeden, hep dışında kaldığımı hissediyorum. En bayağı tarzda söylersek: Hiçbir şey yok burada; şiddetli bir dekorasyon özlemi ve bir tutku haline gelmiş geometri, spiraller çizerek saf, mavimsi beyaz göğe doğru yükselen haşhaş rüyaları. Öncelikle taştan, topraktan, *nesnelerden* yapılmış kubbeler bile şeffaf görünüyor; muazzam büyüklükte, çok renkli sabun köpükleri gizemli bir büyüyle yere bağlanmış. Ben bunu kavrayamıyorum. Her sabah odamın penceresinden Medrese-i Madar-i Şah'ın, 1706'da kurulmuş teolojik okulun kubbesini görüyorum. Otelin çatısında gizli bir yol keşfettim, böylece onun daha yakınına dek çıkıyorum ve orada daha bir uysallaşıyor. Minarelerin geometrik çılgınlığı birden ayılıp, bir model şeklinde dizilmiş sırlı çinilere dönüşüyor, beyaz dikey kabartma süslerin (kabartma süslerin dikey olabileceğini biliyorum artık) yarattığı baş dönmesi, Kuran'dan alınmış sonsuz kaligrafiler halinde maskeleniyor. Kubbe, tüm fizik kurallarına karşı gelen, altın, mor ve turkuvaz renklerde bir balon gibi şişkin, parlak bir ipek halı. Ve göz her seferinde yorulup, bir insan biçimine geri çekiliyor alelacele; kaftanlı bir molla bir çeşmenin yanında oturmuş, bir kitap okuyor, birkaç öğrenci gülden çitlerin önünden kol kola yürüyerek geçiyor, benim hiç bilmediğim bir şeyden konuşuyorlar. Altından geçtikleri tonoz insan yapımı bir Fingal mağarasına benziyor, her bir sarkıt diğer mücevherlerin arasına yerleştirilmiş bir mücevher. Tüm bunlar barbarca bir güzellik saçıyor ve sonunda, tüm bu yeni, çıldırtıcı mihraplardan, minarelerden, *eyvan*lardan sonra ben, tekrar tekrar o Cuma camisine, en eski, en basit ve tuhaf gelecek ama, 'en kutsal' camiye geri dönmem gerektiğini fark ediyorum; tıpkı, erken Gotik ya da Romanesk kiliselerde, karşı köşedeki yaşlı adamın, daha yeni, daha kibirli mekanlarındaki aşırı şaşaa yüzünden sürgüne çıkmış Tanrı olabileceği hissine kapıldığınız gibi.

Boş, açık meydanın ortasında iki delikanlı namaz kılıyor. Meydanın üzerinde düzgün gökler ve o göklerde de düzensiz bulutlar yüzüyor, şimdi her şeyin bu karşı konulmaz düzenin bir parçası olması yahut olmaması gibi tıpkı. Kargalar uğursuz bir sesle gaklayarak bir *eyvan*dan diğer *eyva*na üşüşüyor, güvercinleri kovuyorlar. Gözlerinizin geçici bir süre bir şeye odaklanmasından sonra her arkanıza dönüp baktığınızda ışığın büyük meydana nasıl çarptığını görüyorsunuz; ışıkla gök, lambayla tavan olup birbirine ekleniyor bu mimaride.

Avludan çıkınca, taştan bir gök kubbenin altında bir taş sütunlar ormanına giriyorum. Siyah çarşaflarla neredeyse tümüyle gizlenmiş iki kadın bana çarparak geçtiler ve yumuşak, ağlar gibi bir şarkı sesinin geldiği bir kapıdan girip kayboldular. Anahtar deliğinden bakınca, beyaz sarıklı, bir öne bir arkaya sallanan yaşlı bir adam gördüm. Bunun dışında her şey gayet sessizdi. Ara sıra, nereye baksanız uzanıp giden kubbenin altında kanat çırpan bir güvercinin küçük patlamaları. Sadece, 'dışarıya' bir göz attığınızda o 'mavi' ön cephenin kafes halinde işlenmiş kibirli süslemesini, hazineyle doldurulmuş bir mağarayı görüyorsunuz ve yine dönüp ona doğru yürüdüğünüzde, kaprisin ancak, tümüyle karşı konulmaz hale gelinceye dek tekrarlandığında katlanılır olduğu fantastik dekorasyon düzeninin baskısına maruz kalıyorsunuz yeniden. Elimi bir sütunun kaymak taşının üzerinde gezdirerek inceliyorum. Bin yıl önce yapılmış küçük oluklar benim dokunuşuma duyarlı bir his veriyor. Daha önce bir taşta hiç yaşamadığım bir şey bu. Her yerde ışık var, akıyor, doluyor, dalıyor, süzülüyor; taşlar onunla nakışlanmış, uçan güvercinler onun içine girip çıkıyor.

Camiden, başka bir yoldan çıkıyor ve kendimi bir mahallenin ortasında, çamurdan evlerin arasında buluyorum. Bir rehber (her yerde tanınabilen türden bir rehber) bir giyim eşyası işportasının etrafındaki kalabalıktan ayrılıyor. Ben rehber istemiyorum, yalnız kalmak istiyorum, fakat ısrar ediyor,

canlı ve neredeyse kaz adımlarıyla hep önüm sıra yürüyerek tekdüze bir sesle konuşuyor boyuna ve sonunda teslim oluyorum. Hamuru bir yastıkla, çok sıcak bir fırının dış yüzüne bastırarak, gözleme gibi kocaman yuvarlaklar açan bir fırıncıyı ziyaret ediyoruz, duvarları biçimsiz bir şekilde onarılmış, harap evleri görmeye gidiyoruz, öğrencilerin yere yayılıp ders çalıştığı ya da dışarıdan duyulur bir sesle mırıldanarak bir aşağı bir yukarı dolaştığı küçük bir parkta oturuyoruz. Rehber benim önüm sıra Yahudi mahallesinde oraya buraya cesurca ("onlar değil iyi, değil bizim gibi") giriyor, uysal bir devenin dönerek, yüzyıllar öncesinden kalma bir dolabı çevirdiği ve böylece, tahtadan, karmaşık bir çark sisteminin presiyle keten tohumu yağının çıktığı, gaz lambalarıyla yarı aydınlanmış bir yeraltı fabrikasına dalıyor. Gördüğümüz her şeyden sonra, hoşnut bir şekilde "Bu çok iyi oldu, çok, çok iyi," diyor ve ayrılırken de tebrik ediyor beni: "İnşallah öğrendi sen. Susamış biri gibi içiyor bir iki üç, yani dünyanın bilgisinden aldın."

Aldım ve taksi dansı yapıyorum yine; buradakiler açık mavi. Ama dolaşıp yolları boşaltan, motosiklete binmiş haşmetli refakatçiler bizi hemen yolun kenarına çektirdi. "Hindistan" diye bağırıyor taksi şoförü heyecanla ve doğru gerçekten; uzun, onun taksisi gibi en az beş tanesinin sığacağı büyüklükte, yeşil bir limuzin süzülerek geçiyor. Bayan Gandhi'nin yakışıklı, şahin gibi profili kapı hizasının birazcık yukarısında. Ağır ağır sallanan küçük bir el ve kadın gitti. Bir saat sonra otele vardığımızda Gandhi'nin arabası ön avluda park etmiş halde duruyor. Arkada duran kırmızı karanfiller kararıyor artık.

Ve böyle geçip gidiyor İsfahan'daki günlerimiz. Zaman zaman, bana birisinin geleceğini hatırlıyorum ama bu, başka bir şeyle kafiyeli başka bir yerde olacak herhalde, çünkü kendimi her şeyden çok uzak ve bayağı bir ölümsüz hissediyorum. Güncel olaylarla tek bağlantım *Kayhan*. Şah birbiri ardınca heyetleri kabul ediyor, öğütler veriyor ve uyarılarda

bulunuyor: "Hükümdar, üretimdeki düşüşe karşı uyarıyor", "Şehinşah Cumartesi günü, İran'ın ilerlemesinin önündeki büyük engelleri kaldırdı."

Gerçekten, onun *karışmadığı* hiçbir şey yok sanki. "Okullar, ihtiyaç duyanlara yakın yerlerde yapılmalı. Eğer bu pahalıya mal oluyorsa, evet, yapacak bir şey yok." "Arazinin spekülatif amaçlarla alınıp satılması hiçbir zaman üretime yararlı değildir." "Eğer et kıtlığı varsa hükümetin kabahatidir." "Köylülerimiz, sırf tüketici fiyatlarının düşük kalması için, sanki topraklarına yeni yerleştiriliyorlarmış gibi, nüfusun geri kalanından daha düşük standartlarda yaşamaya katlanmalıdır." "Basın niçin akü fiyatlarındaki artışa şaştığını ifade ediyor da okuyucularına bunun nedenini anlatmıyor? Niçin çimentonun tonunun burada 1.800 riyalken yurtdışında 6.000 riyal olmasına şaştıklarını söylemiyorlar?"

Ama gerek İran'daki gerek yurtdışındaki birçok gözlemci bu ve buna benzer sözler etmenin uygunluğunu sorguluyorsa da, ülkenin durmadan ve giderek artan bir hızla feodalizm karanlığından çıkarılmakta olduğunu yadsıyan yok.

İsfahan'a doydum ve sanki ben de neredeyse bir arabesk haline gelmişim gibi hissediyorum. Gece uyanıyor, kargaların gakladığını duyuyorum ve başımı pencereden dışarıya, bunaltıcı gül kokulu bahçeye uzatıyorum. Ay caminin kubbesinde parlıyor, birdenbire sessizleşen kargalar beyaz bahçe sandalyelerine tünemiş. Gün ışığı sokulmaya başlar başlamaz her taraftan müezzinlerin yüz, beş yüz hatta bin yıldır olduğu gibi, rüzgarla gelen seslerini duyuyorsunuz. Hazar denizinden gelmiş havyar, Basra körfezinden gelmiş tuhaf bir balık, dili, beyni ve bir gözü tamam bir kuzu kellesi yedim. Ömer Hayyam'ın melankolisinden olsa gerek, biraz kötü rüyalar gördüren Şiraz şarabı içtim. Bu kadarı yeter. Son olarak, dik Ali Qapu tribününe çıkıyorum. Büyük meydan ayaklarımın altında ve güçlü imparator Şah Abbas bir zamanlar, benim durduğum yerde, yatarak yahut oturarak,

aşağısındaki polo maçlarını ya da yarışları seyretmiş. Böyle durumlarda bu büyük terasın iki yanı kapatılır, ipek perdeler rüzgarla sallanırmış. Avrupalı ve Uzak Doğulu büyükelçiler, gezgin alimler, Cizvitler, Hint prensleri, hepsi bu dik, tahta terasa, imparatorluğun göbeğine çıkartılırmış. Çatıyı hâlâ aynı, direk yüksekliğinde tahta sütunlar taşıyor ve terasın arkasında bir tavşan kafesinin basamakları ve küçük odacıkları var. Duvardaki aralıklardan, bir cami kubbesinin parıldayan manzarası görünüyor bazen. Tavanlara, gül biçimindeki süslere, stilize palmiye yapraklarına tutunan, tüyleri egzotik renkli kuşlar, baş döndüren göz kamaştırıcılıkta kakma camlar, çok var bunlardan, çok. Arkadaki parkta saray var ve sarayın yirmi tane direği, koyu yeşil, ölü gibi hareketsiz suda yansıyıp kırka çıkıyor. Nihayet burada, insan biçimlerini simgeleyen resimler yapılmış duvarlar görüyorum bari. İnsan! Bütün o geometriden sonra bir rahatlama gibi geliyor; yüzler, nar tutan eller, tefe vuran parmaklar, dans eden ayaklar, mücevher gibi yerleştirilmiş, badem biçimli, zeytin karası gözler, yukarı kıvrılmış bıyıklar, göğüsler, 'cennetin ayları', dalkavuklar, dansçılar, ulaklar, soytarılar, kahramanlar; bir İran sarayı... ve dalga dalga cengaverler, şahlanan atlar, ikiye yarılmış bir şövalye, gözleri dün o tabağımdaki kuzu kellesi gibi; bir İran savaşı. Ah, o yemeklerden yiyebilmek, ama resimdeki yiyecekleri yiyemezsiniz, onlar yok olmuş ve muhafaza edilmiş, onları yiyenler gibi, dansçıların ayak bileklerindeki zillerin brokar eteklerin altındaki çıngırdaması gibi, Pan kavallarının üzerindeki parmaklar, ahududu kırmızısı dudakların arasındaki üzümler, prenslerin bilekliklerindeki şahinler gibi. Buradan uzağa, çöle, resmedilmiş zamanların bu çiğ, uzak manzaralarından uzağa.

Yolculuk Yezd'e, Zerdüştilerin hâlâ yaşadığı kente doğru devam ediyor; ateşe tapanların, en eski dini sürdürenlerin, Persepolis duvarlarında, Kral Darius'un başının üzerinde, iki yana gergin açılmış kanatlarıyla resmedilmiş Ahura Mazda'ya

saygı gösterenlerin kentine. Ahura Mazda İskender'den eskidir, İsa'dan eskidir, onu İran'dan kovan, ama Yezd'den kovamayan Muhammet'ten eskidir. Yol sonsuz, artık asfalt değil, bir trafik işareti bile büyük bir olay. Çöl, sudanmış gibi görünüyor; arazinin yüksek kısımlarının suyun üzerinde yüzdüğünden eminim. Yol üzerinde, yiyecek yahut içecek bir şey bulmak gibi bir olasılık yok. Bazen, yarım saat önceden bir toz fırtınası gibi görünen, gündüz vakti farları yanan, dört tekerlekli canavarlar. Yezd'e, susuz kalmış ve ölesiye yorgun bir halde varıyoruz. Otelde, TAK, EKİ ya da UÇ yataklı odalardan birini seçebiliriz; KONeiYAK, ŞİŞA ile yahut BİR bardak verilebilir; ve konyak istemiyorsanız, daima CANADAry, Beer Tobork, SOĞUK İÇMELER, COCACO ya da SICAK ÇİKOaLOTA bulunur. Akşam geliyor ve subtropiklerde çok nefis olan o tatlı beyaz ışığı da getiriyor. Hava ılık ama serinliğin fısıltısı var; karpit lambaları tıslıyor, ateşler titrek ışıklarıyla yanıyor ve böyle kasabalarda kendimi niçin hep böyle iyi hissettiğimi birden anlıyorum. Eski zanaatlar, gelenekler ve geleneksel aile bağlarının devam etmesiyle ilgili tüm o tumturaklı fikirler bana birden, dayanaksız bir mantıklılaştırma girişimi gibi görünüyor; tümüyle, samimi ve cazip olmayla ilgili bir şey bu. Yarı karanlıkta, bağırtıların ve fısıltıların, peçeye sarınmış insanların arasında yürüyorsunuz; doğuyla batının arasındaki sonsuz düzlüğün bir yerindeki bir kasaba bu. Tahran'ın saldırgan modernliğinden uzak, İsfahan'ın sersemletici parıltısından uzak bir doğu kasabası işte, karmakarışık meydanı ve dış duvarında nişler bulunan büyük bir camisiyle, insanların gruplar halinde tembel tembel oturduğu, sohbet ettiği, yemek yaptığı, ibadet ettiği ya da dünyayla tamamen ilgisiz bir halde yatıp uyuduğu bir yer, hiçbir yer. Yemek kokuları, kol büyüklüğünde mumlarla aydınlanmış yüzler, kerpiçten bir duvara yaslanmış beş çocuk, gülen, kıkırdayan melek yüzleri ve bazen, karartılmış bir odada bir televizyonun anlamsız gri parıltısı, koca tabakalar halinde şeker ve şekerlemelerle, kader sizi bu vahadan uzağa,

evinizin olduğu kuru ve çorak yerlere bir, iki, üç günlük yolculuklara gönderirse beraberinizde götüreceğiniz kurutulmuş meyve torbalarıyla dolu dükkanlar.

Ateşe tapanlar nasıl insanlardır? Normalde, beyaz bir palto ve beyaz bir başlık vardır üzerlerinde. Bir rehber bizi tapınağa götürdü. Müslüman bölgeleriyle kontrast hemen göze çarpıyor: Burada kadınlar örtülü değil ve hafif, parlak renkli giysiler giyiyorlar. Tapınak, nemli, neredeyse bir Hollanda bahçesinin içinde küçük, alçak bir yapı. Rahip ya da her neyse, her operasyonu gülümseyerek yapan bir cerraha benziyor. Bizi götürüp, parmaklıkların arkasındaki, içinde bir ateşin yandığı kocaman bir bakır kazanı gösteriyor.

Kırk beş yıldır yanıyor, diyor hiç gururlanmadan. Dışarıya fırlayan alev yok, ateşin derin, inanılmaz derecede yoğun bir parıltısı var ve uzun süre bakarsanız o da size bakmaya başlıyor. Ortalık tütsü kokuyor.

Duvarda, Sorab Pinthewalla'nın 1951 Bombay'da yaptığı bir gezgin Zerdüşti rahibi resmi var. Her şey çok sakin. Bir kadın oturmuş dua ediyor, kızgın bir parça köz yavaş yavaş beyaz külün içine gömülüyor, rahip yeni bir tütsü çubuğu yakıyor, zangoç bir koleksiyon kutusu sunuyor. Resmin yanına gidiyorum yine ve resmedilen peygamberin gerçekten, Nietzsche'nin Zerdüşt'üyle bir ilgisi var mı diye düşünüyorum. Buradaki adam esrimiş bir şekilde gökleri gösteriyor ve arkasında sarı bir kuşak dalgalanıyor. Ardında şakayık kırmızısı bir günbatımı var ve sol elindeki değnekle çıplak bir kum tepesine dokunuyor. Bilge başı kızgın ateşlerle çevrili. Rahip bize, Şah rejiminde ibadet özgürlüklerinin olduğunu, fakat ölülerini alıştıkları şekilde gömmelerine izin verilmediğini söylüyor, yani böyle bir şey yapamıyorlar. Cesetler en yüksek kayanın üzerine ya da bir 'sessizlik kulesi'nin tepesine konur ve köpeklerin, kargaların, akbabaların yemesine terk edilir. Ancak, üzerinde bir gram bile et kalmayınca iskelet bir *astodan*a, yani kayalardan oyulmuş, güneşe dönük bir kemik

odasına konur. Tüm bunların yapılmasının nedeni, aksi takdirde, yaşam gücü bedeni terk ettiğinde ceset şeytanının zehirini her tarafa yayacağıdır.

Peki niçin ateş?

Rahip bana, ateşin yukarısındaki büyük tacı gösteriyor. "Çünkü ateş, o kutsaldır." Kötü ruhları kovar ve tanrıları çeker.

Yezd'in dışında bir Sessizlik Kulesine çıkıyorum. Güneş henüz yeni doğmuş ve uzak dağlardaki karların üzerinde parlıyor. Ölü kuleleri yüksek, gözleri çukura kaçmış gibi, çamurdan yapılmış güdük gövdeleri ölü ve çıplak. Sessizlik ürkütücü. Lanetlenmiş biri gibi, sonsuz basamaklardan yukarıya sürüklüyorum kendimi. Çok aşağılarda bir mezarlık var, orada birtakım insanların güldüğünü duyuyorum ve hepsi bu kadar. Orada bir süre durup manzaraya bakıyor ve bu kulenin kaç yıllık olduğunu düşünüyorum. Bin yıllık mı? Binlerce yıllık mı? Aşağıda, çölde *qanat*ların, bazıları kırk kilometreden uzun olan antik yeraltı su kanallarının belli belirsiz izlerini görüyorum.

Burası en eski İran; İsa'nın çarmıha gerildiği yere benzeyen bu yerden inerken her basamakla bir eski çağ katmanını üzerimden silkip atıyor, aşağıya tam, otomobilin keşfedildiği zamanda varıyor, hemen biniyor ve dört gün, uzun bir güneş tünelinden geçerek Şiraz'a gidiyorum.

Şarap, gül ve şiir kenti; büyük şairlerin, Hafız ve Sadi'nin muhteşem bir şaşaayla gömüldüğü mezarlarında yattığı ve İranlı köylülerin gelip, yüzyıllar öncesinden kalmış bu şairlerin mezarlarının yanında resim çektirdiği ve bunların şiirlerini birbirlerine okudukları kent. Böyle bir şeyi artık başka nerede bulabilirsiniz ki? Neşeli günler, Şiraz'daki bu son günler. Bahçeler serin, sulu, bir zevk alemi gibi yarılıp açan çiçeklerle, gizli geçitlerle, orkide gibi irislerle dolu. Şarabın sert, neredeyse vahşi bir tadı var ve Hafız'ı ve Hayyam'ı nasıl böylesine müthiş neşeli ve şaşırtıcı derecede hüzünlü kılabildiğini gayet iyi anlıyorum, fakat, eski bir arkadaşıma yazdığım

gibi, İsfahan'da ölmedim ve oraya bir daha dönmediğim sürece, benim sonum başka bir şiirdeki başka bir yerde olacak. Ve Ömer Hayyam diyor ki:

Düşün ki yaşam uzun bir eğlencedir; ya sonra?
Nihayet bir son gün gelir çatar; ya sonra?
Tam yüz yıllık bir ömür yaşamak istersin,
Ve peşine bir yüz yıl daha eklenir; ya sonra?

Sirus'un mezarına tedbirli bir şekilde yaklaşmanın en ufak bir şansı yok; mezar, hızlı rüzgarların estiği, bomboş, güçlü ve karşı konulmaz bir düzlüğün ortasında. Sağ tarafta inişli yokuşlu birkaç kahverengi tepe ve bunlar uzakta alçak, puslu dağlar haline geliyor. Ve yukarıda, her zamankinin aynı bulutlar. Mezarın etrafını yüksek, yeşil otlar çevreliyor. Sol tarafta, yüksek çitlerin ötesinde, eşekleri ve koyunlarıyla bir göçebe grubu. Giysileri parlak renkli, tipleri Moğolumsu, kadınlar peçe takmıyor. Özgür insanların görünüşü ve tavrı var bunlarda.

Mezar çok azametli, her bir basamağı neredeyse bel yüksekliğinde, ancak bir dev 'normal' bir şekilde çıkabilir bunları. Ama bu basamaklardan yayılan güç, kralın gücü değil –kralın gücü Ahura Mazda'dan geliyor- kral onun dünyadaki bir aracı, insanlarla tanrının arasındaki bir elçi sadece. Mezar sessiz ve nerede durursanız durun size hep tepeden bakıyor, bazı tabloların, odanın her yerinde sizi takip etmesi gibi. Büyük İskender burada, altın lahitin önünde iki kez durmuş; ilkinde, seferinin doruğundayken, efsanevi ölüye saygılarını sunmak için. İkincisindeyse, altı yıl sonra, mezarı yağmalayanları cezalandırmak için.

Mezarın biraz uzağında harabeler var. Kanatlı, gizemli bir adam yavaşça, birisinin bir zamanlar yontarak onu yaptığı taşın içinde kayboluyor. Arkasındaki adam bu yabancıya, görünmeyen bir 'şeyi' işaret ediyor. Dört kanatlı birinin üzerinde Elam pelerini var. Başındaysa Mısır'ın kutsal üçlü tacı.

Gün batımı sonrası, çinko rengi bulutları rahatsız ediyor ve bekçiler, bu kez farklı kişiler, bize gitmemiz gerektiğini söylüyor. Muammayı arkamızda bırakıyoruz. Kimdi o? Sirus muydu? Koruyucu bir cin miydi? Kimse bilmiyor. Ayakta kalmış, yarı harabe haldeki başka bir duvarda "Ben, bir Achaemenid olan Kral Sirus, bunu inşa ettim" sözleri hâlâ üç dilde görülüyor: Persçe, Elamca, Babilce (üçü de yok olmuş, buhar olup gitmiş ve artık hiçbir dil konuşmayacak onları bir daha). Ayakta kalmış tek sütunun üzerinde bir leylek duruyor. Arabayla yola çıktığımızda hava kararmış. Göçebeler çadırlarını kurmuş. Ateşleri yanıyor. Mezar, gecenin karanlığında bile siyah bir boşluk oluşturuyor.

* * *

Persepolis'in uzun teraslarının eteğinde aslan boğayı öldürüyor ve gezgin aynı ölümün sonsuz kez tekrarlandığını, ebedi bir tek ânı görüyor; zodyakın konumu, gezginin durduğu yerdir. Persepolis evrenin astroloji merkeziydi; Zerdüşt dininde İyiliğin beden bulmuş hali olan, Her Şeye Kadir Ahura Mazda'ya adanmış, dinselden daha ziyade laik bir başkentti. Darius ya da Zerdüştilere göre Daryaruş Persepolis'i MÖ 550 yılında kurdu. Bizim çağımızın garabeti, İsa'nın gölgesinin geriye, yani hiç ait olmadığı yere de düşmesidir: İsa'nın varolduğu zamandan da öncesine ve takipçilerinin, geriye doğru sayarak onun adına gasp ettiği döneme yani. Fakat İsa nasıl da yok burada! Bu serin, yüksek düzlükte, tarihin, sonunda bize 'bugün' olarak devredilmiş olan o pıhtılaşmış karmaşalar kitlesinin içine sıkıştırılmasından önceki, rafine berraklığıyla karşılaşıyorsunuz. Saçmalık elbette, fakat öyle de olsa, kendinizin yeniden beden bulmuş bir versiyonunun, tüm o kafa karışıklıklarından arınmış bir halde, soru fazlasının çok şükür ki efsanede gizlendiği, sınırlı boyutta ve kirlenmemiş bir evrende dolaşabildiğini hissediyorsunuz. Hiçbir ayrıntı, Hıristiyan olun yahut olmayın, ister istemez yine de binlerce bağla bağlı olduğunuz Hıristiyanlık şeklinde, sizi çağdaş bu-

gününüze kadar takip edecek kadar kaba değil. Ve günün ortasında havanın genellikle dayanılmayacak kadar sıcak olmasına karşın, aklınızda kalan, canlılık verecek kadar serin bir şeyin, mitsel hayvanların ve büyük insanüstü kralların arasında geçirilmiş zamansız saatlerin anısıdır.

Persepolis'te ne yaparsınız? Her gün feribotla karşıya geçirilirken, Şah'ın burada, 'kendi' krallığının 2.500'üncü yıldönümünü kutlamak amacıyla, konukları için yaptırdığı kraliyet kampının önünden geçiyorsunuz. Sonsuz merdivenleri çıkıp iniyor, sorgulayıcı ya da romantik ruh halinde olmanıza bağlı olarak, elinizde *Guide Bleu* olarak yahut olmayarak, ortalıkta dolaşıyorsunuz. Ben bu ikinci türe sefaya dalmak demeyi yeğliyorum, çünkü daha iyi tanımlayacak bir terim yok bu gayet yanlış duyguyu; böyle anlarda beni sarıyor ve ben gerçekleri, tarihleri ve anlamları bir süreliğine araştırmacılara bırakıyor ve teraslarda, kanatlı hayvanların, kralların ve sütunların arasında, sonsuz düşler içinde gezinip duruyor, "Ah, gel Hayyam, gel de Bilgelik konuşsun," böyle anlarda, çok aşağıda güneşte kavrulmuş bir manzara sonsuz bir koleksiyon tabağı gibi dururken, kolaylık olsun diye 'tarih' dediğim o görünmez öğeyi büyük bir açlıkla emiyorum. Burada 'gerçek' insanların yürüdüğünü, taştan oyulmuş Hintlilerden, Etiyopyalılardan, Medlerden, Yunanlılardan oluşan sonsuz sıraların, bilinen dünyanın dört bir köşesinden, aylar süren yolculuklar yaparak Büyük Kral'a saygılarını sunmaya gelmiş gerçek temsilcileri simgelediğini düşünmek. Taşın içinde mühürlenmiş tüm o dudakların kendi yok olmuş dillerini konuştuğunu, sundukları şeylerin, kendileri gibi, renkleri ve kokuları olduğunu düşünmek. Büyük Kral'ın tüm bunların ortasında, taştan aslanlarının ve kanatlı atlarının, boğalarının ve grifonlarının arasında otururak, tepesinde, çift kanatlı uçağıyla Blériot gibi dolanan Ahura Mazda'yla tüm dünyaya hükmettiğini düşünmek; Ah! Birazcık daha oyalanacağım ben, Yeni Çağın renksiz kafeslerine tekrar girmeden önce.

Turistler taşlaşmış zamanın ortasında, kendi ölümlü bedenlerinin fotoğrafını çekiyor. Hükümetçe görevlendirilmiş iki restoratör graniti yontuyor ve burada 3.000 yıl önce de duyulmuş bir ses çınlıyor ikindinin kuru, su toplamış havasında; taşın üzerinde demir. Şah bu şekilde devam ederse, 2500. yılda, Nieuwpoort Savaşı sırasındakinden daha çok Persepolis olacak. Ve bir kez daha, taş ustalarının adı olmayacak, tıpkı Xerxes ve Darius zamanındakiler gibi; kralların yüzyıllardır üzerinde oturduğu, Xenophon'da ve Herodot'ta ve efsanenin çökeltisinde mumyalaşmış, sıradan insanlardan oluşan bir yastık.

Başka bir duygu: Bu kabartmalara insan figürlerinin ya da daha doğrusu, insan imgeleminden çıkan figürlerin oyulmuş olması bile, sizin onlara yakınlığınızın, onlardan sonra, sizden önce gelen İran sanatının yakınlığından çok daha fazla olduğu anlamına geliyor; o insan biçiminden yoksun, aşırı geometrik süslemeler. Hayır, burada –sakin bir stilizasyonla gizlenmiş olmasına karşın- krallar yürüyor, nöbetçiler tetikte duruyor, canavarlar savaşıyor ve tanrılar kanatlanıp uçuyor.

Ve ne kadar saçma gibi gelse de, tüm bu taşların ortasında bir yerde, gerçi sonradan gelmiş, önemsiz biri olmanıza karşın, tıpkı Darwin'in maymunu gibi demonstratif bir şekilde, kendinizin 'bulunacağınızı' biliyorsunuz. I. Darius'un sarayında Kralla aslan savaşta karşı karşıya geliyor, iki insan gibi. Aslanın sol pençesi kralın sağ dizine değiyor. Aslan, kralın, uçuşan yelesinin üzerinde duran sol kolunu kavrıyor. Sağ tarafta, Büyük Kral kılıcını kabzasına kadar saplıyor aslanın yumuşak karnına.

Persepolis'in yukarısındaki yamaçta, Artaxerxes'in mezarının yakınında: Altı mezar; mezarın altı tane ağır kapısı yıkılmış. Yavaş yavaş çıkıyorum. Muamma: Mezarları oymak bir yana, bu kadar yükseğe nasıl çıktılar? Boş kemerin altından geçiyorum, bekçi, sanki o da tarih tarafından yutulmak üzereymiş gibi duruyor, gözlerimin önünde kayboluyor.

Aşağımızda imparatorların, güneşin altında ter döken boş kenti var. Büyük boğa kapıda muhafız olarak duruyor ve gözünü dikmiş, ovaya, uzaktaki dağlara ve Achaemenidlerin hakimiyet kurduğu tüm zenginlere bakıyor. Burada hüküm süren sessizlik rakipsiz.

Persepolis'te bir hafta kaldım. Öğreticiden ziyade, duygusal bir haftaydı. Dediğim gibi, sefaya dalmak. Sabahın beşinde güneş, ikindi vakti güneş, akşama kadar güneş.

Sona doğru, belirli zamanlarda bazı heykelleri görmeye gidiyordum, sanki onların sizi beklediğinizi biliyormuşsunuz gibi. Bitkiler ve devedikenleri, Yunan baharındaki gibi çiçek açıyor. Beraberimde götürdüğüm şey, başkalarında belki bir kayak tatilinden sonra kalan duygular; rafine ve temiz bir şeyle temas etmiş olmak.

Persepolis'e dört kilometre mesafedeki Nakş-i-Rustam kral mezarlarının önünde dururken benim 'zaman' kavramıyla ilgili şeylere karşı duyarlılığım son bir kez dürtülüyor. Kuh-i-Ho-sayn dağının yukarı kısmına I. ve II. Darius'un, I. Xerxes'in ve Artaxerxes'in mezarları oyulmuş. Mezarlar haç biçiminde ve merkezde, iki yanında başlıkları boğa başı biçiminde sütunlar bulunan bir kapı var.

Bunun yukarısında, dünyanın mazlum insanları kralın oturduğu tahtı taşıyor ve kralın tam üzerinde de, her şeyin üzerinde sessizce, kocaman kanatları iki yana açılmış halde süzülen Ahura Mazda duruyor. Eski mezarların aşağısında, hemen hemen göz hizasında, farklı bir hanedandan, Sasanilerden (MS 224-641) sekiz mezar var. Yani bu ikinci sıra mezarlar ilkinden en azından altı yüz yıl sonra oyulmuş. Bu mezarların üzerindeki figürler, uzaysal konum olarak onların yukarısında ve kronolojik olarak da gerisinde konumlanmış heykellerden daha yumuşak, daha duygusal ve biraz daha uysal. Ama sonra bir şok geçiriyorum. İkinci kabartmada (etrafında ailesiyle II. Bahram) başka bir kişi daha görülüyor. Bu adam çok daha eski bir mezardan, üçüncü binyıldan geliyor, kırılıp da yok edilmemiş bir yabancı ve Sasanilere, Achaeme-

nidlerin benden uzaklığı kadar uzak bir zamandan kalma bir hayalet. O zamanın 3.000 yıllık, bugünün 5.000 yıllık yabancısı. Adam bir tepsi gibi dümdüz, kolların bükülebildiği çağın öncesinden kalma, hiç evcilleşmez biri, orada bir gölge, çakmaktaşı gibi sert bir hayalet gibi duruyor zaman yönünden benim tarafımda kalan, birden bire neredeyse biraz uçarı gibi gelen varlıklar:n arasında. Ona baktıkça, giderek daha çok anlayamaz oluyorum onu.

Şimdi, aylar sonra odamda onun fotoğrafına bakarken, oksijen maskesi takmaksızın o kadar yükseklerdeyken hissettiklerimin aynısını hissediyorum bir an. Ben onu gayet rahat görüyorum, fakat o beni göremiyor. Hemen şu an Nakş-i-Rustam'a tekrar gidip ona baksam aynı şey olacak yine: Hiçbir şey.

Bu adam en eski hanedandan da eski, hepsinin gelişini, gidişini görmüş. Onda bir galibin cüreti var. Ona çok uzun süre bakan herkes duman olup gider.

* * *

İran'daki siyasi durum hakkında anlamlı bir şey söylemek için, İran'ın sadece, organize bir muhalefetin çok zayıf olduğu, otokratik bir rejim olduğunu belirtmenin çok ötesine gitmek gerekir. İzinli muhalefete, bunu yapması için para veriliyor; gerçek muhalefetse, eylemlerinin bu söze gerçekten uyduğu durumlarda hapsediliyor, işkence görüyor yahut öldürülüyor.

İran'da bu konuda pek bir şey duyamazsınız. Her şey kalın bir sessizlik perdesinin ardındadır. Gizli polisten, yani SAVAK'tan duyulan korku her şeye hakimdir. SAVAK, yurt içinde ve dışında her yerdedir, güçlü ve görünmezdir. Tüm sistemlerin orta yerinde Şah oturur. Onu diğer despotlarla karşılaştırdığınızda kendisi bayağı bir aydın görünür, ama bunun doğruluğu kuşkuludur. Ülkenin eski yapısı vahşice kaldırılıp atılıyor, ama bundan kimin yarar sağladığı ve İs-

panya'nın conquistadorlar* zamanında yaptığı, her şeyden cazip gelen altın uğruna, ülkenin iç yapısının görmezden gelindiği ve bugün hâlâ sonuçları görünen o büyük hatanın aynısının tekrarlanıp tekrarlanmadığı belli değil.

Şah yabancı sermayeyi reddediyor ama yine de, işe uygun yabancılardan oluşan bir sürüyle birlikte çok para kazanıyor. Bu arada, tarım toplumu, küçük çiftçiler duvarlardaki yazıları okuyor: Şu anda toplam nüfusun yüzde 58'i, ileride yüzde 25'e düşecek. Ama toprağından çıkarılan insanlar ne yapacak? Toprağı kim ekecek? Shellcott, Hawaii Agronomics ve diğer çokuluslu şirketler en az 17.000 İranlı köylünün 'yerini doldurmuştur' ve halen toprağı, yabancı uzmanlar ve vergisiz ithal edilmiş makinelerle işlemektedir. Fakat alınan ürün, İranlı köylülerin sulu tarım yapılan bölgelerde aldığından düşüktür.

Niçin bu kadar çok yabancı var? Çünkü yeterli kalifikasyona sahip İranlı çok az. Niçin böyle? Çünkü üniversiteler devlete bağlı, devlet bütün üniversite faaliyetlerine kuşkuyla bakıyor, bağımsız düşünceye engel oluyor, bütün kadroları SAVAK'ın filtresinden geçmiş ve kısacası, şu prensip var: Bizim insanlarımız yeterli değilse dışarıdan insan *satın alırız*. Ve böylece, güvenilir bir ulusal altyapı dışında her şey satın alınıyor.

Konuşmalar, istatistikler; ortalıkta dolaştığınızda baştan her şey gayet etkileyici gelir. Şah entelektüeldir, halkının iyiliğini istemektedir, bir beyaz devrim başlatmıştır, İran'ı dünya sahnesinde büyük bir oyuncu haline getirmek istiyor. Ve kişi başına düşen gelir iddia edildiği kadar yüksek değilse bile, kalkınmıyorlar, yahut ilan edildiği kadar hızlı kalkınmıyorlarsa bile ve her kademede yaygın rüşvet varsa bile, yine de iyiye giden bir ülke izlenimi alırsınız.

Peki her şey böyle iyiye giderken ne kötü gidebilir? Bu soruya karşılık olarak Ngo Dinh Diem hayaletini, Amerikalıla-

* 16. yüzyılda Meksika veya Peru fatihleri. (ç. n.)

rın işine yaramaz hale gelince düşürülen eski Güney Vietnam başbakanını hatırlatanlar var. Tahtını 1953'te CIA'in yardımıyla yeniden ele geçirmiş olan Şah bunun ziyadesiyle farkındadır, gerçi çıkarlarının paralel gittiği böyle bir zamanda bu hayaleti hatırlamak anlamsız gibi görünse de. Ama bu hep böyle mi gidecek? Ve eğer gitmezse, ülke içindeki, şimdilik görünmez durumdaki karşıtlar ve çok çeşitli nedenlerden ötürü yurtdışında yaşayan işçiler ve akademisyenler birdenbire son derece görünür hale gelmez mi?

İran hanedanındaki zenginliğin parıltısı yüzünden, bu son hanedanın tarihin büyük taşında bir çizikten başka bir şey olmadığı neredeyse unutulabilir: Şah'ın babası 1921'de, hüküm sürmekte olan Kajar hanedanının devrilmesini sağlayan orduda bir albaydı. Ve subayların bütün terfilerinin bizzat Şah tarafından dikkatle incelendiği söylense de, yeni bir albay daima bir kenarda bekliyor olabilir. Bunların hepsi spekülasyon. Elbette, rejimin kendi korkusu, sessizliği ve gizliliğiyle desteklenen bir spekülasyon. Yabancı diplomatlar bu tür sorulardan dikkatle kaçınıyor; Şah, Lahey'deki İran Büyükelçiliğinin işgali sonucunda mahkemedeki davada kişisel olarak hakarete uğradığını hissettiğinde Hollanda'ya uygulanan sert misillemeleri hiç kimse unutmamış. Uluslararası Af Örgütü'ne göre, 20.000 siyasi mahkum var. Şah sadece Komünistlerden, vatan hainlerinden ve sabotajcılardan söz ediyor. Ona göre, siyasi mahkum yok. Her şeyi engelleyen bu ketumluk, bir yabancının, pek uzun olmayan bir ziyaretin ardından, rejimin temellerinin halk tabanına sağlam bir şekilde dayanıp dayanmadığı konusunda hükme varmasını da zorlaştırıyor. Dindar Müslüman çevrelerde bir şeylerin mayalandığı kesin ve ayrıca, şiddetli, aşırı hırslı bir gelişme programının, sürekli tek adamın denetiminde kalamayacak güçleri harekete geçireceği de kesinlikle doğru.

MAYIS, HAZİRAN 1975

Onun Ölü Kemiklerinin Üzerine Kurdular Mantua'yı

Yaptığım, aptalca bir şey elbette: Bir kentten, sırf ona tekrar dönmek için yürüyüp gitmek; ama yapmak istediğim işte bu. Yürürken etrafıma bakınmıyorum, çünkü böyle yaparsam her şey buharlaşacak, eriyecek, yok olacak. Mış gibi yapılması gerek. Dümdüz, buz gibi Lombardiya ovasından yayan olarak, sisin içinde bir figür halinde çıkıp gidiyor*muşum gibi*. Uzun süredir Mincio –Vergilius'un nehri- manzarasında yürüdüğümü ve yolculuğumun sonunda bir hayali, Mantua'nın siluetini göreceğimi düşlemeye çalışıyorum. Alçak köprüde kendi ayak seslerimi duyuyorum. Solumda ve sağımda geniş birer su manzarası, Lago Superiore, Lago di Mezzo. İki balıkçı, bir Japon resmi gibi, sis içindeki teknelerinde. Her şey çok sakin. Verona yolunda epey devam ediyorum. Sonra gerçek bir gezgin haline geliyor, geri dönüyor ve Gonzagas kentine doğru yürüyorum.

Mazgallı duvarlar, kuleler, kubbeler, bunların hepsi kışın o bulanık perdesine sarılı ve yaklaşan akşam, bir kenara çekemeyeceğim bir perde. Yavaşça kımıldıyor, saraylar bir aşağı bir yukarı hareket ederek yüzüyor. Kente varınca sola dönüp, yine suyun kenarından Porta San Giorgio'ya doğru yürüyorum ve sonunda, Palazzo Ducale'nin ürkütücü, ölüm sessizliğindeki kütlesinin karşısında duruyorum. Muhafızlar yok, atlar yok; terk edilmiş avluda birden bir araba çalışıyor ve beni birden ürkütüp geçmişten bugüne sıçratıyor. Katedralin barok ön cephesinin yukarılarında, uçuşan, geniş bir peleri-

nin sırt kısmını ve taçlı bir başın teatral hareketini görüyorum. Romanesk çan kulesinde bir çan çalmaya başlıyor, derin ve hüzünlü, sanki çanı çalan görünmeyen adam, sesin sis tarafından boğulacağını ve çağrısına kimsenin karşılık vermeyeceğini biliyormuş gibi. Katedralin önündeki meydan, yüksek binalarla çevrili taş piazza boş. Zaman eyleme geçemez ve tarih bir anlar koleksiyonundan başka bir şey değildir; yani, böyle bir meydanı hem koruyan, hem de değiştiren güçlerden nasıl söz *edilebilir?*

Bu meydanın (şimdiki Piazza Sordello'nun) resmedildiği, Domenico Morone tarafından yapılmış, 1494 tarihli bir tablo var. Resim, resim içinde resim: Bu meydanda dururken o tabloyu düşünüyor, 1328'de olmuş ve 160 yıl sonra resmedilmiş bir olayı görüyorum. At sırtında dövüşen şövalyeler kalabalığı, yüz yıllık bir hakimiyetten sonra Bonacolsis'in düşüp iktidarı Gonzagas'a bırakması. Ölmüş gitmişler; sadece isimleri dolaşıyor hâlâ burada. Katedralin Gotik ön cephesi yıkılmış, şimdi dibinde durduğum, daha eski Romanesk kule ayakta kalmış. Tabloda çevre manzarası bir şekilde yükseltilmiş –sanki dağlıkmış gibi- ama bu bir yalan.

Daha sonra Gonzagas'ın Palazzo Ducale'si haline gelen Bonacolsis sarayı değişmemiş görünüyor: Aynı kırmızımsı, masif tuğla yapı; ürkütücü ön cepheyi destekleyen döküm demirden kafesler, akşamın tuvalinde betimlenmiş geniş, kare biçimi mazgallar. Tüm bu zaman katmanlarının arasında duruyor, insan çığlıklarını, toynak seslerini ve at kişnemelerini düşümde canlandırıyorum. Bunlar bu duvarların arasında, şimdi bu çan seslerinin çağrısı gibi yankılanmış olsa gerek.

Kasvetli barok ön cephedeki bir kapıdan yol bulup -bu mümkün- içeri giriyorum. Yanlış anlamalar artıyor. Bugüne dek gördüğüm en dünyevi kilise herhalde bu. Çift Korint sütunlarından oluşan uzun sıralar, ortasında kutsal bir düzlük bulunan bir taş ormanı. Bunun Hıristiyanlıkla hiçbir ilgisi yok

ve bunda Yunan tapınaklarının büyüsü de yok. Bu yapının *eski* olduğunu ve öte yandan da bir zamanlar inanılamayacak kadar yeni olduğunu düşünmek bana zor geliyor; Gotik'e bir veda ve sonuçta fantastik bir belirsizlik. Mekik bir ileri bir geri gidiyor burada: Hıristiyan tanrısı için bir kâfir tapınağı; ardında, bu yeni çağı aydınlatacak, klasik antik dönemin berrak ışığının varolduğu düşünülen bin yıllık bir karanlığı geriye sürgün etmek; *Rinascimento*. Bunun 'güzel' bir yapı olduğunu görüyorum ama beni pek etkilemiyor ve dar bir geçit bulup da girdiğim küçük bir şapelde, duvarlara asılı iki açık tabutu gördüğüm zaman da durumda pek bir düzelme gerçekleşmiyor. Tabutlarda, tabaklanmış ve büzülmüş cesetler var, aşırı uzamış gri tırnaklı pençeler soluk keşiş cüppelerinin üzerinde birbirinin üstüne konmuş.

Akşam tekrar çıkıp geldiğimde, puslu ay mazgallardan birinin yarık ağzının içinde kalmış. Topraktan gelen soğuk sanki vücudumun içine işliyor, dükkanların kepenkleri inerken takırdıyor, Mantua geceye hazırlanıyor. Yürüyüp tekrar otelime dönmeye kalkıyor, ama bir labirentte yolumu kaybediyorum. Yanımdan geçip gidenler benden daha kalın giyinmiş, sokaklar dar ve karanlık. Kış gibi, tatsız bir hava var burada; düz, bataklık bir ovaya kurulmuş bir kent bu, bir güney ülkesinin kuzeyi. Soğuk burada tam yetkili; İtalya'nın açıklığından, konuşkanlığından eser yok. İnsanlar eve kapanıp kenti yabancılara bırakmış. Küçük bir kiliseye rastlayıp içine giriyorum. Antrede bir poster asılı.

4 Aralıkta, ordunun koruyucu azizlerinin yortusu *particulare solennità* ile ve dördüncü *Reggimento Artiglia Misilsi cla* yardımıyla kutlanacak. Yüzyılımı seviyorum! Bir günah çıkarma hücresinin önünde küçük bir kız oturuyor. Geçerken, rahibin beyaz yüzü bir an gözüme çarpıyor ve dehşetli, mahrem bir fısıltı çalınıyor kulağıma. Kız el işaretleri yapıyor, tartışıyor, çocukça bir tarzda bir öne bir arkaya sallanıyor. Adamın mum gibi beyaz elleri boyuna kızın kollarına gidip geli-

yor ve havada birtakım şeyler çiziyor. Kız mavi bir pantolon ve kısa bir yağmurluk giymiş. Yalvarıyor sanki. Anneler ve çocuklar yüksek sesle konuşarak kiliseye girip çıkıyor, motoru takviyeli bir motosikletin gümbürtüsü geliyor dışarıdan. Oturduğum yerden kalkmıyor, kızın yüzünü görmek istiyorum ve kız dönünce görüyorum; genç, sarışın, ifadesiz bir yüz; günahlarını yaşlı bir adama yüklemiş biri.

Yolculukta, gezgini tam anlamıyla dangalağa çeviren bir şevk var. Gezgin, başkalarının her günkü dünyasında birtakım olağanüstü şeyler arıyor. Amsterdam'dan gelmiş biri olarak, Prinsengracht'taki o prensler kentinde düşler kurmazdı ama yine de Mantua'da isimlere, günlük kullanımın çok ötesine giden anlamlar yüklüyor. Palazzo del Podestà, Palazzo della Raggione, Güç Sarayı, Akıl Sarayı... onun aradığı Rönesans prensleri hakkında sahip olduğu imaja denk düşüyor bunlar. Normallik düşüncesi daha çok, onun ulaşmaya çalıştığı beşaltı yüz yıl önceki dünyayı gözden saklayarak ayak bağı oluyor ona. Onu saran gerçeklik duygusu ancak, sahte bir süreklilik tablosuyla, gerçek olanını birbirinden ayırt edebilmesini –geçmişi bugünde görebilmesini- sağladığı ölçüde kabul edilebilir bir şey. Kiliseler bunun için uygun yerler, çünkü buralarda hâlâ aynı din geçerli. Yiyecek belki daha da iyi. Loş bir handa, bir testi sert yerel kırmızı şarap ve tabağında kalın, toprak rengi bir dilim arpa ezmesi ve yanında koca bir kızarmış yaban domuzu parçasıyla otururken her şey sanki Gonzagas'la Bonacolsis'i geçip onların ötesine gidiyor, daha da eski zamanlara. Bu kente yakın bir yerde doğmuş ve toprakta çalışanlara övgüsünü şarkılarda dile getirmiş o şaire:

... at secura quies et nescia fallere vita,
dives opum variarum, at latis otia fundis,
speluncae, vivuscae lacus, et frigida Tempe
mugitusque boum mollesque sub arbore somni
non absunt...

... endişesiz uyuyan ve yalansız yaşayan
her tür bolluğa sahip, açık havada huzurlu
mağaralarda, doğal sulardan göllerde, serin koyu bataklıklarda
çiftlik hayvanlarının gürültülü müziğiyle, tatlı uykusu ikindinin
ağaçların altında...

Vergilius, *Georgics*, II, 467-70

Şurada oturana bak, şu gezgine... yalnız, ama tek başına değil, çünkü bir oyun oynuyor. Restorana han diyor ve başka müşterilerin yüzünde, Romano, Mantegna ve Pisanello'nun tablolarında gördüğü kişilerin jestlerini ve karakterlerini görüyor. Salonun öte tarafındaki bir tartışmada, Trombocino'nun *frottole*sinin –başka seslerin yokluğundan etkilenmeyen- müzikal vurgularını duyuyor. Bu bir oyun, gezgin bunun hem gerçek hem de gerçek dışı olduğunu biliyor, yalanları birleştirerek makul bir geçmiş yaratıyor. Bu oyuna süreklilik deniyor ve başka kişilerin düşündüğünün tersine, gezgin bugünkü dünyayı reddetmiyor, fakat onu desteklemek istiyor; bunun araçları da bellek ve teşhis etme. Bu kentin, gezginin yarın göreceği, tebeşir beyazı, faşist anıta varıncaya dek ve o da dahil olmak üzere her çağda yeni bir heykelini diktiği bir şairin yapıtını okuması bu yüzden. Ama bu teşhis etme zor bir iş; aradığı şey dışında her şeye karşı kör olarak kalması gerekiyor ve aradığı şeyi bulmak için, üzerinde gözler bulunan ekstra bir alın edindi. Ve yine de, gayet açık bir şey gerçekten; salonun ortasındaki –sülünlerin, kocaman mantarların, taze yeşil marulların, peynirlerin, bifteklerin, meyvelerin ve çiçeklerin olduğu- bu gerçek tabloda, daha eski meyvelerin ruhunu, aynı yiyeceklerin altı yüz yıldır el sürülmeden durduğu tablolardaki bolluğu bulup teşhis etmesi gerekiyor; şimdi bölüp yediği yuvarlak somun ekmek, örneğin, onu da iki gün sonra Palazzo del Tè'de, el sürülmemiş, Psyche Salo-

nu'nda, şeytani bir figürün yanında, tanrıların çiçeklerle süslü küçük ziyafet masasına konmuş halde tekrar bulacak. Ve gezgin niçin değişmiş olsun ki, ekmek, peynir, şarap ve et değişmemişse ve bu kentin çevresindeki bölgede aynı çiftçiler eskisi gibi yine hayvan yetiştiriyor, ekip biçiyor, süt sağıyor, avlanıyorsa?

Onun atavizminden bir pelerine sarınmış halde çıkıyorum dışarı. Neon ışığı, panjurları kapalı evlerden gelen televizyon sesleri. Televizyon, bozulmuş insan sesi; kötü şiveli bir konuşma gibi. Otelimin yolunu yine bulamıyorum ve canım uyumak istemiyor zaten. Sokaklarda dolaşırken, duvara çimentoyla tutturulmuş taş bir tablet çarpıyor gözüme. Çok yüksekteki, taşa kazınmış harfleri çözmek kolay değil, sadece, altta yazılı olanlar: *Dante, Inferno, XX-88-96*. Belli ki, bellek fabrikasında çalışan tek işçi ben değilim, fakat ancak evime dönüp de o paragrafa bakınca göreceğim bu anının ne kadar çok katmanlı olduğunu: Birisi benim Dante'yi düşünmemi istiyor ve beni, cehennem çukuruna inerken ona eşlik eden Vergilius'un, Mantua'nın nasıl oluştuğunu hatırladığı paragrafı okumaya zorluyor.

Şair, şair arkadaşına, Manto'nun (*quella que ricopre le mammele / Che non tu vedi* – kadın örtüyor senin / görmediğin göğüslerini) epey yol yürüdükten sonra, Mincio'nun sularının "yayılıp da bir bataklık oluşturduğu" bir ovaya gelişini anlatıyor. Kadın orada kalıyor ve öldüğünde 'boş beden'ini bırakıyor geriye (*e vi lascio suo corpo vano*) ve o bölgede yaşayan insanlar, çevresini tümüyle kuşatan bataklığın bozulmadan koruduğu o noktada bir araya geldiler.

Fer la città sovra quell' ossa morte;
E per colei, che 'l loco prima elesse,
Mantova l'appellar senz'altra sorte.

O ölü kemiklerin üzerine kurdular kenti
ve Mantua adını verdiler hiç düşünmeden,
o yeri ilk kez seçmiş olan o kadının adına.

Güçlü bir şiir dizesi fiziksel bir duygu haline gelebilir.

Otel odamın penceresini açınca, yakınlardaki suların buz gibi soğuğunun içeri girmek istediğini ve daha da kötüsü, tüm bu örtülü görkemin –onun kefenlenmiş biçimlerini görüyorum damların üzerinde- efsanevi kurucusunun kırılgan kemiklerinin üzerinde durduğunu hissediyorum.

Niçin buradayım? Bir ay önce Londra'da, bir Tokugawash-gun dönemi Japon sanatı sergisini geziyordum. Aynı zamanda, Victoria and Albert Müzesi'nde de Gonzagalar, yani on dördüncü yüzyıldan on sekizinci yüzyıla dek Mantua'ya hükmedenlerle ilgili bir sergi vardı. Tokugavalar, Gonzagalar, kayıtsız şartsız hükümdarlar, samurai ve *condottieri*, saygınlık kazanmak ve şaşaalarıyla sanatçıları kendilerine çekmek isteyen saraylar; bu benzerlikte benim dikkatimi çeken bir şey var. İki sergi de sanatçılarla değil, hükümdarlarla ilgili, ama bizde hayranlık uyandıran şey toz olup gitmiş hükümdarlar değil, sanat. Fakat isimleri yine de ayrılmaz bir şekilde bağlı, Lancasterli VII. Henry'nin Gonzaga sarayına sunulan amblemindeki gizemli Ss çifti gibi. Gonzagaların yüzleri bana Tokugawalardan daha bir aşina geliyor, fakat Tokugawa Iewasu'nun geniş, anıtsal saray giysisi, Dördüncü Mantua Dükü I. Vincenzo'nun –kısmen zırhlı ve doğan aylarla bezeli- tuhaf giysisiyle tamamen aynı şeyi hatırlatıyor; gururlu ve sert bir sessizlikle boyanmış, Pourbus yani *Güç* tarafından.

Bir sanat aracı olarak güç, bir güç aracı olarak sanat; diğer Rönesans prensleri için de geçerlidir bu, fakat –aslında çok zengin ve her zaman da pek sanatsal olmayan- Gonzaga ailesi bunu optimal avantaj sağlayacak şekilde kullanabilmiş. Serginin başında onların aile ağacı gösteriliyor. Bu şeyler bana bazen, kocaman, ama yabancı bir kentin metro demiryolu sisteminin haritasını hatırlatır. Hat, kuzeyde bir yerlerdeki bilinmedik bir varoştan başlıyor, dallanıyor, her yöne uzanıyor, acıklı ve tenha, köhne bir güneydoğu arazisinde sonlanıyor:

Ferdinando Gonzaga (1650-1708), onuncu dük. Onunla, ilk *capitano* Luigi arasında, dikkatle düzenlenmiş olayların, avantajlı evliliklerin ve kardinal şapkalarının bulunduğu bir satranç tahtası var. Bunun yanında, sizi sihirli bir kancayla tutup da geçmişe çekiveren türden, başka bir harita asılı. Bu arada merkezde Gonzagalar, birbirinin adına ve giderek daha büyük unvanlara doğru taşan bir çağlayan gibi akmaya devam ediyor. Akış hatlarının sağında ve solunda, zamanın olaylarından oluşan sıradağlar uzanıyor: Kopernik'in teorileri, Floransa'da Medicilerin hakimiyetini durdurmak için boş yere kalkışılmış Pazzi suikasti, Luther ve doksan beş tezi, Shakespeare'in doğumu; sonunda Galileo teleskopunun güçbela el değiştirmesi ve Gonzaga hazinelerini oluşturan tüm koleksiyonun, borçların ödenmesi için, Mantua'nın tarihinde ilk kez istila edilip yağmalanmasından az önce I. Charles'a satılması var. Cromwell ganimetin bir kısmını denizaşırı yerlere satarak çarçur etmiş ve böylece, kendi başına bir sanat eseri olan, yüzyıllar öncesinden kalmış koleksiyonu dağıtmış. Mücevherler –Titian, Mantegna, Rubens- gerdanlıktan çalınmış ve dünyanın dört bir tarafındaki müzelere saçılmış. Geriye kalan şey *fikir*dir ve bu da sergide çok güzel bir şekilde gösteriliyor. Usta bir dekor dizaynçısı, oldukça küçük bir mekanda dükalık sarayının bazı kısımlarını yeniden yaratmış, foto-rekonstrüksiyonlar, ölçekli modeller ve muazzam miktarda madalya, gravür, el yazmaları, kitaplar, mektuplar, müzik partisyonları (Palestrina, Monteverdi), seramik fayanslar (bulutlar arasından parlayan bir güneş ve bir yazı, *per un exir*, bir arzu için ve bir namlunun üzerinde bir yazı, *cautius*, daha dikkatli), Nicolà da Urbino'nun harika, canlı renklere boyanmış çanakları, Gonzagaları betimleyen tahta, bronz ve mermer heykeller ve tablolar; kalıtsal bir artritten muzdarip, bakışları kederli bir sülale, geniş, kaba hatlı yüzler, kalın dudaklar, hafiften patlak gözler ve gücü sezdiren iri, köşeli çeneler.

Şimdi bir ay sonrası. Sergideki bir odyo-vizüel gösteri beni yılın yanlış bir zamanında Mantua'ya çekti; Palazzo Ducale'deki bir kulenin tepesinden alınmış bir nehir görüntüsü, sakin, parlak çelik renginde su yüzeyleri. Başka bir imaja yansıyan belleğin kimyası, yıllar önce Amsterdam'da, yılda bir yapılan Hollanda festivali sırasında, sıcak bir yaz; Monteverdi madrigallerinin çalındığı bir akşamın ardından Nicolaaskerk'ten çıkıp, Prins Hendrikkade'nin sakin sularının yanından yürüyüş. Venedik'i düşünüyordum, çünkü o zamanlar Monteverdi'yi Venedik'le özdeşleştiriyordum. Şimdiyse, aslında *Orfeo*'nun ilk kez 1607'de Mantua'da, Gonzagas sarayında –suların böldüğü bir kentte değil de, kuşattığı bir kalede- icra edildiğini biliyorum. Ki bu yüzden burada, otel odamda oturuyor, San Andrea'nın saat on ikiyi bildiren çan seslerini dinliyor ve duvarların, camların bu sesi engelleyememesinden ilk kez memnun oluyorum.

Geçmişi ancak irrasyonel bir şekilde ya da daha doğrusu, hiçbir şeyi kanıtlamayan, karmakarışık, paradoksal bir şekilde düşünüyor, ama yine de biliyorum ki beni suların ötesinden buraya çağıran şey at yetiştiren, elverişli evlilikler yapan o kalın dudaklı, koca kafalı sülaledir: 'Doymak bilmez' koleksiyoncu Isabella d'Este; dindar kambur Guglielmo; bir günde 130 Flaman manzarası satınalan ve *sine pompa aut cerrimonia* gömülmek isteyen Federico; tabutuna oturur vaziyette konulup, mermer bir tahtın üzerine *sedendo super cathedra marmorea* gömülmek isteyen Vicenzo; ihanet etti diye karısı Agnese Visconti'nin kafasını kestiren dördüncü *capitano* Francesco; bitmek bilmez görüşmelerin sonunda, huysuz Mantegnayı 1460'ta, yaşamının sonuna dek kalacağı Mantua'ya gelmeye ikna eden Ludovico. Askersel yiğitliklerini ve atlarını üçüncü şahıslara devretmiş bir şövalyeler resmigeçidi; bir dahiler ailesi değil ve aslında büyük topraklara hükmeden kişiler de değiller, sadece, kendi adlarını, borç alınmış paralarla satın aldıkları, teşvik ettikleri, kışkırttıkları sanatçıların adlarıyla büyüten ve böylece, bilinmeyen ve hiç düşünülmedik bir 'da-

ha sonra'da, adları Londra'daki, Francesco'nun 1389'da, *ad videndum partes illas*, 'o bölgeleri görmek amacıyla' ziyaret ettiği kentteki bir sergiyi süsleyen bir *patronlar* alayı daha ziyade.

Sis hâlâ duruyor. Dokunaçları San Andrea kilisesinin yanındaki peynir, sosis ve kurutulmuş balık tezgahlarının üzerine sarkıyor. Kilisenin içi karanlık; günün ilk anlarından çok, son anları gibi bir his veriyor. Alberti'nin keskin bilenmiş perspektif mekanının kalbine doğru yürüyorum. Azametli tonoz kubbe, dışarıdan bu denli büyük olacağını hiç tahmin etmediğim bir kubbecikle noktalanıyor. Birden, durduğum yerden gördüğüm yarım daire, tonozun heybetli kütlesini geometrik bir hassasiyetle dilimlere bölüyor ve Romanesk bir kilisede hiçbir zaman duyamayacağınız, ancak bir Rönesans yapısında duyabileceğiniz bir hisse kapılıyorum: Bu mekanın birim ölçüsü *sizsiniz*. O çizgiler bizzat sizden başlayıp, o mekanın akla gelen her noktasına doğru çizilmiş (ya da çiziliyor) olabilir. Buna göre siz, büyülenmiş bir seyircinin yanı sıra, mekanik olarak hareket eden bir nesne haline geliyorsunuz; bir zamanlar, yeni bir çağın gelişini, hiçbir sözcüğün ifade edemeyeceği kadar net bir şekilde haber vermiş, iki parçalı bir duygu bu.

Palazzo Ducale'de, donup kalmış bir grup, rehberli turu bekliyor. Kendi başınıza dolaşmanıza izin verilmiyor ve rehberin temposu çok acımasız. Karmakarışık görsel izlenimler yıkılıyor üzerimize ve kendimizi yoldan sapıp merdivenlerden çıkmaya, odalarda, hollerde ve galerilerde dolaşmaya bırakıyoruz, ama daha ikinci ve üçüncü defasında bunların hiçbiri kalmıyor; acele hal, geçiciliği çoğaltıyor. Kendi tanıdık yüzümü bulutlanmış aynalarda hızla, hayalet gibi geçerken görüyor, beni dikkatli bir şekilde yönlendirenlerin peşinden yukarı çıkıyorum aşınmış basamaklardan, bir zamanlar konukların atla çıktığı basamaklardan! Küçük, gizemli 'cüceler' odalarında itaatkar bir şekilde çömeliyor ve dışarıya, suyun ötesindeki, kefene sarılı düz ovalara bakıyorum. Pisanel-

lo'nun, yüzyıllarca gizli kaldıktan sonra keşfedileli pek uzun zaman olmamış fresklerine geldiğimizde tereddüt ediyorum. Tuhaf, bir harabenin tam tersine, acayip bir şekilde bitmemiş ama yine de eski bir şey. Duvarlarda kalmış imgelere ve çizgilere, feci bir savaşın portresine bakıyorum. Bir şövalye sırtüstü yatıyor vahşetin ortasında, ölü gibi hareketsiz bir şekilde, yukarıya dönük halde, metalden gövdesinin içinde çaresiz kalmış bir insan-tank. Metal zırhın üzerinde gevşek bir halde duran uzun, narin bir el, açık vizörlerin arkasında seçilen yüzlerdeki savunmasızlık, diğer yüzler kuş gagasına benzeyen demirden çıkıntıların ardında gizlenmiş duruyor. Belli belirsiz çizilmiş insanlardan, şeffaflıklarına, neredeyse kocaman surların üzerinden uçacakmış gibi durmalarına karşın, savaşın ve ölümün kuvvetli leş kokusu yayılıyor.

En akıldan çıkmayanı yine de *Camera degli Sposi* ya da *Camera Picta*. Bunu bitirmek Mantegna'nın dokuz yılına mal olmuş. Patronları bu sürenin çok uzun olduğu kanısındaymış ama yanılmışlar. Dokuz yıl bir evrenin yaratılması için uzun değil, çünkü bu bir evrendir. Mantegna o salonun duvarındaki birkaç metrekarede, Gonzagalar gerçeğinin, yeni keşfedilmiş perspektifin duygulu hilesiyle resmedildiği tam bir dünya yaratmış. Bir korkuluğun üzerindeki kadınlar ve çıplak bebekler gökyüzünde size tepeden bakıyor, siz yukarıdan baksanız da. Bu küçük meleklerden birinin elinde Newton'un, başınıza düşmek üzere, kırmızı bir elması var. Duvar resmindeki kişiler ayakta dik halde, tuhaf ve hiyerogliflerdekine benzer bir şekilde birbirlerine dönük duruyorlar. Hepsi başka bir yere bakıyor ve yüz ifadelerinde tam bir ciddiyet var, sürekli bu salonda kalacaklarını biliyorlar sanki. Ressamın inceliği olağanüstü: Köpeğin patisini, mesela, süpürgeliğin hemen üzerinde durur halde resmetmiş ve böylece, hayvan atlayıp odaya girmek üzereymiş gibi sanki. Bunca parlaklıktan gözleriniz kamaşmış halde kalakalıyorsunuz ve aynı zamanda, her şeyin birden bitivereceği korkusu da var; korkutucu perdeler asılı her yerde, kenara çekilmiş, dışarıya

doğru kabaran, görünmez bir rüzgarla içeriye savrulan perdeler, öyle bir şekilde resmedilmişler ki, sanki kötü bir el onları her an yeniden çekip kapatabilir, prensi, sarayını, küçücük avcılarla, köylülerle o kocaman antik mekanı, yitik zamanın izi bulunmaz bir kireçtaşı mağarasına tıkabilirmiş gibi.

Dışarı çıkarken, Dük Vincenzo'nun bir sözünün yazılı olduğu, karmaşık bir tavanı gösteren bir kartpostal alıyorum. '*Forse che si, forse che no*' yazısı altın harflerle, sonsuz sayıda mavi hattın üzerine yazılmış ve hiçbir yerde bitmediğinden, sanki bin kez yazılmış gibi duruyor. 'Belki öyle, belki değil.' Bu tılsımla korunmuş bir halde, başladığım yerde bitiriyorum ve yolda yürüyüp, bu rüya gibi manzarayı –yavaşça çekilip kapanan sisten bir pelerinin ardından- görebileceğim bir yere geri dönüyorum.

1983

Zürih

Ben Zürih'e giderken birisi benden önce gitmiş; tablo ve resim de yapan bir heykeltıraş. Adı Kış ve benim tanıdığım kenti değiştirmiş. Kullandığı materyaller kar, buz, sis, erken çöken akşam, soğuk, yapıtlarında biraz alışılmışlık var, bayağı sıkıcı bir çalışma. Ve deliler gibi didinmiş olsa gerek; yaşayanların yüzleri, ölülerin mezarları, suların rengi birdenbire öylesine kararmış ki, her yere işaretini bırakmış. Çalışma arkadaşlarının çabalarına da saygılı davranmamış; yeniden biçimlendirmeler, eklemeler ve düzeltmeler görüyorum her yerde.

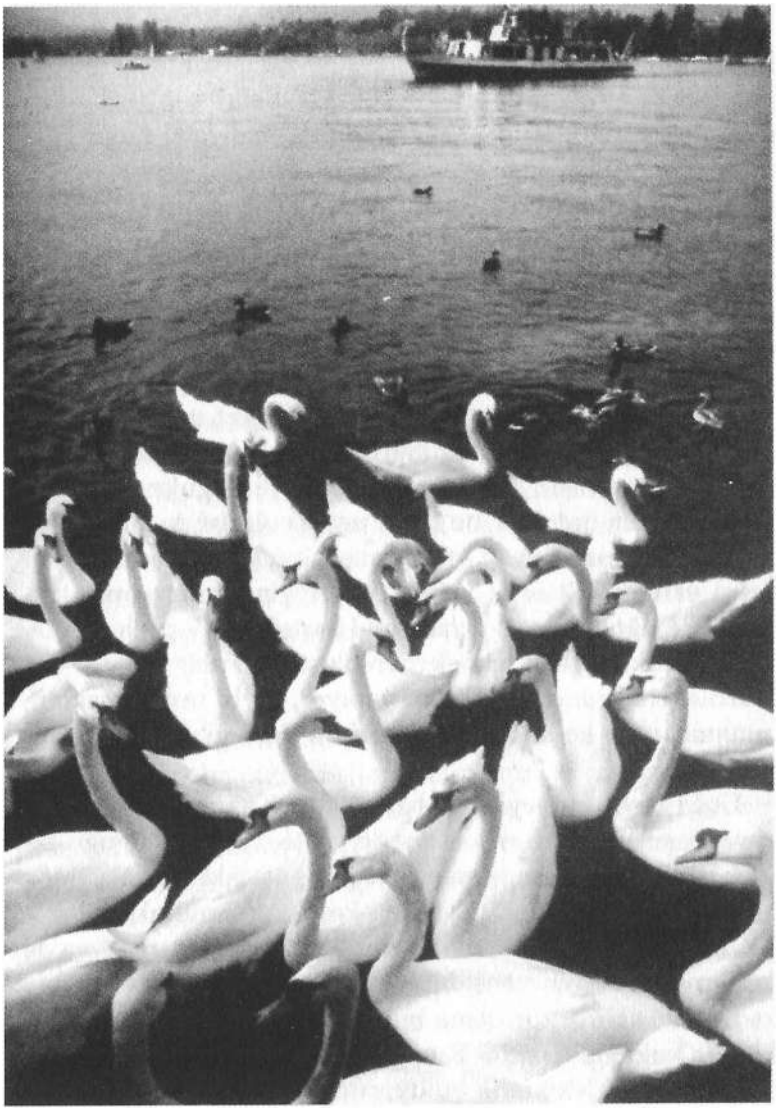
Tüm bunların sonucu bazen oldukça tuhaf. Çok yolculuk yapan herkes için geçerli midir bilmem ama benim, dünyanın her tarafında, bir kente her gittiğimde baktığım taştan arkadaşlarım var. Paris'te rue des Ecoles'de Montaigne var, Londra'da –Thames kıyısında- Sfenks; León'da, katedralin bir köşesinde uyuyan piskopos; ve Zürih'te de, Rämistrasse'deki çeşmenin iki yanındaki ciddi, ağırbaşlı, dalgın iki dişi figür. Bu heykellerin hiçbir ortak yanı yok, birbirlerini tanımıyorlar, ama hepsi de, önlerinde duraklamama yol açan, özel birer düşünce yahut anı uyandırıyor bende. Ve şimdi ben onları kişisel olarak tanıdığımı, onlarla konuşmak, nasıl olduklarını görmek istediğimi hissediyorum.

Bunun tuhaf olduğunu düşünenler o heykellerin orada ne aradığını sormalı kendine. Genelde bize, onlar olmasa unutacağımız bir şeyi hatırlatmak içindir onlar, gerçi, çeşme başındaki bu iki kadında durum, korkarım ki böyle değil. Onlar bizimle arkadaşlık etmek için, bize, çabucak tanımlanamayacak

bir şeyi, dişilikle ve güzellikle, düşüncelere dalmakla ilgili bir şeyi anlatmak için oradalar. Her halükârda, Kunsthaus'tan çıkıp Kronenhalle'ye ya da Zürih gölünün kıyısına giderken, sırf merhaba demek için bile bir duraklamanızı sağlayacak bir şey için.

Bu iki heykeli çok seviyorum, onların yazını ve sonbaharını bilirim. Olağanüstü değiller belki, fakat onlardan öylesine melankolik bir ciddiyet yayılıyor ki, hep elimi bir an onların koluna koymak geliyor içimden ve bunu her yaptığımda tenlerinin sert, kumlu dokusu şaşırtıyor beni, sanki tenlerinin, gençliklerine yaraşır bir şekilde yumuşak, sıcak ve canlı olacağını gerçekten umuyormuşum gibi. Ama nasıl bir paradokstur bu? Eğer bunlar gerçek kadın olsaydı dokunmaya kalkmazdım, ama yabancı kişilere dokunmanın yapılmayacak bir şey olmasından ötürü değil yalnızca; o durumda, göğüslerinin, omuzlarının kireçtaşı hemen, bir deri hastalığının pürüzlü ve pul pul haline dönüşmüş olurdu; oysa ellerimin altındaki kireçtaşı şimdi, hem gençliği hem de parlaklığı hissettiren çok hoş bir duygu veriyor.

Sanatçı bir hilekardır, bunu biliyoruz, Platon'un bu türe tahammül edememesinin nedeni budur. Ama bir heykelle ilişki kesinlikle, gizli arzuların arasında sayılmalıdır, özellikle de diğer sanatçının, yani Kış'ın benim iki bayan arkadaşıma bir ilgi gösterdiği şu günde. Onların kucaklarına, saçlarının ve omuzlarının üzerine kar koymuş, sanki, kendisinin soğuğun beden bulmuş hali olmasına karşın, onların bu dondurucu günlerdeki yumuşak, çıplak görünümüne dayanamıyormuş gibi. Onlarsa bundan hiç rahatsızlık duyuyormuş gibi görünmüyor, yumuşak beyaz şapkalarının farkında değilmiş gibi, sonsuz düşüncelerine devam ediyor ve gözlerini dikip benden öteye, yere bakmayı sürdürüyorlar. Onları ilgilendiren başka bir şey var, normalde onların taş sessizliğinde hep akan suyun yokluğu belki de. Kış, çeşmenin ağzında buzdan, parlak bir elmas yontmuş, küçük, yumuşak kar taneleri onun

üzerine nazikçe konuyor ve sonra yok olup gidiyor. Bu gizli ilişkiden kurtarmalıyım kendimi.

"Beyaz is", "kıyılmış tüyler" diye betimlemiş karları Hollandalı yazar Constantijn Huygens bir zamanlar ve ben o beyaz isler ve o tüylerle kaplanmış halde, Bellevueplatz'ı geçip suya doğru gidiyorum. Kış burada da faaliyette bulunmuş ama bu kez, boyalarını evde bırakmış Çinli bir suluboya ressamı gibi. Köprünün yanında suya inen taştan basamaklar var, ama ben bir süre korkuluklara dayanarak duruyorum. Benim aşağımda, mavi ipek başörtülü, İranlı bir kadın duruyor. Yanında üç çocuğu var ve su kuşlarına, yüzyıllar öncesinden kalma (çok yakında sadece tablolarda göreceğimiz) tohum ekme hareketiyle ekmek atmak üzere.

Şaşırtıcı: Zeno'nun yasası burada da geçerli sanki; o büyük savurma hareketinin sürekliliği, birbirinden ayrı hareketlerden oluşan, sonsuz dizilere bölünüyor ve kuğular, martılar, sakarmekeler, ördekler, ne kadar uzakta olsalar da bilgisayarları bu simgesel sinyali kaydetmiş; şimdi her şey, havadan gelen ekmeğe ilk önce kimin yetişeceğine indirgenmiş durumda. Kuğular savaş gemisi gibi bastırıyor ve peşlerinden, daha küçük, kürekli teknelerden oluşan tam bir filo geliyor. Martılar saldırılarını havadan yapıyor, tüylü savaş uçakları, bunamış yaşlı kadınlardan oluşan bir koro gibi çığlıklar atıyor.

Doğa böyle bir şeyi nasıl hallediyor? Kuğunun boynunun suya ulaşması için gereken sürede, mütevazı bir sutavuğu ekmek parçasını çoktan gagasıyla kapmış olacaktır ki bu sürede bir martının uçarak onun yolunu kesmemesi mümkün değildir. Burada, güçlünün zayıfı ezmesine dayalı bir ırksal ya da toplumsal düzenin yansıdığı yolunda bir sonuca varmaktan kaçınmak daima zor. Ama bunlar insanlara has nosyonlar. Biz bir kuğuyu, Sancho Panza türü bir sutavuğundan daha güzel yahut aristokratik buluyoruz fakat onlar nasıl bakıyor buna? Ördekler kuğulara kin duyar mı? Sakarmekeler martılara fena halde kızgın mıdır? Yoksa bu sadece, dövüşerek,

vakvaklayarak, tırmıklayarak, çığlık atarak, yaşamı sürdürme kararlılığı mıdır? Bilmemkaçıncı defadır bir şey kapamadıklarında bir üzüntü çöker de birtakım sonuçlara varılır mı? İnsanların bununla nasıl mücadele ettiğini, hiç fırsat bulup bir şey kapamayan kahverengi bir ördeği boş yere, şansını arttırmak için, uzak bir köşeye yöneltmeye çalıştıklarını görüyorsunuz ve son anda martı mafyasından bir soysuz havyarı kapıp sıvıştığındaki kızgınlıklarını da.

Pathétique: Bir daire oluşturmuş altı kuğunun hepsi arabesklerini tam aynı anda yapıyorlar, çünkü Pavlov böyle diyor ve sonra uzun boyunlarını yine simültane bir şekilde yukarı kaldırıyorlar; etrafına kurdele bağlanacak bir buket. Uzakta iki küçük kayık, balıkçılar. Çinli üstadın bunu yakalaması için iki, belki de üç fırça darbesi gerekmiş. Gölün karşı kıyısı için daha geniş bir fırça seçmiş, ama sonrasında mürekkebi suyla yıkamış. Geriye kalan şey bir hiçlik olarak görünmeyi yeğlerdi, fakat üstat buna izin vermeyecek kadar derin düşünceli, bu resimleri binlerce yıldır yapıyor her şeyden önce ve karşı tarafı kendi içinde kaybettirmiş; hiçliği sadece düşündürten bir şey bu.

Zaman ve bronz, tuhaf bir akrabalık, ama bunun gibi kentlerde, biri diğeri olmadan düşünülemez. Tabii ki çok eskiden zaman yoktu ve sonrasında, uzun bir süre, zamanı, ölçmek bir yana, fark eden kimse bile yoktu. Tüm bunlar bronzun keşfinin nedeni değildi ama keşfedilince bu insanlar ondan çan yaptılar. Uyku ve uyuklamak o zamansız çağların taklididir. (Zaman sözcüğü olmaksızın bir şeyi anlatmak çok zor.) İlk bronz çan sesi saçılıyor sessiz hiçliğe, bir yeniden doğuşun işareti gibi. Yaşama zamanı, ama henüz değil. İlk önce onları say. İki hafif bronz çan sesi. Ölçülmezi ölçme çabası. Dördün yarısı, ama hangi dördün? Sessiz odam karanlık, gece beni geri istiyor ve ben de bunu istiyorum. Üç oldu şimdi, bir mekan öğesi katarsak bu Grossmünster olsa gerek, sesi tanıyorum.

Yani şimdi ben hem zamanda hem de mekandayım ve insanların dünyasına aidim. Bir saatin ya da başka bir saatin üç çeyreği geçti. Şimdi bir saatin bir çeyreği kadar daha beklemeliyim. O zaman bronz dörde kadar sayacak ve bunun ardından asıl, daha derin çan sesi gelecek, sonra bir daha ve bir daha. Ancak onların hepsini sayınca haritada yerimi bulabilirim, okyanustaki bir gemi gibi. Beş, diyor bronz, yüzyıllardır yaptığı gibi. Bu sesin ipiyle, bunu dinleyen, görünmez yabancılara bağlıyım. Beş. Altı. Yedi. Sekiz. Predigerkirche, Fraumünster, tenor, bariton, bas, hepsi aynı şeyi söylemeye çalışıyor, ama birbirlerinin önden gitmesine izin veriyorlar; çanlar ölümlüler için çalıyor ve eşzamanlılık ölümlülere göre değil , bilgisayarlara göre. Ama henüz değil. Kalkıyorum.

Hâlâ kar yağıyor, parlak, ışıldayan bir kent. Onu giysi türünden bir şey gibi giyeceğim, tüm isimleri ve hazineleri, yüzyıllar öncesinden kalmış mırıltılarıyla, bildiklerim, gördüklerimle ve hiçbir zaman bilemeyeceklerimle, kamusal ve özel anılarıyla. İnsanlar bunları unutmak eğilimindedir ama kentler hiç durmadan konuşur ve bunun gibi kentler belki bin yıldan fazla bir zamandır yapıyordur bunu. Daima, konuşan, fısıldayan, bağıran, tartışan, dua eden, hüküm veren, avutan, yatıştıran, sayan, itiraf eden, şikayet eden birileri vardır. Kent aslında hiçbir zaman sessiz olmamıştır ve tüm o sözcükler duvarlara maddi şeyler gibi, patina, vernik gibi yapışır kalır. Çıkarmak olanaksızdır, ancak çok keskin kulaklar duyabilir onları, başıboş biri, isimleriyle onu bir sıvı gibi saran ara geçitlerden –Rindermarkt, Froschgasse, Spiegelgasse, Münstergasse- oluşan labirentte dolaşan adam duyabilir ve sonunda bu adam, altın tacını takmış eski İmparator'un yukarıdan nehire baktığı büyük binanın gölgesinde duruyor. Daima, suyun, sürekli olarak zamanın akışını taklit eden, hep o aynı suyun akışı, insanlar gelmeden çok önce de burada duyulmuş bir ses.

* * *

Grossmünster. Bir zamanlar bir Katolik kilisesiymiş. Din değiştirmiş kiliseler, böyle diyebilir misiniz? Bir korku, bir sersemlik hissediyorum. Çok zaman önce kız kardeşimle ben savaş zamanı, Lahey'den boşaltıldıktan sonra, yönetimsel bir hata yüzünden, doğu Hollanda'daki *School met den Bijbel* (Kutsal Kitap okulu) dediğimiz bir yere yerleştirildik. Bu pek uzun sürmedi, çünkü diğer çocuklar daha ilk gün bizim 'pis katolar' olmamıza sardırıp oyun alanında bizi kovaladılar ve köşeye sıkıştırıp suratımıza tükürdüler. Bu bende bir travma yarası bırakmadı fakat unutmadım da. Bunu o bölgelerde, '*zwartekousenkerk*' (kara çoraplar kilisesi) olarak hüküm süren katı ortodoks tipte Protestanlığa bağladık. Bildiğim kadarıyla, bu kilisenin üyelerine bugün bile televizyon izlemek yasaktır, çoğunluk oldukları semtlerde Pazar günleri yüzmek yoktur ve hatta bunların bazıları çocuklarına çocuk felci aşısı yaptırmayı bile reddediyor, çünkü bunu yaptırmak Tanrının esrarengiz işlerine karışmak demektir.

Duyduğum hafif korkunun kökeninde bu mu yatıyor? Merak ediyorum. Hayır, elbette hayır, ama yine de, bu binanın soğuk sertliğinin verdiği bir yabancılık duygusu var. Altarın olması gereken yerde uzun bir Noel ağacı duruyor şimdi, hiçbir süs yok üzerinde, bir boşluğu doldurmak dışında, belki de burada ne aradığını hiç bilmeyen, kâfir bir simge. Işıksız bir Noel ağacı, *yerinden edilmiş kişi*dir; orada dururken, bir ağaç olmak için elinden geleni yapıyor, ama herhalde bunu bir ormanda yapmayı tercih ediyordur. Gidip onun yanına, koro bölmelerinden birine oturuyorum ve bu da kafamı karıştırıyor. Bunların eski olmadığı belli; peki niçin konmuşlar buraya? Bunun gibi sıralar geçmişte, birbirlerinin ardı sıra mezmurlara başlayıp onları havada süzülmeye bırakan, sonra tekrar başlayan keşişler ya da kilise meclis üyeleri içindi; bugün hâlâ katedrallerdeki yortu günlerinde ve Trappistler ve Benediktinler gibi tefekkür mezheplerinin manastırlarında her gün görebileceğiniz bir şeydir bu. Daha yukarılara, erişilmez, taştan bir gökyüzü gibi kemerlerin olduğu yerlere doğ-

ru kendimi daha çok evimde gibi hissediyorum, fanilerin aşağıda yapmış olduğu değişikliklerden etkilenmeden. Ve Lombardiya ve Aragon'daki Romanesk kiliselerden aşina olduğum bir dilde konuşan sütun başları, mitsel yaratıklar, doğuya has çiçek motifleri, geometrik süslemeler, Ortaçağın görsel dili.

Yine de buz gibi, haşin; yüksek, boş duvarlardaki gri sertliğin tahammülü yok hiçbir değişikliğe, hiçbir insani biçime, başka yöne sapacak, örneğin benimki gibi düşüncelere: Burada tek işgalci Kutsal Kitap'tır ve hiçbir yazarın itiraz edemeyeceği bir şeydir, öyle değil mi? Öyle de olsa, ben yavaş yavaş ön tarafa doğru yürüyüp de, Augusto Giacometti'nin çok daha yeni, renkli pencerelerinin tam altına geldiğimde birden, yoğun sisin içinde bana doğru yürüyormuş gibi görülen, bana şehitliklerinin hikayesini anlatmak için can atan, başsız iki gölge görüyorum. Regula ve Felix; kül gibiler şimdi ve kesilmiş kafalarını kollarının altında taşıyorlar sanki hâlâ bir yere götürüyorlarmış gibi. Giysileri solmuş belki, fakat efsaneleri sürüyor. Onlar Hıristiyanlarla savaşmak için Mısır'ın Thebes kentinden, en kuzeye gönderilmiş bir Roma lejyonundaydılar. Ama bu lejyonerler de Hıristiyan'dı ve din kardeşlerini öldürmemek için Turcium'a kaçtılar ve orada vali Decius tarafından ölüme mahkum edildiler ve Limmat'taki bir adacıkta kafaları kesildi. (Kafa kesilmesinin bu kentte suyla bir bağlantısı var sanki; güçlü Hans Waldmann da idam edileceği yere gemiyle götürülmüş.)

Bu kiliseyi sevip sevmediğime karar veremiyorum. İçimdeki Katolik, renkliliğin ve dişiliğin, teatralliğin özlemini çekiyor, fakat ertesi Pazar bu münzevi binayı ikinci kez ziyaret ederken bunun üzerinde tekrar düşünme fırsatı buluyorum. Korku yine var, ama belki de, daha önce bir Protestan ayinine hiç katılmamış olmamdandır bu. İçerideki dindar kentlilerle birlikteyken, kendiliğinden, *Geld und Geist* (para ve düşünce) sözcükleri geliyor aklıma. Zürih hakkında, Gordon Craig tarafından yazılmış, harika bir kitabın adıdır bu, halen

okumaktayım ve kitabın adı boyuna belirip duruyor kafamda.

Burada yaşayan arkadaşlar sayesinde, vaazı kimin verdiğinin çok önemli olduğunu anladım, ki Kutsal Kitap'ın her şeyin merkezinde durduğu bir kilisede pek şaşırtıcı bir şey değil bu. Benim tuhaf bulduğum –ve belki kilise müdavimi dindar arkadaşlarıma da tuhaf gelen şey- vaazın Apokrifa* kitaplardan biri olan Tobit'ten alınmış konusuydu, Sarah'la evlenecek zavallı Tobias'ın hikayesiydi. Mesele, Sarah'ın bunu daha önce yedi kez yapmış, ama bütün kocalarının nikah gecesi, evlilik henüz tamamına ermeden ölmüş olmasıdır. Tobias'ın yolculuk sırasında rastladığı bir yol arkadaşı (bir melektir bu, ama Tobias bunu bilmez) ona, bir balığın kalbiyle ciğerini yakması ve nişanlısının evine gittiğinde bunu Tanrıya bir armağan olarak sunmasını öğütler. Tobias bunu yapar, evliliği (her yönden) başarılı olur ve Sarah'ın babası, yeni kurban için kazdığı mezarı tekrar kapatır. Tobias'ın yanık armağanı, Sarah'ı ele geçirmiş olan katil cini Mısır'ın en uzak köşesine kaçırtmıştır, yol arkadaşı kendisinin baş melek Raphael olduğunu açıklar ve rahip bir ikilemle karşı karşıyadır; çünkü yanık armağanla tütsü arasında pek fark yoktur ve bu kilisede, "bizzat Zwingli'nin, böyle pagan tapınmalara karşı vaazlar verdiği bir kilisede" tütsünün elbette yeri yoktur.

Etrafımdaki cemaatin, altmış küsur dindar kentlinin hepsi benim gibi başını kaldırıp o etkileyici adama (yakışıklı yüzü, beyaz şeritleri, siyah cüppesiyle, bir Bergman filminden çıkmış İsveçli bir star hali vardı) bakıyor, hangi tarafta bitireceğini bekliyorlar. Adam devam ederek bize geçenlerde, karısıyla birlikte (küçük bir şok geçiriyorum birden, tabu hâlâ derin) genç bir alternatif tıp uzmanına gittiklerini anlatıyor. Adamın sözü nereye getireceğini fark ediyorum: Tanrı, istediğinde bize hiç beklenmedik şekillerde yardım eder. Bir an birden, yıkıcı bir fantezi geçiyor aklımdan; bronz kapılar ya-

* Sadece bazı kiliselerin kutsal saydığı kitaplar. (ç. n.)

vaşça, gıcırdayarak açılıyor, Zwingli içeriye giriyor Taş Konuklarına has gümbürtülü adımlarla ve rahibin, bu binadan çoktan kovulmuş bir koku için yaptığı bu zamansız savunmayı açıklamasını istiyor. Fakat o sırada, kürsüdeki adam bizi muhtaç kişiler, savaş kurbanları ve sonunda hayvanlar ve bitkiler için de dua etmeye çağırıyor. Birden, gözümün önüne camdan bıçaklar, çam ağaçları, kaktüsler, yağmur ormanları, meşeler ve Amerikan Pasifik kıyısındaki bin yıllık o dev ağaçlar geliyor. Org üzerimize Pachelbel yağdırıyor, cemaat çok yavaş bir sesle 282. İlahi'yi söylemeye başlıyor (*"Wer nun den lieben Gott lässt walten"*) ve ben de hayvanlar, bitkiler ve insanlarla birlikte, elimden geldiğince söylemeye çalışırken, o haftanın daha sonraki bir gününde, karla kaplı hayvanat bahçesindeki hayvanlara bakmaya karar veriyorum, bitkilerin ve hayvanların, o hayret verici masum halleriyle bizim için dua ediyor olmalarının daha bir akla yakın olacağı yolunda, gizli bir kuşkuya kapılıyor olmama karşın.

Tekrar dışarı çıktığımda Zürih hâlâ sessiz. Paralar bankalarda uyuyor, bilgisayarlar *İyi ve Kötünün Ötesi*'ni tahmin ediyor ve Landesmuseum'a gittiğim tramvay hemen hemen boş. Müzede de müzik var, gençlerden oluşan bir koro polifonik Ortaçağ müziği söylüyor: Müzik aleti çalmadan Desprez, Ockeghem; eve gelmek gibi bir şey bu. Şarkı söyledikleri küçük yer tamamen dolu ve bir tek ayakta duracak yer var. Kendimi birden, iki Ortaçağın arasında buluyorum; önümde, parlak kırmızı gömlekler giymiş delikanlılar ve kızlar, arkamdaysa kentin vitray halindeki armalarının bulunduğu, geç Ortaçağ stili bir oda. *Lamentatio, missa orationum,* yakınan, içi yanık bir ruhun titreştiği müziğin yanıklıkla hiçbir ilgisi yok; birbirine sürekli, bir yaklaşıp bir uzaklaşan seslerden bir doku, dünyanın bozulmasına katılmayı reddettiği için temiz kalmış bir ses, sanki bu dünyanın değil, başka bir dünyanın parçasıymış gibi bakir, kirlenmemiş çıkan sesler.

Müzenin kendisi sonsuz bir hazine; kendimi kentin ve ülkenin tarihine kaptırmış bir halde, saatlerce dolaşıyorum. İki başlı kartallar, yok olmuş bir aristokrasinin çok eski armaları, *gar alten Kriegen*'den (çok eski savaşlardan) yazışmalar, *Rathaustube von Mellingen*'in (Mellingen Belediye Binasının) 1467'den kalma tören odaları, mızraklar ve *Minnekästchen* (evlilik sancaklarının konduğu dolaplar), bir başrahibenin terlikleri, Zwingli'nin İncil'i, şövalyeler ve *Manessiche* edebiyat çevrelerinden şairler. Acele etmeksizin, yüzyılların arasında ilerliyorum, bin yaşında bir adamım, anılarımın arasında kaybolmuşum. Anılarımın mı? Hayır, tabii ki değil, ama yine de, bir müze, içinde dolaşırken sizin de katılabileceğiniz kolektif anılar değilse nedir?

Beş yüzyıl ileriye, Waldmann'ın altın zinciri, onu bırakmaya zorlandığı günkü gibi göz kamaştırıcı, arkasındaki yüz kapalı, cetlerden kalma vezir gizli kalmış, Katherine von Zimmer'in odası benim birçok kez girdiğim ya da girdiğimi düşlediğim bir yer ve kentin 1627'de nasıl göründüğünü hâlâ hatırlıyorum tabii.

Bunca bolluk arasında nasıl seçim yapmalı? Siz yapmazsınız tabii, sadece, hoş ya da kaba bazı şeyler, sizi rüyalarınıza geri döndüren birtakım imgeler tarafından yakalanırsınız. "İmparator Galerius, Kutsal Romanus'un dilinin kesilmesini emrediyor"; 1420'den bir gazete fotoğrafı. İmparator uzun, giderek incelen bacaklarının üzerinde dönüyor, sanki bu sahnenin onunla hiçbir ilgisi yokmuş gibi. Bir eliyle işaret ettiği, yandaki panoda, altın rengi etekli giysi giymiş, elinde gayet esaslı bir bıçak bulunan asker, kurbanına daha kolay ulaşabilsin diye çömelmiş. Kat kat bir pelerin giymiş olan kutsal adam ona doğru yarı dönük bir halde oturuyor; kesme işini kolaylaştırıyor bu. Askerden çok daha iri; saçları kısa kesilmiş başını celladına doğru kaldırmış, dilini elinden geldiğince dışarı çıkarmış. Ockegem'in şeffaf müziği birden bire çok uzaklarda; bir saniye sonra gelecek vahşi çığlıkla karışmak istemiyor.

Aynı salonda asılı Son Yemek yüz yıl sonrasından. Zaman farklılıkları, yaşayanların önceliği; en azından, bu farklar geçmişle ilgili olduğunda. Lindenholz, Rheinau Manastırı, 1510. Havariler öylesine karmakarışık bir şekilde dağılmış ki, gerçekten on iki tane olup olmadıklarını bulmak için sayıyorum. (Absürd, birazcık, otomatın verdiği bozuk paraları sayıyormuşsunuz gibi bir şey; daima doğru çıkar.) Masanın üzerindeki tabak daha ziyade, Daniel Spoerri'nin tablolarındaki gibi, bize doğru ters dönmüş. Sakallı, tuhaf yüzler. Masanın üzerindeki ekmek, altından; tabakta ölü bir hayvan var, başı gövdesinden ayrılmış, bir ayağı tabağın kenarından dışarıya uzanmış, sanki yaratık hâlâ uyuyormuş gibi. Sahnenin tam sağ köşesinde oturan havari altın ekmeği kesiyor, yanındaki havari sağ elini ölü hayvanın göğsünün üstüne hassas bir şekilde koymuş ve sol elinde tuttuğu bir somun Coburg ekmeğini havaya kaldırıyor. Bu imajların, hepsi orijinal bağlamlarından koparılmış, manastırlardan ve kiliselerden alınıp dindışı çevrelere yerleştirilmiş bu Son Yemeklerin, çarmıha gerilmiş İsaların, Madonnaların ve bebeklerin, Cebrail tebliğlerinin neyi simgelediğini biliyorum yine de. Artık önünde diz çökülmeyen sanat. Birkaç yüzyıl sonra, en iyi olasılıkla, bir Venüs, Apollon ya da Hermes kadar şeffaf ve çapraşık bir şey, artık bir rezonansı falan olmayan bir güzellik haline gelmiş ve ancak, hâlâ anlayabilenlerin hoşuna giden bir sanat.

Zürih'te bir gezgin. Kronenhalle'de yemek yiyor ve Joyce ve *Ulysses* hakkında kaçınılmaz şeyler düşünüyor; Zentralbibliothek'e rehberli bir gezi yapmış ve bu gezi kapsamında, yerin en altındaki bodrum odalarında kendisine, doğduğu yıl ve günün *Neue Zürcher Zeitung*'u gösterilmiş (31 Temmuz 1933) -mütevazı bir kısmete kavuşmuş ve dahası da gelecek olan Bayan... Roosevelt'in New Deal'i, Avustralya'nın ekonomik durumu, Almanya'da kovuşturma açılan Komünist örgütler, Kolombiya'yla ilk telefon bağlantısı- ve gezgin ne kadar uzun bir süre yaşadığı hissine kapılmış ve sonra, kütüp-

haneci onun önündeki masanın üzerine Vesalius ve Paracelsus'u koyduğunda da bunun ne kadar kısa bir zaman olduğu hissine. Opfelchammer'de baharatlı şarap içerken hâlâ Böcklin ve Keller'in seslerini duyuyor, Opera Binasında, Oberwalliser Spillet (Yukarı Valais Ozanları) tarafından verilen bir konsere katılıyor, kendinden geçmeye ve çıkıp havalarda süzülmeye bırakıyor kendini, bir Avusturya tuhaflıklar koleksiyonunun (*Wunderkamer*) çılgınlığına, Kunsthaus'ta Baumgartner'in fotoğraflarındaki klasik sadeliğe tanık oluyor; ve sonra birden bire, yeter diyor; bu kadar tablo yeter, bu kadar canavar, insan, ses, zırh, mezmur, kitap yeter, huzur ve sessizliğin vakti geldi ve karların ve hayvanların, bitkilerin ve ölülerin arasında olmaktan daha iyi bir şey var mı?

Zuricher Baumgeschichten adlı bir kitapta, Zürih'in en güçlü üç ağacı hakkında bir şeyler okumuştum. Oldukça basit görünüyordu, yapmam gereken tek şey oraya gitmekti. Bir tramvay, bir yürüyüş ve bir dağ yokuşu beni *Acer campestre*, yani hakkında zaten birazcık bir şeyler bildiğim akçaağaçla karşı karşıya getirecekti. Onun kabuğunu sirkeye koyarsam beni yılan sokmasına ve yaraların mikrop kapmasına karşı korurdu. Yapraklarını fermante edersem kıtlıktan kurtulabilirdim. Köylüler ona, Yüksek Almancadaki *Mazzalta*dan ötürü *Massholder* derler, besin anlamındadır ve bu ağaç hiçbir zaman tüm ormanın parçası olmadığından ona *Beiläufer* (seyirci) adı verilmiştir ve tuhaf bir şekilde çekici gelir bu sözcük bana.

Şimdi onu bulmak resmen bir sorun. Karla kaplı, dik bir yolda giderken kenti birdenbire ve gizemli bir şekilde geride bıraktım, şimdi çok aşağımda sessizce duruyor. Bir adam gübre dolu bir el arabasıyla önümden geçiyor, inekler böğürüyor, kış giysilerine bürünmüş genç ağaçlarla dolu bir meyve bahçesinden geçiyorum, o çok uzaktaki sisli derinliklerden bir ambulansın feryadını duyuyorum ve benim ağacıma aynı zamanda *Klangbaum* (ses ağacı) dendiğini hatırlıyorum, çünkü odunu keman yapımında kullanılıyor. Ama nerede

bu? Güzel ve sakin Yahudi mezarlığını geçiyor, yaklaştığımı biliyorum ama karla kaplı, etkileyici mezar taşlarının altında yatan ölüler onun nerede olduğunu söylemez ve rastladığım canlılardan hiçbiri duymamış onu. Bir ırmak çağıldıyor, Wordsworth'ün zamanından beri (ırmakların görüldüğü ama seslerinin duyulmadığı günlerden beri!) hep yaptığı gibi, ama su da ağacın sırrını vermiyor.

Yapraksız bir akçaağacı nasıl tanıyacağım? Dorik yivlerinden, kitabıma göre, fakat ağaçların üzerini kar örtmüş ve antik mermerlerin hepsi birbirinin pek aynısı değildir aslında ve bütün ağaçlar bana gülüyor sanki, fakat, işte al sana, karşısında durduğum, o olabilecek tek ağaç, çünkü gülmüyor. Elimi onun yüzlerce yıllık, derin yarıklarla dolu kabuğuna koyduğumda, karların derinlerinde yılanların korkarak, sürünüp uzaklaştığını duyuyorum. Orada duruyorum öyle, resmen köyün aptalı gibi ve tepemdeki, ölüm sessizliğinde, çıplak dalların korkunç karmaşasına bakıyorum. *Bunu içime alıyorum,* böyle sözlerin bir varlık nedeni var; ve burada çok uzun süre dursam o da içine alacak beni, kendisinin ayak bileğine bile gelmeyen, eli kitaplı bir adamı. Kuvvetli bir rüzgar esince ağaç üzerime kar düşürüyor ve dallarının kuru gıcırtısından sanki bana bir şey söylemek istiyormuş gibi, ama ne idiyse, anlayamadım.

Onun ağabeyi, *Quercus robur,* onu bulmak daha da zor. Bir minibüs, bir otobüs ve bir tramvay, *Allmend 'unter dem Albisgütl'* karlı düzlüğü. Olabilir, fakat insanlar bozulmuş, atalarının, içinde tanrıların yaşadığına inandığı ağaçların nerede bulunduğunu bilmiyorlar artık. Bu güçlü meşenin boyunun belli ki yirmi metreyi bulmasına, altı metre genişliğe yayılmasına karşın, bizzat Gottfried Keller'in onun bir suluboya resmini yapmış olmasına ve trampetçi çocukların onun gölgesinde pratik yapmasına, tüm bunlara karşın, jogging yapan diş macunu reklamı da, köpekli bayan da, ilk günahın teolojik inceliklerini tartışan iki yaşlı beyefendi de bu eski idolun yerini bilmiyor. Onu bulmam saatler alıyor, ama nihayet bu-

lunca da fena halde şaşkına çeviriyor beni, geniş bir alana yayılan budaklı dalları, birden bire bakır rengine bürünen akşam göğü fonunda bir Caspar David Friedrich* çiziyor; burada bir tanrı yaşamış elbette ve dost bir tür değil de, buz canlı, kış ruhlu, ağaç gövdeli bir tanrı. Meşe inleyerek çevresine hakimiyetini sürdürüyor ve otobanın iğrenç fısıltılarını dinliyor hor görürcesine.

* * *

Ertesi gün hayvanlar ve ölüler bana daha az kötü saatler yaşatıyor. Bu, güneşin ve sisli havanın sayesinde mi, değil mi bilmiyorum ama hayvanat bahçesinin yakınındaki mezarlıkta neşeli bir hava var, yerin altında yatan ölüler yavaşça mırıldanıyormuş gibi sanki. James Joyce yazan tabelayı takip ediyor ve şairin kendini refahın baskın ruh haline adapte etmiş olduğunu keşfediyorum. Koltuğunda, sakin bir şekilde, paltosuz oturuyor, başının üzerinde yükselen, kar dolu ladinlerin farkında değilmiş gibi sanki. Elinde kitabı, bir sigara daha yakmak üzere, bir sürü dilden bir sürü sözcük yüzünden kafası uğulduyor, karısı evde kalmış, ailesi aşağıda, bir fincan çayla bekliyor. Bu erken saatte bile birkaç ziyaretçisi gelmiş, çekingen adımları taze karda iz bırakmış, her bir ayak izi okunmuş birer kitap ve bunlar beş metre ötede farklı bir kitapla birleşiyorlar, Canetti'nin ruhsal diyarının başladığı yerde. Rüzgar, sözcükler, rüzgar, ama düşünür basit tahta haçının altında uyumaya devam ediyor, pek rahat değil henüz, yahut belki de benim gibi, hayvanat bahçesindeki kurtların uzaktan gelen ulumalarını duyuyor.**

İşte böyle, bir mezarlık kadar boş. Bir kış günü hayvanat bahçesini ziyaret eden insanlar *farklı*, hayvanların gayet far-

* (1774-1840) Görkemli doğa manzaralarıyla ünlü, romantik dönem Alman ressamı. (ç. n.)

** Canetti o zamanlar henüz yeni ölmüştü. Katolik haçı geçici olarak konmuştu ve şimdi onun yerinde, üzerine kendi imzası kazınmış bir mezar taşı vardır.

kında olduğu bir şey bu. Sonunda, birbirimizle epey uzun uzun bakışıyoruz. Yaşlı aslanla artritten, lamayla depresyondan, kartalla 'her şeyin daha güzel olduğu' eski günlerden, kar baykuşuyla yanılan hafızamızdan, kuru dalları neşeli bir şekilde savurup duran kocaman bir fille sürgünün avantaj ve dezavantajlarından konuşuyoruz ve hepimiz kurtların yüksek perdeden, içgüdüsel, korkunç ulumalarını duyuyoruz; "Sibirya'da Kış" temsilleri öylesine gerçekçi ki, insanın gözünün önüne tundrada yarışan kızaklar gelecek, sürücülerin şaklayan kırbaçları duyulacak neredeyse. Güzel yaratıklar, bu kurtlar. Partisyonlarını ezbere biliyor, başlarını göklere kaldırıyor ve unutulmaz aryalarını haykırıyorlar. Üçüncü bir kurt, başını aşağıya döndürerek, alçak perdeden, nağmesiz bir staccato kontrpuanı halinde inliyor.

Şimdi benim türümden o kadar az var ki, buraya ne kadar ait olduğumuzu fark ediyorum. Her şeyden önce, parmaklıkların önüyle arkasıyla aynı materyalden. Dünyada bir tek hayvanat bahçesinin cetlerimiz hakkındaki son kararı verme cesaretini göstermesi gerekmez mi? *Homo sapiens*in çeşitli biçimlerinin konduğu bir kafes olursa belki o zaman kendimizi daha iyi anlayabiliriz. Ama sorun tabii ki, diğer hayvanların bunu doğru bulup bulmayacağı.

Son gün. Suyun hafta boyunca beni çekmesiyle, öteki taraf olduğunu iddia eden hiçliğe bir ziyarette bulunmak istiyor ve Kilchberg'e giden gemiye biniyorum. Göl akik gibi cilalı, iskeledeki palamar babalarından şeffaf buz bıçaklar sarkıyor, tek yolcu arkadaşlarım donuk bir Japon çift, fakat onlar benim gibi Conrad Ferdinand Meyer'in evine gitmiyor.

Kapı açık, ortalıkta hiç kimse yok, yazar bir yürüyüşe çıkmış herhalde. Çalışma odasına girmeden önce bir süre tereddüt ediyorum. Yanlış bir şeyler var burada, masa çok düzenli. Raflardaki kitaplar sessiz duruyor (tekrar duyulan o yumuşak yakarışları sadece yazarlar duyar). Masanın üzerinde Corneille'in bir kitabı duruyor, o mu seçti bunu? Başka biri-

nin günlüğünün rastgele bir sayfasını açıyorum: "5 Mart 1847. Hiçbir iş yapılmadı." Tanıdık geliyor! İmparator V. Charles'ın mektupları. Avusturyalı Anne'ın anıları. Pascal'ın *Pensées*'i. Ve duvarda, evin sahibinin 1887 tarihli bir portresi, tıknaz, yaşlı bir adam, başında şapkası, gözleri gölgeli. Bir an, evinde davetsiz dolaşan bu meraklı, ölüm sonrası meslektaşına dilini çıkarmış gibi geliyor bana. "Yazdıklarımı okusan daha iyi edersin," diyecekmiş gibi sanki. "Eğer aradığın bensem, ben kitaplarımdayım."

* * *

Yarım saat sonra, Thomas Mann'ın gömülü halde yattığı küçük kilise bahçesinde de aynı mesajı alıyorum. *Rahat Yok,* diyor bazalt kaya kütlesi sertçe. Burada da ayak izleri var. Okurlar ölü yazarları arayıp buluyor. Belki de her şeyi bu kadar katı hale getiren kardır, ama haşin bir şekilde yatıyorlar burada, isimlerinin altında güvenli bir şekilde, Thomas Mann, Katja Mann. Dik halde duran bir tek onlar, Erika, Monika ve Michael, taş kütlesinin ayak ucunda yatıyor, yerde küçük plaketler, müthiş ana-babalarının gölgesinde. Birisi karları eliyle silip onların isimlerini açığa çıkarmış ve "Biz de vardık, biz de vardık" diyorlar sanki.

Peki şimdi? Zürih'teki günlerim bitti. Yeni hazinelerimi bavuluma koyuyorum; Chagall'ın pencerelerinin olduğu kartpostalları, Zentralbibliothek katalogunu, Erasmus beresi giymiş, mavi bir fonun önünde düşünen, profilden Zwingli'yi, işkence görmüş 10.000 şövalyenin cesedini, kentin koruyucu azizlerinin şehit oluşunu ve Zürih'in henüz çok küçük ve çevredeki tepelerin yemyeşil halini gösteren Ortaçağ tablosunu; heykeller, parçalar, kitaplar, anılar, şiirler, hikayeler, bunların hepsi havada, bir eski kentten bir diğerine, evimin olduğu yere yolculukta eşlik edecek bana.

2002

Ay Yüzü Manzaralı Mali

19 Kasım 1968, gece vakti. Bir Batı Alman gezinti gemisinden dönüştürülmüş *Général Soumaré* sakin, siyah Nijer nehrinde yol alıyor. Yağmurlu mevsim süresince yolcu gemisi olarak kullanılıp, başkent Bamako'yla, Mopti, Timbuktu, Koulikoro ve Gao kentleri arasında gidip geliyor, haftalar süren bir yolculuk bu. Saate karşın bütün yolcular uyanık. Ya küpeşteye dayanarak duruyor ya da kamaralarının küçük lombar penceresinde oturup transistörlü radyoları yahut kendilerinden yayılan sessizliği dinliyorlar. Dünyanın geri kalan kısmında yaşam devam eder, devlet başkanları yataklarında döner ve ilk sabah gazeteleri Avrupa'daki baskı makinelerinden çıkarken, yavaş, sessiz bir devrim oluyor Mali'de, nerede olduğunu çoğu kişinin bilmediği bir ülkede; Fransa ve Almanya'nın toplamından büyük ve esasen çölden oluşan, sıcak, kavrulmuş, meteliksiz bir Afrika cumhuriyetinde. Çünkü *Général Soumaré*'deki sessiz adamlar sıradan yolcular değildir ve başkentten altmış kilometre uzaktaki Koulikoro iskelesinde bekleyen gergin grup da sıradan bir karşılama partisi değildir. Modibo Keïta'nın başkanlığının son gecesidir bu ve kendisi bunu biliyor, gemideki takipçileri biliyor, iskelede bekleyen askerler biliyor ve yaşamlarını hep ölüm tehlikesi altında geçiren on dört subay, onlar da biliyor. Gecenin perdesi kısa bir süre sonra, tropikal ülkeler için karakteristik bir çabuklukla açılıp dünyayı gözler önüne serecek. Ve görüntüsü böyle işte: Kuru, insanlara ya da nehrin suları gibi kahverengi hayvanlara merhameti çok kıt bir yer; çıplak savanda kayıtsızca uzanmış, çamur renkli bir yılan. Ama şa-

fak sökmeden transistörlü radyolar cızırdamaya başlıyor. Gemideki adamlar bunu duyuyor, iskeledekiler ve ülkedeki, halen uyanmış herkes duyuyor. Telli bir çalgıdan çıkan sesler –herkesin bildiği bir melodi- ve sonra herkesin bildiği bir ses yine, kör şarkıcı Banzoumana'nın sesi, yıllardır yasaklı, çünkü güçlülerin yok olacağı bir günün geleceğini bildiren bir şarkı söylüyor. Onun çalgısı hakkında mucizevari hikayeler anlatılır Mali'de. Çalgı uçar ve Banzoumana uyurken kendi kendine çalar. Bir işaret verildi ve herkes bunun farkında.

Bir dönemin sonu bu. Gine gibi, Mali de kendi yoluna gitmişti. Fransız topluluğuyla ve Fransız destekli Orta Afrika frankıyla bir ilişkisi kalmasın istedi ve geleneksel ticaret ortaklarından koptu. Birden, ateşli ve doktriner bir sosyalizmi benimsedi ve komşularıyla yabancılaştı. Afrika bağımsızlığının saygıdeğer kurucu babalarından biri, olanaksız ve 1962'de anemiden ölmüş Senegal-Mali-Gine federasyonunun başkanı, bir zamanlar mütevazı bir öğretmenken, hızlı bir yükselişle, hapishaneden, Fransız Ulusal Meclisi'nin başkan yardımcılığından ve bir süre Fransız dışişleri bakanlığından geçerek, dünyanın en yoksul ülkelerinden birinin en üst mevkiine gelen Modibo Keïta yolun sonuna geldi. İskeledeki şeref kıtası muhafızı devlet başkanını selamlıyor. Kalabalık tezahürat yapıyor. Başkan selama karşılık veriyor ve arabasına doğru yürüyor. Sancak selamlanmış, eller sıkılmıştır. On kilometre sonra, kırmızı, sarı ve yeşil bayraklı siyah, uzun araba bir Rus tankı tarafından durdurulmuştur. Paramiliter üniformalı, küçük bir teğmen başkana yaklaşıyor, onu kolundan tutuyor ve bir kamyona kadar eşlik ediyor. Aynı gün öğleden sonra Teğmen Moussa Traoré ülkedeki 30.000 radyodan, rejimin düştüğünü ilan ediyor. Bağımsızlığını kazanalı henüz on yıl olmamış Mali, dört milyon insanın, 4.500 özel aracın, kişi başına yıllık 158$ gayrı safi gelirin, yedi dişçinin, 108 doktorun ve 4.640 telefonun –otuz ikisi Rusya'ya, yirmi altısı Fransa'ya, yirmi üçü Kızıl Çin'e, yedisi Mısır'a, altısı Gana'ya olmak

üzere- 120 milyar Mali frankı borcun olduğu ülke. Bir Mali frankı 0,01 Fransız frangı. Ülke iflasın eşiğinde, ticaret neredeyse tümüyle durmuş, pazardaki dükkanlar boş. Partisi Sudanlılar Birliği'nin Çin fraksiyonu tarafından giderek daha sola itilen, ama hammadde kıtlığı, boğucu bir bürokratik aşırılık ve hemen hemen tüm yabancı yatırımların ve teknik desteğin kaçışıyla, trajik bir güçsüzlük, yeniden borçlanma ve yeni, giderek daha çok hoşnutsuzluk yaratan önlemler kısır döngüsüne sokulan Keïta 1967'de, Çin yanlısı fraksiyondaki tutucuları hiçe sayarak, Fransa'yla yeniden ekonomik bir açılım yapmaya karar veriyor. Ama bunun gerektirdiği yüzde 50 devalüasyona karşın devlet gemisini kurtaramıyor. Körü körüne bir dogma, yolsuzluklar ve hem tarımsal hem de kentsel nüfusun korkunç memnuniyetsizliği (darı yok, çay, petrol, çimento ya da para yok) yüzünden ülke giderek daha çok dibe batıyor. Artık parlamento çoktan dağıtılmış, muhalefet liderleri kuşkulu şekillerde katledilmiş ve Çin bile, ekonomiyi suyun üstünde tutmak için gereken parayı veremiyor ya da vermiyor. Ordu 3.000 askerden oluşuyor. Orduda Rus silahları, Rus tankları, Rus eğitmenler var. Subayları Fransa'da yetişmiş ve deneyimlerini, gayet ironik bir şekilde, Cezayir ve Hindiçin'deki savaş alanlarında tamamlamışlar. Kıdemli subaylar örnek alınacak kadar sadık, ama başkana bağlılıkları kendi mevkilerine bağlılıkları kadar değil. Onların altındaki kuşak daha çok tehlike arz ediyor ama Keïta iyi ve profesyonel bir orduya muhtaç, çünkü kuzey ve doğudaki haşin, başına buyruk ve saldırgan Tuareglerle zaman zaman sorunlar yaşıyor. Kendi Sahra bölgelerinin efendileri ve hakimleri Tuareglerin, görünmez sınırlara sahip, kendi gözlerinde pek varolmayan bir devletin siyah nüfusuna karşı pek saygısı yok ve zaman zaman hadlerinin bildirilmesi gerekiyor. Ama başkanın iktidarını devirecek olan ordudur ve genç teğmenler rollerini iyi oynuyor. Mütevazı kökenden gelen, uçsuz bucaksız ülkenin enlemesine, boylamasına her tarafındaki çeşitli garnizonlarda hizmet eden bu subaylar müthiş

hoşnutsuzluğun, pasif nefretin, boş midelerle boş sözler arasındaki çelişkinin farkına vardılar. Başarısızlık halinde, ölüm de dahil olmak üzere, olası sonuçlarla kendi milliyetçi sabırsızlıklarının arasında, ağır ağır ilerleyen bir poker oyununa giriştiler. Daha sonradan anlaşılacağı gibi, anti sosyalist değiller, fakat ülkelerini, artık onu yönetmekten aciz durumdaki bir kliğin elinden kurtarmak istiyorlar. Şimdi, iki yıl sonra Modibo Keïta Sahra'da bir yerde hapistir ve Mali darbeyi yapan teğmenler tarafından yönetiliyor. İçlerinden biri ölünce on üç kişi kaldılar ve bu da Mali'yi dünyada, on üç teğmen tarafından yönetilen tek ülke haline getirdi. Fotoğrafları her yerde görünüyor: On üç tane siyah, aşırı ciddi, otuz yaşında adam yüzü; yeşil orman komando üniformalı, Afrika'nın en umutsuz ülkesini bataktan çıkarma görevini yüklenmiş on üç adam.

Dakar pek o kadar uzak değildir ama, uçuşunuz talihsiz, aşırı dolu olursa ve Paris'te, Bordeaux'da ve Las Palmas'ta durursa, vardığınızda, 6 dolara satın alınan kulaklıklarla ve on kilometre yükseklikte, Hollandalı besteci Peter Schat'ın bir perküsyon parçasını dinlemek olanağına karşın, keyfiniz pek yerinde olmaz. Dakar havaalanını yılın diğer zamanlarından, çok sıcak ve nemli bir yer olarak hatırlıyorum ama şimdi neredeyse serin bir deniz esintisi vardı. Giriş salonu bir kaostu. Afrika havaalanları, ancak Vatikan'a yaraşır derecede bir sükunet gerektirir; sinirlenmenin hiçbir yararı yoktur ve her şeyin sonunda nasılsa dışarıya çıkarsınız zaten ve herkesin sizi hâlâ sevdiğini görürsünüz.

Uçuştan ötürü hâlâ sersem bir halde, yüksek duvarlı, sarı bir salonda duruyorsunuz, çevrenizde, döviz bozmak, bavullarınızı taşımak, kalacak yer sağlamak için can atan bir kalabalık, sonra da pasaportları kontrol eden ve sorular soran daha titiz bir kordon var. Ve nihayet Afrika'nın kapısı açılıyor ve sahildeki yoldan, Dakar'ın on beş kilometre ötesindeki otelime gidiyorum. Bu otel Afrika'da çok tanınmıştır ve Da-

kar'daki diğer tüm oteller gibi, değişmez bir şekilde hep doludur. Şimdi de. Ama rezervasyon bir aydan da önce yapılmamış mıydı? Ah, hayır. Ah, evet, bakın, işte form burada. Ah evet, form, ha ha! Ama benim kaydım yok! Çok güzel, uzun siyah eller sayfaların altını üstüne getiriyor ama beni bulamıyor. Birisi telefon ediyor, önce konuşarak cevap veriliyor, sonra çığlık atılarak. Dışarıda palmiyeler hışırdıyor, arkalarında deniz ve ben fena halde, bir yatağa yatmak istiyorum. Bir saat sonra yatmama izin veriliyor. Gerçek bir kulübede, kalkış yapan bir jet savaş uçağı gibi gümbürdeyen okyanusun yirmi metre dibinde. Çok bol, beyaz golf pantolonlu bir otel çalışanı karanlık yolda benim önüm sıra, ayağında beyaz şıpıdık terliklerle koşturuyor. Hava tuzlu ve nemli, bir yerde bir kurbağa vıraklıyor, her şey keskin ve baharatımsı kokuyor ve gerçekten Afrika'da olduğumu hissediyorum. O kadar çok yıldız var ki, balıkçı teknelerinin ışıkları bile bunlara dahilmiş gibi görünüyor; yıldızlar suda yüzüyor. Ben bir anlık bir kozmik gurur yaşıyor, "daha bu sabah Amsterdam'daydım ve şimdi... falan filan" türünden, klişeleşmiş nosyonların cazibesine kapılarak, müthiş gök kubbeyle metafizik bir ilişkiye giriyorum ve uyuyakalıyorum duşlu bir kulübede bir yirminci yüzyıl süpermarket Stanley'i halinde.

Ertesi sabah arkaik sahneler ortaya çıkıyor. Döner fıskiyeler çimleri hep incilerle kaplı ve dolayısıyla, beyaz ayaklar için yumuşak tutuyor, güzel bir siyah kadın, beline bağlı, huysuz bir beyaz bebekle geçiyor, olağandışı uzun bir siyah adam, belli ki bir beyazın köpeğini çalıştırıyor, her şey olması gerektiği gibi. Daha sonra bunları, toplumsal anlayışı duygulardan ziyade istatistiklere dayanan birisine anlattığımda omuzlarını kaldırıyor ve "Ne bekliyordunuz ki?" diyor. "Her otelin çalışanları vardır. Bunlar İspanya'da beyazdır, Afrika'da siyah."

O sabah IFAN'da (Institut Fondamental de l'Afrique Noire) bana tavsiyelerde bulunabilecek bir profesörü bulmaya çalışıyorum, ama yok. "Öğleden sonra, belki."

Kent kalabalık ve telaşlı. Neşeli sabah güneşinde bir sürü bağırtı ve klakson sesi, balıklarla ve renklerle dolu bir pazar ve sonra birdenbire yeni bir arkadaş. Temiz Avrupalı giysileriyle, gülerek bana doğru geliyor ve "Aha, Bernard!" diye bağırıyor, elimi sıkıyor, omuzuma vuruyor ve benim Bernard olmadığıma inanamıyor. Değil misin? Ama kesinlikle Hotel N'Gor'da kalıyorsun, değil mi? Evet, bu doğru. Peki o zaman, yarın seninle konuşuruz, değil mi? Hayır. Fakat adam beni kolumdan tutmuş, pazarın öteki tarafına doğru itiyor. Evet, adam öğrenci. Evet, Senghor büyük bir adam*dır*, fakat öğrenciler yine, Pompidou gelirken boykot yapıyor. Başkan, Fransızlarla çok haşır neşir. Bu arada, bana bir şeyler satmaya çalışan birtakım çocukları otoriter hareketlerle kovuyor, antika taklidi bir aleti, her biri farklı tonda ses çıkaran ince tahta parçaları bulunan bir tür ksilofonu gösteriyor ve Avrupalıların piyano fikrini buradan aldığını söylüyor. Bana, muhabbetli bir şekilde Bernard demeye devam ediyor, dans eder gibi yürüyüşü ve neşeli bakışları güneşli ortamın tümüne gayet uygun; sonunda, benim bir kahve içmem gerektiğini düşündüğü bir kafeye geliyoruz ve yaptığımız yürüyüşün yaklaşık 3$ edeceğini hesaplıyor. Benim eski sömürgeci Hollandalı tüccar ruhum bunu yerel parayla iki franka düşürtmeyi beceriyor ve bunun üzerine hınçlı bir şekilde çekip gidiyor, başka bir Bernard aramak üzere.

Biraz dolaşıyor, yeni ölmüş David Diop'un şiirlerini satınalıyorum: "Dinle zincirlerini kırarken çığlığını yüzlerce kişinin / dinle yıllardır sürgündeki kanımı / sözlerden bir kefende kurumaya yazgılı kanı / bul yeniden, sisi yaran ateşi / dinle yüzlerce yıllık cehennemin yoldaşlarını / Afrika'dan Amerikalara; kulak ver kara çağrıya / şafağın simgesidir o / insanların düşlerini kurtaracak kardeşliğin işareti".

Ve Léopold Senghor'un: "Totem / damarlarımın derinlerine gömmeliyim onu /derisi yıldırımlar, ışıtan şimşeklerle gelen fırtınadan ceddim / hayvan-koruyucum benim, onu saklamalıyım ki yarıp geçmeyeyim saygısızlık duvarını / o

benim gerçek kanım, sadakat isteyen / ve koruyan, çıplak gururumu / daha şanslı ırkların hor görmesinden".

Yarım saat sonra, farklı totemlerin arasında oturuyorum; Gitane totemi, Rafaél Quinquina totemi, Pernod totemi, bikinili beyaz vücutlar totemi, ıstakoz totemi ve istiridye totemi, hepsi, okyanusun üzerinde, sırıklar üzerine kurulu, teras stili bir adacığın üzerine toplanmış. Uzakta, pastoral bir tepenin üzerinde şair başkanın sarayı ışıyor, güneş acımasızca parlıyor, kumsalda siyah vücutlar yatıyor, bir karidesi kırıp açıyorum ve *Le Soleil*'de, genç bir adamın kendini Lamine Guéye caddesindeki bir dördüncü kat balkonundan attığını, Çinlilerin ordularını güçlendirdiğini, dünya serbest güreş şampiyonu Power Mike'ın gelip Demba Diop Stadyumunda güreşeceğini ve Gine büyükelçisine Dakar'ı derhal terk etmesinin emredildiğini okuyorum.

Hâlâ dışarıda kalmış herkes daha yavaş hareket ediyor şimdi. O gün öğleden sonra tekrar IFAN'a gidiyor ve aradığım adamı buluyorum. Ve sonradan Mali'de çok sık karşılaşacağım o tuhaf güvensizlik ağıyla karşılaşıyorum ilk kez. Tavsiye mi? Bilgi mi? Kim gönderdi sizi? Ancak, onun *Présence Africaine*'deki bir makalesini okuduğumun ve Chaban-Delmas'nın bir sekreterinin bana ondan söz ettiğinin anlaşılması üzerine beraber arabaya binip, deniz kıyısındaki bir kaldırım kafesine gidiyoruz. Defterime bakarken bir taraftan da, gümüş rengi, yüksek başlığıyla caka satan bir kadının masamızın yanından geçtiğini, kahverengi bir akbabanın kumsalın üzerinde, tıpkı memleketteki martılar gibi süzüldüğünü ve iki parçalı siyah bir kayanın üzerinde cart leylak rengi bir kumaş olduğunu görüyorum, fakat aslında tek hatırladığım, konuşmamızın sonunda, adamın arabasına vardığı zaman bana dönüp söylediği "*Soyez discret*," ve bindikten sonra da pencerenin arasından eklediği "Ve benim adımı yazmayın." "Ama Hollanda çok uzakta ve kim okuyacak ki?" "Evet, ama yine de öyle." O zamana dek bana bir isimler listesi vermiş –bakanlar, teğmenler, yazarlar- ama hiçbirinin konuşmak iste-

meyeceği tahmininde bulunmuştu. "Ülkem bir geçiş aşamasında. Herkes birbirini gözlüyor. Herkes herkesi tanıyor. Bizimki gibi ülkelerde sadece küçük bir elit vardır. Biz bir aileyiz." Afrikalı entelektüelin Avrupa'dakilere göre çok daha seçkin bir yerinin olduğunu söylüyor. "Afrika halklarında, kendilerinin görmediği bir eğitime karşı çok büyük bir hayranlık ve güven vardır." Kendisi Müslüman, "sizin Katolikliğiniz gibi belki" ama bana, yüzyıllardır süren Müslümanlığa rağmen, animizmin yüzeyin altında hâlâ çok etkili olduğunu söylüyor. "Unutmamalısınız ki animizm, Müslümanlığın tersine, günahı o şekilde bilmez. Bizim için oldukça yabancı bir anlayıştır bu." Senegal devlet başkanı Léopold Senghor'a hayranlık duymasına karşın onu 'beyaz bir Zenci' olarak görüyor ve yurttaşı Ouologuem'in yazdığı, Mali'nin halini konu alan vahşi bir kişisel mitoloji olan ve dünyanın bütün dillerine çevrilmiş *Şiddet Hakkı* adlı romanı da 'bir Avrupa kitabı' diye dışlıyor. "O kitapta resmedilen cinsellik bir yalandır. Avrupa erotizmidir. Afrika dişisi söz konusu olduğunda Kadın yoktur. Ve bu da sizin her türlü erotizm anlayışınızı geçersiz kılar, öyle değil mi?"

Kulübemde kozmik bir gece daha, sonra tekrar havaalanına, kıyametin koptuğu yere. Air Afrique bankosunun önünde gladyatörler savaşa tutuşmuş. Herkes ilk önce kendisi kaydolsun istiyor ve bu yüzden her şey çok daha uzun sürüyor. Tam bir cadı kazanı, insanlar birbirini itiyor, dürtüyor, zengin Senegalliler kendileri yerine itip dürtecek hamallar tutuyor, kalkış saati hızla yaklaşıyor, Hollanda'dan gelmiş zavallı soluk yüz kesinlikle hiçbir yere varamıyor. Hafiften panik. Ama Bamako'ya haftada sadece bir uçuş olduğunu görünce yaradana sığınıp, onlardan daha çok itmekten başka yapacak bir şey kalmıyor. Yarım saat sonra, o terleyen, itişen, bağıran kalabalıktan, bir biletle tamamlanmış halde çıkıyorum. Şişman bir siyah Amerikalı yaklaşıyor bana: "Lütfen şu adama, bavulumu taşımasına ihtiyacım olmadığını izah eder misiniz? Benden para istiyor ve onların o lanet olası parasın-

dan hiç kalmadı bende." Benim yanımdan geçebilmek için harcadığı çabadan ötürü hâlâ terleyen hamal orada, uzun kahverengi *boubou*sunun içinde, yalvarırcasına duruyor, arada bir peltek peltek "dolar, dolar" diyor; herhalde *négritude* hareketi şairlerinin pek düşündüğü bir şey değil bu. Aslında çoğu Afrikalıda, Amerikalı siyahlara karşı belirgin bir nefret vardır, karşılıklı bozuk bir görüntü vakası. Afrika'ya bir paket turuna çıkacak parasal güce sahip, siyah ya da değil, her Amerikalı, büyük kentlerin dışında, onlara göre düşünülemeyecek bir konforsuzluğa tahammül etmek zorundadır. Böyle bir grubun, kendi köklerine geri dönmüş olma düşüyle, ırklarının 'ilkel' üyeleri gibi gördükleri kişilere karşı, güçlükle bastırılan, orta sınıfa has bir üstünlük duygusu arasında kalmış siyah üyeleri Afrikalılara genellikle kibirli gelir. Beyaz adamlarla arkadaşlık yapan ve Fransızca konuşmayan bu insanlara siyah adamlara kendilerine hizmet ettirmek zor gelir, fakat işler uzarsa da Amerikan tarzı sinirli davranırlar. Ben kendi çok farklı komplekslerimle dolu bir halde, Caravel uçağının en son koltuğunda kemerimi takarken kendimi, bizi uçuracak pilot siyah mı beyaz mı diye düşünürken yakalıyorum. Bu nedir, o halde? Uçuş nevrozu mu, yoksa istemsiz bir ırkçı korku mu? Ama pilotun rengi siyah ve son derece çıplak ve taşlı bir coğrafyanın üzerinde birkaç saatlik uçuştan sonra Bamako'ya iniyoruz. Kesinlikle farklı cinsten bir yaratık. İlk olarak, çok sıcak. Yer kuru ve tozlu. Ve asfalt pistinde tek bir uçak bulunan havaalanının tekinsiz sessizliği. Arkanıza dönüp bakıyorsunuz ve işte bu, az önce uçtuğunuz zımbırtı, altında birkaç kişi bulunan, tarihöncesi bir höngüdük. Yolcuların çoğu devam edip Ouagadougou'ya, yani Yukarı Volta'nın başkentine uçacak.

Lumumba tarzı keçi sakallı, ufak tefek, tıknaz bir adam beni kaptı bile. Bu bir tür sanat. Herkes yapamaz. Güney Amerika'da, İspanya'da, Fas'ta ve tüm Afrika'da vardır bu. Size tutunan biri, sizi benimseyen biri. Adam korkunç derecede huysuz görünüyor, tek laf etmiyor ve büyük bir arkadaş ha-

line geliyor. Her şeyden önce, totaliter rejimle yönetilen bir ülkede sert bir sorgulama bekliyordum ama Teğmen Moussa Traoré'nin resmî portresindeki yüz ifadesi sertten ziyade melankolik ve tüm o form doldurma ve sağlık seremonisi nazik bir uysallık atmosferinde geçiyor. On dakika sonra, eski bir yeşil-gri Peugeot'da oturuyoruz. Dün, yine Afrika dediğim bir ülkedeydim. Fakat orada yatıştırıcı bir şey, rahat, eğlenceli bir nitelik vardı. Burada her şey ciddileşiyor. Çok geniş, dokunaklı, kocaman, kavrulmuş ve terk edilmiş, nafile bir sonsuzluktan ötürü bu. Aynı anda hem akla hayale gelmez bir güçle, hem de benzersiz bir melankoliyle dolu bir coğrafya. Bir ay yüzü manzarası, fakat insanlar eklenmiş üzerine. Bu kadarı yeter, diyorum içimden bunları düşünürken, ama diğer tüm aşırı coğrafyalar gibi, içimde yuvalanıyor burası, asla çıkmamacasına.

Otelde şoför bana kartını veriyor. Yanussa Sagou, şoför, taşımacı, Oulofbougou, rue 106 X 137, Bamako, République du Mali. Artık bundan kurtulmanın yolu yok. Yürümek çok zor hale geliyor. Adam bugün öğleden sonra saat üçte tekrar gelecek. Otel, gerçek olamayacak kadar iyi. Şaşılacak kadar uzun ağaçlarla dolu bir caddede, gölgeli, sömürge tarzı, kocaman bir bina. Giriş salonu, her türlü şeyin olup bittiği bir atrium. Uzun yeşil golf pantolonlu garsonlar belli belirsiz gülümseyerek dolaşıyor, resepsiyondaki, geleneksel giysili siyah kadın yine çok aşırı güzel ve rahat koltuklara yaslanıp oturanlar da, yine bir uluslararası dev uçağın ücra bir çöle zorunlu iniş yaptığı, ikinci sınıf filmlerde hep bir araya gelen türden kişiler. Mask ticareti yapan, ne olduğu belirsiz mafya tipler, ücra köylerden, kentte bir gün geçirmek için gelmiş VSO* gönüllüleri, yeni yapılmış masklardan oluşan bir tabakayı, gelecek yılın ihracatına hazırlık olarak, hidroklorik asitle toprağa gömmüş, gürültülü kahkahalarla gülen çalçene siyahlar, Fin ticari heyetinin bir üyesi, Nuhu-nebiden kalmış

* Voluntary Service Overseas. (ç. n.)

Avustralyalı üç bayan ve haki üniformalı, paçaları kıvrık bir teğmen, yani elitin sert bakışlı bir üyesi var aralarında. *Le beau monde!* Odam yüksek tavanlı, gri bir yer. Duvarda *'Adel Verpflichtet'* (*Noblese Obligue*)* filminin Almanca bir afişi, tavandan sarkan kocaman bir vantilatör ve dışa bakan duvara kabaca açılmış bir deliğe yerleştirilmiş bir klima cihazı var; çalışmaya başlarken öylesine sağır edici bir patlama sesi ve çalışırken öylesine bir gürültü çıkarıyor ki kapatıp bir daha hiç açmıyorum. Yatağın üzerinde taş gibi sert bir saman şilte ve bunun yanı sıra, çoktan ölmüş sömürgecilerin geçirdiği boğucu gecelerin anıları var.

Bir harita satınalıyor, Yanussa'nın kartal gözlerinden kurtulmayı başarıyor ve pazarın bulunduğunu tahmin ettiğim yere doğru yürüyorum; Dakar'dan gelip burada, Bamako'da duran demiryolu hattını geçiyor, Cüzam Enstitüsü'nün, ölsün diye yol kenarında toprağın üzerine bırakılmış, rengi kül gibi bir adamın yanından geçiyorum. Hava çok sıcak olmaya başlıyor. Ve o zaman oluyor işte. Bunu tanımlamanın başka yolu yok: Pazarda, *zamanda bir yolculuk* yapıyor ve uçarak, farklı bir ekonomiye, farklı bir davranış tarzına gönderiliyorum. Kendi dünyamdan aşağı düşüyorum ama düştüğüm yer onların dünyası değil; korkunç bir toplumdışı, tam bir yabancı durumuna düşüyorum. Aklıma gelen ilk şey burada bir Eski Ahit niteliğinin olduğu, ne demekse artık. Antika haline gelmiş anlamında 'eski', çağlar önce yok olmuş olması gereken bir şey demek istiyorum herhalde. Bu duyguyu başka hiçbir yerde, başka hiçbir kıtada bu kadar güçlü bir şekilde yaşamamıştım; daima birtakım kaçış öğeleri, referansları vardır. Burada yok. Binlerce kişiden oluşan, kilometrelerce uzanıp giden, mutlu bir şekilde devinip duran bir kalabalık, her çeşit ırk ve giysi, herkes bir şeye tamamen dalmış, sarıklı ve torba gibi cüppeler giymiş adam grupları, meleyen koyunlar,

* 1949 yılında Robert Hamer tarafından çevrilen, Alec Guinness'in oynadığı bir İngiliz filmi (ç. n.)

dedeler, sırtlarında çocuklarıyla kadınlar, kurutulmuş balıklar, darı, şeker kamışı, tuhaf taşlar, çamur renkli soslar, meyveler, yürekler, işkembeler, otlar. Başım dönüyor, gerçekten, ama duramıyorum, pazarın içinde yürümeye devam ediyorum boyuna. Kimse sizi, Dakar'da yaptıkları gibi, istemediğiniz şeyleri satmak için taciz etmiyor ve zaman zaman birileri bana gülümsemese kendimi görünmez hale gelmiş sanacaktım neredeyse. Fransızca bir deyim olan *'un bain de foule'* terimini şimdi anlıyorum. Bu kalabalığın üzerimden aşıp gitmesine bırakıyorum kendimi, son gölgeleri dünyamda yüzyıllar önce kaybolmuş bir yaşam tarzının içine dalıyorum; hâlâ burada bulunuyor olmama karşın nostalji duymaya başladım. Hayatımda hiç bu kadar çok güzel insan görmemiştim; kadınlar Balili dansözler gibi hareket ediyor, batılı giysi giymiş hiç kimse yok, renkler fırıl fırıl dönüyor, kıvılcım gibi çakıyor, ışıyor. Bir tezgahta Stork (*'la bière adaptée au climat'*) içiyor ve bir şapka satınalmam gerektiğini, zavallı beyaz kafamın buraya göre dizayn edilmemiş olduğunu fark ediyorum, ama bulabildiğim tek şapka, dallardan örülmüş, ucu sivri bir Vietnam şapkası, revü skeçlerindeki pantomim Çinlilerin giydiği türden bir şey. İnanılmaz bir şekilde bu kılığa bürünmüş 006 geri dönüp Grand Hotel'e kadar yürüyor ve günlük anti-sıtma kinin hapını yutuyor.

Akıl ve delilik günleri peşpeşe geliyor. Farklı senaryolar, hepsi karmakarışık, iç içe. İlk senaryo, çok şey isteyen, sonsuz çeşitlikteki etnik gruplar ve tarihleriyle ilgili karmakarışık şeyleri anlamaya çalışan, Ortaçağda Mali'de varolmuş ve haklarında, bir sürü sözel gelenek kalmış olmasına karşın, elle tutulur hiçbir iz kalmamış, masalsı, mitsel imparatorluklar hakkında Paris'ten bir sürü inceleme kitabı satınalmış gazeteciyle ilgili. Ama gazeteci burada, gönüllü uzmanların belgelemelerindeki bolluğu ve gözle görülebilir tarihsel kanıtların kıtlığını görünce şaşırdı. Yirmi üç farklı etnik grubun içinde en önemlileri Bambaralar, Peulhlar, Senoufolar, Tuaregler, Morenler, Sarkolléler, Songhailer ve Malinkeler. Bunlar da hi-

yerarşik kastlar halinde bölünüyor. Birbirlerinin isimlerinden, cetlerinin kim olduğunu biliyorlar ve bugünkü ülkede bile, birbirlerinin savaşçı, aristokrat, şarkıcı, demirci, azat edilmiş köle ya da tüccar bir aileden gelmiş olduğunu anlıyorlar. Bunlar hep, geçici bir ziyaretçinin gözünden kaçan şeylerdir ve hangisi daha kötü diye düşünüyorum; hiçbir şey bilmemek mi, yoksa bir toplumun çok önemli bir parçasının tümüyle gözünüzden kaçtığını fark ederek hayıflanmak mı.

Genç Afrikalı entelektüeller için tuhaf bir çekişme konusudur bu. Bir yanda, farklılığıyla, içsel rekabetleriyle ve yüzyıllardır gelen gelenekleriyle birlikte tarihlerinden gurur duyuyor, bunu tümüyle korumak istiyor ve onlara çok daha az gerçek gelen, sırf bazı şeyler hâlâ Avrupa'dan soruluyor diye üstün olması gereken, alt tarafı, aynı şekilde haris ve kabileci çıkar çatışmalarından ibaret olarak gördükleri baskın Britanya tarihine isyan ediyorlar. Öte yanda, bunun hâlâ gündelik bir gerçek olmasına karşın, asıl ortadan kaldırılması gereken şey tarihlerinin bu yönüdür; çünkü, eskiden kalma düşman-

lıklar ve travmalar yüzünden her an çökme tehlikesine maruz bir modern devleti nasıl ayakta tutabilirsiniz? Mali Cumhuriyeti'nin resmi yayınında şöyle deniyor: "Ülkenin geleneklerinin ve yaşam tarzlarının birleştirilmesi ve demokratikleştirilmesi, modern gelişime uygun toplumsal yapıların benimsenebilmesi için, yeni bir hükümet emriyle, ülke sınırları içinde, soylar ve kastlar arasındaki ayrımlara son verilmiştir." Fakat o kadar kolay bir şey değil herhalde bu. Yanussa'yla birlikte sokakta ya da pazarda yürürlerken, adam kimlerin, ister yeni, isterse daha eskiden olsun, hangi bölgeden geldiğini gayet kesin bir şekilde gösterecektir ve yerel bir yazarla birlikte bir telefon rehberini karıştırırlarken ortaya çıkan şey kastlardan ve soylardan başka bir şey değildir. Evet, bunlar anekdotsal bir biçimde, geçmişte kalmış, oldukça önemsiz bir şey gibi gösteriliyor, fakat onun kendi adına baktığımızda adam bunun (Diabété) 'ozan' anlamına geldiğini, aslında onun toplumsal konumunu herkese gösterdiğini ve bütün 'ozanların' birbirini ölünceye kadar koruması gerektiğini belirtiyor, gerçi bu tabii ki bugün artık uygulanmıyor, ama yine de, falan filan. Ntu'nun başmakalesi (*ntu*, Bantu'dur ve insan yahut insanlık anlamına gelir) bunu daha cesurca dile getiriyor: "Biz, Afrikalıları Zenci, Bantu, Nilotik, Çarmitik... diye, bizim için anlamsız farklara göre sınıflandırmaya çalışan Avrupa yöntemine son vermek istiyoruz, çünkü bunlar Afrika felsefesinin derinlemesine bir araştırmasına dayanmıyor. Onların emperyalist sınıflamaları bizi hiç ilgilendirmez ve önemli olan, bizim yaşama, kültüre ve geleneğe karşı ortak yaklaşımımızdır..."

Bu arada, Afrikalı ve Avrupalı define avcıları araştırmalarına sakin bir şekilde devam ediyor. Leiden'deki Afrika Enstitüsü'nde yapılan, inanılmaz miktarda, çok çeşitli tarihsel, etnolojik ve sosyolojik çalışmaların neleri kapsadığını görenlerin şaşkına dönmemesi mümkün değil ve bu çalışmaların her birinin kaç yıl sürdüğünü düşününce şaşkınlıktan, hayranlıktan ötürü resmen bayıldım. Dar bir alandaki bu uzman-

laşmaların her biri genellikle konuyla tam olarak bütünleşmeyi gerektirir ve bunun için de, çoğunlukla çok ilkel koşullarda yapılan, sonsuz bir sabır gerektiren saha çalışmaları, tabakaların tek tek kaldırılması, Afrika denen, diller, felsefeler ve geleneklerden oluşan uçsuz bucaksız define sandığının içine girip arama yapılması gerekir. Lahey'de Mouton tarafından yayınlanmış *Cahiers d'études Africaines* dergisinin rastgele seçilmiş iki sayısındaki birkaç konuya bakalım sadece: "Kuzey Gana'daki Tallensilerde psikoz ve sosyal değişim; Kuzey Afrika Tahert devleti ve sekizinci yüzyıl sonuyla dokuzuncu yüzyılda batı Sudan'la ilişkileri; Doğu Bantularda 'kötü' kavramının birörnekliği ve ikili yapısı; Mossilerin siyasi sisteminin feodal karakteri; Kamerun'daki etno-linguistik misyon üzerine rapor; Senegal'deki göçlerin psikopatolojik incelemesi." Başka bir deyişle, su gibi para harcamış olabilirsiniz ve okuyanlar sizi aptal yerine koyabilir, ama benim gibi dışarıdan biri için, sonunda geriye kalan şudur: Ben şimdi burada dolaşıp durur, her şeyi görüp algılarken, bir zamanlar çocukken hissettiğim bir duygunun aynısını hissediyorum yine; Loosdrecht'teki yeni donmuş göllerin buzunun üzerinden ilk kez yürüyerek geçtiğimde, ayaklarımın hemen altındaki, bitkilerle, hayvanlarla, sırlarla, her şeyle dolu, tanımlanamayan, ama çok güçlü bir şekilde varolan o gizemli dünyanın bana verdiği duyguyu.

İkinci senaryo çok daha absürd. Mali'de fotoğraf çekmek isteyen herkesin izin alması gerekir. Ve bunu profesyonel kapasiteyle yapmak isteyen herkesin ayrıca bir izin daha alması gerekir. Gelip bana katılan fotoğrafçının böyle bir izni yok ve izinsiz devam etmek riskli, çünkü başlangıç noktası genellikle tutuklanmadır ve bu işi bilen kişilere göre, bir kere hapse girmiş bir suçlu olmak çok korkunç bir şeydir. Her türden harika tavsiyelerle donanmış olarak, resmi kurumların atlıkarıncasına binme macerasına girişiyoruz. Ama durum iyi değil. Her gün, kibar bir bürokrasi duvarıyla, delirtici zorunluluklarla karşılaşıyor, kaynayacak kadar sıcak bekleme salon-

larından oluşan bir labirentte kayboluyoruz. O parlak beyefendilerin hepsinin bize masalarının arkasından açıkladığına göre, kurallar, tüm özgürlüklerin ciddi bir şekilde kısıtlandığı eski rejimden miras kalmıştır. Fakat o rejim son iki yıldır yok artık tabii, değil mi? Ah evet, ama kurallar hâlâ geçerli. Herkes bunların saçmalık olduğunu ve turizmi teşvik konusundaki bütün hükümet tebliğleriyle doğrudan çeliştiğini kabul ediyor. Bizse gittikçe daha yükseklere çıkıyor, Avrupa giysili, Almanca konuşan ufak tefek siyah adamlarla Dunhill, üzerinde süslü nakışlar bulunan *boubou*lar giymiş, Fransızca konuşan uzun siyah adamlarla Sobranie içiyor, bu arada birçok dost ediniyor, fakat o kağıt parçasını edinemiyoruz. Hepsi, Grand Hotel'in tozlu barında, bir şişe viskinin de katıldığı, saatler boyu muhabbetin ardından açıklıyorlar: Kimse bir başkasının adına izin vermek istemiyor, herkes kendini koruyor, herkes arkasını sağlama almak zorunda –"Bu bürokrasi bir bela, hiçbir şeyin mümkün olmamasının ve hiçbir şey yapılamamasının nedeni budur"- sonra hikayeler başlıyor; övücü olmayan bir şeyler yazan İtalyan gazeteci ve yine pek iltifat sayılmayacak şeyler yazan Ortak Pazar gazetecisi hakkında. Bütün bunların nasıl hallolduğunu bile hatırlamıyorum; sadece, bir gün birisi yurtdışında bir yerden dönüp çok değerli imzasını attı ve böylece, şimdi hiç olmazsa bir başlangıç yapılabilir, üçüncü senaryoya, Yanussa'nın senaryosuna. Yanussa, izin konusunda çıkarılan tüm bu sorunları tam bir zırvalık olarak görüyor. Eğer bu işi ona bıraksaydık da kendisi organize etseydi, diyor, her şey çoktan hallolmuş olurdu. Çok uzaktaki doğal parka gitme konusunda da pek hevesli olamıyor. *Toubab*ları (beyaz adamları) sık sık oraya götürmüş, adamlar bütün günlerini bir filin önlerinden geçmesini bekleyerek geçiriyor ve hayvan geçmeyince de kafaları bozuluyormuş. Niçin hayvanat bahçesine gitmiyoruz? Böylece, gittiğimiz yer orası, yani kentle başkanlık sarayı tepesinin arasındaki hayvanat bahçesi. Yolda, son eski sömürge villalarından sonra, parlak renklere boyanmış, Budapeşte, Doğu Berlin ve

Moskova'ya uçuşlarla övünen reklam tahtaları; bu yoldan her gün, çok hızlı bir limuzinle, iki yanında sert bakışlı geleneksel eskortlarıyla geçen başkanı hatırlatıyor hoş bir şekilde. Burası o kadar küçük bir kent ki, ben birkaç kez gördüm kendisini, mahzun bakışlı, uzun, atletik bir adam. Bizimle üç Tuareg'den başka ziyaretçi yok hayvanat bahçesinde, yani birkaç tane hayvanın bulunduğu, bakımsız kafesler koleksiyonunda. Yanussa Tuareglerden pek hoşlanmıyor ve onlar da dev gibiler gerçekten; sarıklarının altında donuk ve sert yüzlü, uzun boylu, zayıflar. Kente, aletle şekil verilmiş deri ürünlerini satıp silah almak için gelirler ve boş kalan öğleden sonrasını da hayvanlara birazcık eziyet etmek için ayırmışlar. "Pis ırkçılar," diyor Yanussa, "bunlar çok haindir ve hiç sektirmezler." Ve kızgın sıcağı bir sırt çantası gibi taşıyarak yürümeye devam ediyor, suaygırı Mali'yi, kırmızı maymun Sulawula'yı, benekli sırtlan Srugu'yu ve vahşi kedi Bakorongourou'yu geçiyoruz. Acıklı bir şey var bu hayvanlarda; memleketlerindeler ama hapisler, kafeslerin içinde de boy atmış sert kuru otların arasında oturuyor, paslı parmaklıklara yaslanıyor, perişan ve biraz da haince bakıyorlar. Ağaçların adını öğrenmek istiyor, gösteriyor ve soruyorum. "Bir Fransız ağacı" diyor Yanussa. Peki şu? "O da bir Fransız ağacı." Doğabilimciliğe pek uygun değiliz anlaşılan.

Sonra kente dönme zamanı, Yanussa'nın mahallesindeki küçük camiye gidiyoruz, namaz saat yedi civarında başlıyor. Arabasını binanın önüne park ediyor ve böylece, küçük bir Peugeot kamyonetin birkaç dakikada bir tekrar tekrar gelip ihtiyar adamları getirişini görüyoruz. Adam bir sinema sahibi, dindar biri, yaşlıları her gün arabasıyla gönüllü olarak taşıyor. Bazıları içeriye giriyor, diğerleri gidip dışarıdaki kumun üzerine oturuyor; torba gibi giysilerine sarınmış halde, yavaş hareketlerle selamlaşıyorlar, sonra, parlak mavi cellabi giymiş, uzun boylu, zayıf bir adam geliyor ve hemen nağmeli bağırtı başlıyor. Gökyüzü külrengine dönmüş ve ses, akşamı durmaksızın deliyor, ihtiyarlar kumun üzerinde camiye

doğru yan yana, yengeçler gibi yürüyor ve caminin giriş kapısından, öne eğildiklerini ve namaz kıldıklarını görüyorum. Onların yolunu mu kapatıyoruz diye merak ediyorum, ama Yanussa, "Gerçek Müslüman, bir yılan gelip önünde dursa da namaz sırasında başını kaldırıp bakmaz" diyor. Çok iyi. "Peki namaz sırasında niçin bazıları dışarıda, kumun üzerinde kalıyor?" "Çünkü doğru kıyafet giymemişler."

Arabayla geri dönerken Yanussa birdenbire, "Moskova'da Kruşçev bizim öğrencilerden bazılarına, Tanrı yoktur demiş" diyor. Ona bu konuda ne düşündüğünü soruyorum, fakat omuzlarını kaldırıyor sadece ve "Biz siyah insanları kandırmak kolaydır" diyor esrarlı bir şekilde. Buralarda çok olan Çinlileri nasıl gördüğünü soruyorum. Arabayı, kapıları sıkıca kapalı Çin Büyükelçiliğinin önünden geçirerek karşılık veriyor; dış kapı cafcaflı bir şekilde boyanmış, bir opera sahnesinden alınmış bir kapı sanki. Ortalıkta kimse yok. "Çinlileri çirkin buluyoruz," diyor, "okulda çocuklar birbirine hakaret olarak Çinli der. Ama çok çalışkan adamlar. Mopti'de bir oteli altı haftada yaptılar. Ve akşam saat altıdan sonra hiçbir yerde görünmezler. Birbirlerinden hiç ayrılmazlar. Onlara saygı duyuyoruz. Bizim için çok şey yapıyorlar. Pederler de öyle. Ama Ruslar bir şey yapmıyor. Ruslar bizi sömürüyor. Bize tepeden bakıyorlar."

"Peki diğerleri?" *"Les autres? C'est bon. C'est le tourisme, c'est le commerce.* Daha önce, Modibo'dan ötede her şey kötüydü. Ticaret yok, turist yok, iş yok." Ve uzun Afrikalı parmağıyla benim iki gözümün arasını işaret ederek ekliyor: *"Et pas de travail, pas d'argent."* Ve para yoksa kadın yok ya da daha doğrusu, para yoksa evlilik yok. Çünkü yatmak okey, ama karşılık olarak baştan çeyiz parasını vermezsen hiçbir kadını babasının evini terk etmeye razı edemezsin, yahut onun evine taşınmana izin vermezler. Evli misin diye soruyorum. Hayır, boşanmış. Ve kadın ayrılırken Yanussa'nın yine para vermesi gerekmiş. Yanussa şimdi ana babasıyla oturuyor. Yeni bir karı için parası yok. "Ah, bir köylü kızını alabilirdim, ama

biliyorsunuz nasıldır bu iş, onları şehre getirirsiniz, medeni bir şekilde nasıl hareket edileceğini öğretirsiniz ve sonra büyük, yakışıklı bir herif çıkagelir ve çekip giderler." Ses tonundan, onun başına herhalde böyle bir şeyin geldiğini anlıyorum. Şimdi yalnız mı? Hayır, bir kız arkadaşı var. Kız gebe kalırsa ne yapacaklar? Yoksa kız hap mı kullanıyor? Hap mı? Hayır hap bize göre değil. Niçin? Değil işte. *Ce n'est pas pour les noires.* Tam stop. Benim Nijer üzerinde günbatımının son anlarını görmemi istiyor, arabayı kentin dışına sürüyor, büyük köprüyü geçiyor, arabayı park ediyor ve nehir kıyısındaki kumun üzerinde birlikte yürüyoruz. Güneşin kocaman tekerleği bomboş düzlüğe gömülüyor, nehir alçak ve sakin ve biz ters çevrilmiş bir kayığa doğru yürüyor, gevezelik eden Afrika tavuklarının arasında oturuyoruz. Birazcık ötede balıkçılar ağlarını onarıyor, üç kadın –güneşin karşısında silueti görünen, Etiyopyalı dansözler gibi vücutlarıyla- giderek kararan suda yıkanıyor, delikanlılar bir teknenin üzerinde çalışıyor ve yavaş bir sesle Malinke dilinde konuşuyorlar, bol cüppeli bir adam güneşin son ışıklarına arkası dönük bir halde diz çökmüş, kamışların yanında duasını okuyor, koyu renkli kuşlardan bir sürü geçiyor ve sislerin içinde kaybolan düzlükte kaybolup gidiyorlar.

Kente dönüyoruz. Her yer tatlı, yoğun bir huzura gömülmüş. Caminin etrafındaki kumluk alanda birtakım adamlar ateşlerin ve meşalelerin yanında çömelmiş, pelerinlerine sarınmış, yemek yiyorlar. Bunların kim olduğunu soruyorum ve Yanussa "Onların beraber yemek yiyecek aileleri yok" diyor. Adamların oluşturduğu çemberler geniş, çoğu genç, bir müzik ve sakin bir de şarkı duyuluyor, kızarmış et ya da çanaklardan portakal rengi bir pilav yiyorlar. "Bunlar köyden buraya şehirde çalışmak için gelir." Peki nerede yatıyorlar? "Nerede olursa." İstasyonda da böyle. İnsanlar salonda ve peronlarda yatıyor. Yaşlı bir zenci çömelmiş, yüzü duvara dönük halde sıçıyor. Tren buradan sonra Afrika'da başka bir yere devam etmiyor, burası hattın sonu, bugün tren yok ve

belki de hiçbir zaman olmayacak. Saat kırılmış ve hiç olmayacak bir saatte durmuş. Bir paket Liberté satın alıp otelime dönüyorum.

Yemek salonu neredeyse bomboş, başka yerlerde yenecek daha iyi yemekler var. Büyük bir tatlı su balığı olan *capitaine*-imi çiğnerken, farkında olmadan, sakin bir melankoliye yakalanıyorum. Bundan daha çirkin olamaz. Tavan gri ve sanki neon bir ay külden bir toprak üzerinde parlıyormuş gibi, gerçek olamayacak kadar kasvetli bir gecedeki sazdan kulübeler resmedilmiş üzerine. Perdeler bir zamanlar sarıymış, portakal rengi masa örtüleri solmuş, kirli duvarda tuhaf, tozlu bir mask asılı, her masada şatafatlı birer buz kovası var, iki avizedeki ampullerin neredeyse hiçbiri yanmıyor ve yananların da vatları birbirinden farklı, sandalyeler yeşil ve bana yakın bir yerde, cart portakal rengi bir lambanın ışığı vuruyor duvara. Bir tahta bölmenin arkasından gelen, bir şey çiğneyen birisin sesi "büyükelçilikte Amerikan parası alıyorlar" diye bildiriyor ve dizgininden boşanmış akşam devam edip gidiyor.

Birkaç saat sonra, genç bir yazarla randevum var. Saldırgan köpeklerle karşılaştım ve ancak bir süre geçtikten sonra sakinleştiler. Adam telefonda, siyaset konuşmayacağını, kesinlikle konuşmayacağını gayet net bir şekilde söylemişti. Gittiğim zaman evde yok. Karısı, Fransız topluluğundakiler için gayet sert konuşuyor. "Hâlâ on beş yıl öncesi gibi sanıyorlar." Yarı karanlık verandada oturmuş, giderek soğuyan gecenin hışırtı ve kıpırtılarının arasında viski içiyoruz. Kadına, Paris'te kocasının birçok kitabını, geleneksel Mali masallarının uyarlamalarını satınaldığımı, fakat anlamlarını çoğu kez çıkaramadığımı söylüyorum. Adam bir saat sonra geliyor, uzun boylu, yüzünde bir tereddüt ifadesi var ve hafifçe sallanıyor. Ne istiyorum? Eğer siyasetle ilgiliyse söyleyeceği hiçbir şey yoktur ve ben, resmi hükümet sözcüsü dışında, konuşmaya niyetli birilerini bulursam onlar tehlikede olmayan ve dolayısıyla da "hiçbir önemi olmayan" insanlardır.

Ancak daha sonra kendisinden, çok yakın bir zamanda, önemli bir resmi görevden atıldığını öğrenmeyi başarıyor ve ertesi sabah da, çok sayıda sendika liderinin o gece tutuklandığını haber alıyorum. Adam bana, her birinin kendi ritüelleri ve kuralları bulunan kastların ve kölelerin labirent gibi mozayiği hakkında bir fikir vermeye çalışıyor. Elbette artık kölelik yok, ama bir insanın adından, dört tür köleden hangisinin soyundan geldiğini anlıyorsunuz. Aynı şekilde, birisinin adından, örneğin Diabété'den onun bir Nyamakala –bir Noumou (yani demirci) ya da Loebé (ağaç tornacısı) değil, bir Dialé- bir ozan, şarkıcı, şair, yazar olduğunu anlıyorsunuz. Bunlar aristokratlardan hemen sonra gelir ki onlar da üç ana kasta ayrılır. Kısacası, İngiliz sınıf sisteminin yanında sönük kalacağı, *Almanach de Gotha* yahut kulüp bağları katalogundan daha karmaşık bir işaretler ve anlamlar sistemi. Adam, ülkesinin sözlü geleneğiyle büyülenmiş ve boş zamanını hep ücra köylere geziler yapıp eski halk masallarını kaydetmeye harcıyor; bir Dialé olarak, diğer tüm Dialélerle temasta ve bazıları on ikinci yahut on üçüncü yüzyıldan kalmış eski şarkıları bilen bir sürü yaşlı var hâlâ. Adam bir teyp bandı koyuyor. Telli bir çalgı, monoton, ama boyuna değişen döngüler halinde çalıyor. Yaşlı bir adam sesi katılıyor buna ve efsanevi İmparator Sun Jata'nın destanını şarkı halinde söylüyor. Sessizce dinliyoruz, fakat ah, ne kadar değişik şekillerde! Tek duyduğum şey müzik, ama bunun dışında, sanki taş gibi sağır biri, sanki Alban Berg'in bir operasına gitmiş bir Papualı gibi kalıyorum, umutsuz bir aptallık çöküyor üzerime, bunlar hiçbir etki yapmıyor bende, her sözcüğün, her sesin ayrı bir anlamı ve sonra başka bir şey yine, ama ben, bir verandada oturmuş, birtakım sesler dinleyen biriyim sadece. Adam sakin bir şekilde çevirmeye başlıyor sözleri: "*A di benye labo a kala do* –adam ok kılıfından okları çıkardı / *K'a la birilan basilan lu kima* –fetişlerle dolu bir giysi var üzerinde / *K'a n'i lo wéré da la* –çalıların arasına girdi / *K'a dun were kono ware nofè* –aslana doğru gidiyor / *K'a bun bényé la wara ba* –aslana bir ok

attı..." ama bana anlatmak, açıklamak, tanımlamak istediği daha çok, çok şey var ve ben anladıkça, nasıl da hiç anlayamadığımı fark ediyorum sadece ve sonunda vazgeçiyoruz ve gece karanlığında peltek peltek konuşan o sesi dinlemeye devam ediyoruz sadece. O ses, iki yahut üç kuşak sonra artık hiçbir anlamı kalmayan, tam bir antika haline, UNESCO fonuyla kurulmuş bir müzenin, yani görkemli günlerin, değerli kahramanların, tarihin anısına kurulmuş bir yerin bir rafında duran, konserve kutusuna konmuş bir mit haline gelecek ve sonunda MacLuhan'ın köyü* her şeyi tamamen eşit kılmayı başardığında, bir zamanlar 'insanlarla ilgili' her şey, her yer, bundan habersiz sonraki kuşaklar için pahalı bir oyuncak haline gelecek. Duygusal bir şekilde vedalaşıyoruz ve verilen yolluğumu yiyerek yürüyorum karanlık bulvarlardan, kent olmasını dilediğim, zaten bulvarların dışında pek bir şeyin olmadığı tropikal bir Dulwich Village** olan, bakımsız birkaç hükümet binasından, tuhaf bir otelden, sömürge döneminden kalma, harap haldeki evlere tıkışmış büyükelçiliklerin olduğu yan bulvarlardan ve kapısının önünde bir kamyon dolusu silahlı askerin bulunduğu bir liseden ibaret o yere doğru. Bir taksi çağırıyor ve dans seyredeceğim bir yerin olup olmadığını soruyorum. Evet, Ulusal Bale'ye bir yer bulmaya çalışan öğrenciler ana caminin arkasında çalışıyorlar. Bahçe kapısından içeri girerken davulların sesini duyuyorum. İki delikanlıdan başka seyirci yok. Karanlık bir binadan sarkan uzun bir kablonun ucunda tek bir ampul var. O loş ışıkta dansçıları seçiyorum. Karanlıkta gizlenerek, kimse tarafından fark edilmeden, orada ne kadar oturduğumu bilmiyorum. Ritim giderek çılgınlaşıyor ve dansçılar, erkekler ve kızlar çıplak ayaklarıyla yere vuruyorlar sanki toprağı tekmeleyip bir kenara atmak istiyorlarmış gibi; nefes nefese bir tehdit hatırlıyorum, korkunç bir hayvansal enerji, sanki hepsi

* Altmışlı yılların sonunda, Kanadalı iletişim bilimci Marshall MacLuhan tarafından türetilen 'Global Köy' kavramına gönderme. (ç. n.)
** Londra'da, yapıların hepsi 18. ve 19. yüzyıldan kalma bir semt. (ç. n.)

birden, canlı, tepinen, terleyen, giderek daha çok öfkelenen, yayılıp büzülen bir bedene, sonra iki kavgacı yılana, sonra siyah, karanlık, zifiri koyu bir kütleye dönüşüyor, bir bale soyutlamasına değil de, dans eden, danstan başka bir şeyin kalmadığı, müthiş bir varlığa ve her hareketle bu gövde daha çok ve hayatımda hiç görmediğim kadar hızla yayılıyor. Surata yenen güçlü bir tokat gibi sanki; ve aynı zamanda da –aman Tanrım, ne güzel sözcük!- yüce bir nostalji deneyimi, ama neye, insanın kendi bedeniyle bir olma konusunda, çok uzaklarda kalmış, çoktan yitirilmiş bir yeteneğe, yahut o bedenin, birin ne olduğunu bir kez, çekinmeden, engelsizce ifade etmesine mi yoksa? Bir saat sonra kendimi kurtarıyorum. Ben, *lyonnaise* sosunun nasıl yapılacağını ve Londra'da en iyi balığın nerede yeneceğini bilen, Bach'ın çello süitlerinin Starker tarafından değil, Rostropoviç tarafından çalınanlarını dinlemek isteyen, Vestdijk'in* ilk romanlarına daha sonrakilerden daha çok değer veren, Venedik'e iki kez gitmiş, *NRC*'yi *Het Parool*'a** yeğleyen ve kendini birden, kölelik ettiği bolluktan yoksun kalmış gibi hisseden ben. Ceza olarak, sıkıcı yatak odamda tüm gece boyunca dans rüyası görmeye devam ediyorum ve hoş bir şey değil. Pazaryeri, hayvanat bahçesi, askerler, dansçılar, hepsi rüyalarıma doluşuyor, kafam karmakarışık bir halde kalkıp balkona çıkıyorum ve hafifçe sallanan demirhindi ağaçlarının altındaki, ölü gibi sessiz caddeden geçen, üstü açık, askerlerle dolu kamyonları görüyorum.

Ertesi sabah Bernard d'Arras, UTA'nın müdürü, uzun boylu, Afrika'da kalmış ve asla terk etmek istemeyen, aristokrat bir Fransız beni götürmek için geliyor. Sömürgecilikten, sıradan bir beyaz vatandaşa geçişin ona zor gelip gelmediğini soruyorum, ama hiç zorlanmamış. Adapte olmayı becermen lazım diyor ve bu kapasitesini, İçişleri Bakanlığı'nı

* Simon Vestdijk (1898-1971), 38 roman ve 20'den fazla şiir kitabı yazmış, üretken bir Hollandalı yazar.
** NRC ve Het Parool, Hollanda gazeteleri.

koruyan, eli Sten tüfekli askerlerden oluşan küçük grupların arasında, Venedikli bir saraylıya yaraşır bir rota çizerek, mükemmel bir şekilde gösteriyor. Hedefimiz: CMLN yani Ulusal Kurtuluş Askeri Komitesi üyesi Teğmen Filifing Cissoko, yani Modibo Keïta'yı deviren ve şimdi ülkeyi yöneten on üç kişiden biri. Komitenin saat dokuzda toplanacağını biliyoruz, dolayısıyla, Teğmen'in bakanlığından ne zaman çıkması gerektiğini de ve zamanlamayı o kadar iyi yapmışız ki, kendimizi birden bire, sarsılan bir tahta merdiven sahanlığında, paramiliter üniformalı, çelik gözlü devle karşı karşıya buluveriyoruz. Onun yolunu kapatıyoruz ve bundan hoşlanmıyor. Onunla aynı boyda olan D'Arras, öne eğilmeyle askeri selam arasında bir şey uyduruveriyor ve bunu coşkulu bir "*mon lieutenants*" ile noktalıyor, ama '*mon lieutenant*' bize soğuk bir bakış atıyor ve çığlık çığlığa sirenlerle çekip giderek bizi muavininin ilgisine bırakıyor ve muavin de bize ertesi gün için bir randevu veriyor. Tekrar karşılaştığımızda gözleri yine çelik gibi, sesi de aynı şekilde ters ve görüşme de kurallı ve askersel. Boş laf yok kuşağından bir adam bu. O benim Hollandaca dergim *Avenue*'nin Tanzanya'ya ayrılmış sayısını inceliyor, ben de onu. Masasının üzerinde, kırk beş santim boyunda, alüminyum rengine boyanmış bir V. I. Lenin heykeli ve diz yüksekliğinde bir rafın üzerinde de, muhtemelen, başvuruda bulunmaya gelmiş telaşlı birinin unuttuğu, Kim Il Sung'un bir devrim el kitabı var. Hayır, başkanla görüşemem. Başkanın defteri üç ay sonrasına kadar dolu. Fakat onun bütün konuşmaları, bundan kastım, onların *tüm* konuşmaları sunuluyor bana ve İsveç büyükelçisinin açılış törenindeki de dahil buna. Ton şu: Dış ilişkileri, mümkün olabildiğince az taahhüde girerek, olabildiğince açık tutmak. Usta bir profesyonel diplomatın sözleri bunlar ve hafiften bir *éminence grise** havası var. Ve iç siyasete gelince: Yasa ve düzen, yeniden yapılanma, tek halk, tek kader, tek amaç, insanların

* Perde ardındaki asıl güç anlamında bir deyim. (ç. n.)

kendi önceliklerini oluşturma özgürlüğü ve bunlara, 'tembellik, düzensizlik ve uyuşukluğun' ağır bastığı, 'sağlıklı, dinamik bir ekonomi' için sağlam bir temel oluşturamayacak haldeki devlet hizmetini yeniden organize ederek başlamak. Görüşmenin sonu. On Üçler Komitesi'nin bir toplantısına katılmak üzere ayrılıyor, ben de Hollanda'daki Brabant kentinden, elli yıldan fazla bir süredir Mali'de çalışan yaşlı bir Katolik rahiple buluşmaya gidiyorum.

Ho Chi Minh sakallı, küçücük, bir deri bir kemik bir adam, anasının gözü biri ve Bambara dilini, Fransızcayı ve Hollandacayı gayet akıcı bir şekilde ve bu sonuncusunu, yıllardır hiç su katılmamış tam bir Brabant aksanıyla konuşuyor. Bana bir fincan 'Hollanda kahvesi' veriliyor, benim söylediklerimi pek işitmiyor fakat aslında buna pek gerek yok, çünkü bu kadar zaman sonra benim söyleyeceğim hiçbir şeyin onu pek ilgilendirmesi mümkün değil. Onun hayatı Mali. Bana, "daha henüz hiçbir şeyin olmadığı zamanlardaki" Bamako'dan, sömürge dönemindeki, "zenginlerin, ailelerinden biri bir suçtan yargılandığında onun yerine yoksul bir uşağı koyduklarının farkına bile varmayan, çünkü hiçbiri yerli dillerini bilmeyen" Fransız hakimlerden söz ediyor. İnanılmaz 1920'li yıllarda Malililere marulu ve domuz etini nasıl tanıttığını, Weygand'ın subaylarıyla birlikte nasıl, toplarla manda avlamaya gittiklerini, fakat bir tanesini bile vuramadıklarını, beyazlara göre olmayan bir ülkede geçen uzun ve tuhaf bir yaşamı anlatıyor. Beyaz Pederler örgütünden bir misyoner olan yeğeni, elinde *Shalom*'un* yeni gelmiş bir sayısıyla içeri giriyor ve masanın üzerine koyuyor üzgün bir şekilde. "Bir bilselerdi keşke"den başka yorum yapmıyor ve ben ona bu konuda bir şey sormaya kalmadan, bir hastaya yardım etmek üzere çağırılıyor; sandaletleri tozdan bembeyaz, yorgun bir adam. Ben Hollandaca ve İngilizce kitaplarla dolu, kasvetli odayı biraz inceliyor ve belki yüzüncü kez soruyorum kendi kendime,

* Üçüncü Dünya sorunları ve barışla ilgili bir Hollanda dergisi.

bir insanı, Afrika'nın ücra bir köşesinde, elle tutulur sonuçların daima çok az olacağı bir ülkede sefalet ve yalnızlık içinde bir yaşam sürmeye razı eden şey nedir diye. Ama bunların hiçbiri benim rahip için dert değil. Sargılı ayağıyla topallayarak benimle birlikte, boğucu sıcak avlunun kapısına kadar geliyor ve "Ben bütün hayatımı Mali'de yaşadım," diye bağırıyor kulağıma, "ve sanırım Mali'de öleceğim. Hollanda'ya dönmek istemiyorum. Orada pek tanıdığım yok artık."

Bamako'da son gün bu. Yarın Mopti'ye, daha sonraki gün de Timbuktu'ya gideceğiz. Yanussa beni fırın gibi caddelerde gayet amaçsızca dolaştırıyor, fakat artık pek bir şeye dikkat etmediğimi fark ediyorum. Son randevum bir EEC* temsilcisiyle; muazzam büyüklükte bir Mali haritasının altında oturan ufak tefek, dazlak bir adam. "Yiyecek yönünden ülke kendi kendine yeterli," diyor bana, "ama mesele, ülkenin genişliği. Petrol ve boksit olduğunu gösteren belirtiler var ve Ruslar altın aramak için kazı yapıyor, ama Mali'nin talihsiz, denize kıyısız konumundan ötürü bunları çıkarmak kârlı değil. Avrupa Kalkınma Fonu'nun yaptığı, varolan tarım ürünlerinin –pamuğun, yerfıstığının, pirincin- kârlılığını arttırmaya çalışmak, bu tarım ürünlerinde çeşitlendirmeyi deneyip başarmak ve tarıma elverişli arazi miktarını çoğaltmak için çaba harcamaktır." Birkaç proje sayıyor: Sığır vebasıyla savaş, bir mezbaha yapılması için teknolojik destek, Télé Gölü çevresinde bir sulama projesi ve kocaman haritanın her tarafında, Avrupalı grupların Malililerle birlikte bu projeler için çalıştığı yerler olan küçük noktaları gösteriyor. Yaratılan kârın tümüyle Mali'de kaldığını, Avrupa'ya geri giden hiçbir şeyin olmadığını söylüyor. Çinlilerin ne yaptığını soruyorum. "Çok şey," diye yanıtlıyor kısaca. "Mopti'de bir tuğla fabrikası kuruyorlar. Malililere çay yetiştirmesini öğrettiler. Onların yardımı sayesinde, ordunun ayakkabıları ilk kez yerli deri-

* European Economic Community (Avrupa Ekonomik Topluluğu). (ç. n.)

den yapıldı. Muazzam pirinç projeleri yürütüyorlar, insanların arasında yaşıyorlar ve maddi bir karşılık beklemiyorlar."

Daha sonra birisi daha yalın bir dille "Mali, kumar masasının üzerinde bırakılmış bir poker fişi gibi," diyor, "yalnız, hiç kimse şimdilik oynamak istemiyor. Ülke Ruslar için de önemli değil, Amerikalılar için de. Tamamen kendi başına kalmış ve bu yüzden, alabileceği her türlü yardıma muhtaç. Sığır ve tatlı su balığından başka bir ihraç geliri pek yok ve bu ülke çaresiz bir şekilde hep yoksul olarak kalmaya mahkum, yeni hükümet ne kadar başarılı olursa olsun. Ellerinden geleni yapıyorlar ama durum bayağı bir umutsuz."

Otele geri döndüğümde d'Arras'ın bir notu var; Air Mali'nin yarınki programını değiştirdiğini, uçağın beş saat önce kalkacağını ve beni almaya saat 4.45'te geleceğini yazıyor. Yanussa'ya bu konuda söylendiğimde gülümsüyor ve *"Tu vois?"* diyor, *"C'est l'Afrique."**

Ve ertesi sabah görüyorum gerçekten. Pilot ve mürettebat uçağın kalkış saatinden iki saat sonra nihayet bekleme salonunda görünüyor ve ufak bir kahvaltı yapmaya gidiyorlar. Gün, portakal rengi flamalarla başladı, Antonov 24, bir Rus uçağı piste park etmiş ve bizi Mopti'ye götürmeye hazır. Tam bir balık istifi. Çok yaşlı dört Amerikalı, tabanca kılıflarında ürkütücü silahlar bulunan Tuaregler, yüzlerce kat kumaşla sarılmış kadınlar ve burada bir yol yapım projesinde çalışan, ufak tefek, şişman bir Fransız; adam bana, (üç uçaklı) Air Mali'nin, mürettebatına kahvaltı verdiğini, yoksa adamların kahvaltı falan etmediğini ve bu yüzden de yeterince dikkatli olmadıklarını söylüyor. Niçin bu duyguya sadece şimdi, gerçekten bir yolculuğa çıkacağım zaman kapılıyorum? Bir dakikalık uçuştan sonra toprak yine perişan bir boşluk haline geliyor ve hep öyle kalıyor. Havalandırmanın olması gereken yerde sadece bir delik var ve buz gibi hava enseme çarpıyor,

* Gördün mü? Afrika budur. (ç. n.)

ama hostesin yuvarlak, hoş bir yüzü, yuvarlak, hoş göğüsleri var ve yere kadar uzanan, el örgüsü bir elbise giymiş. Birkaç saat sonra, Ségou'da bir molanın ardından Mopti'ye varıyoruz ve bizi Herman Haan karşılıyor; Dogon ülkesine bilmemkaçıncı Tellem* seferini yapmak için burada ve pazar kurulduğu günler erzak almak için Mopti'ye geliyor. Aynı gün, Bandigara yoluyla Sanga'ya, yani Dogon ülkesinin başladığı yere gidiyoruz. Yol başlangıçta fena değil, ama daha sonra Land-Rover'ın içinde bizi saman bebekler gibi savuruyor. Yolda karşılaştığımız birkaç kişi kuru, kırmızı tozla kaplanmış ama bunu dert eder gibi görünmüyorlar. Kampa, bayağı bir bitkin halde varıyoruz; bu sabah saat 5'ten beri çok uzun bir gün oldu.

Dışarıda, taşlı zeminde masalar, taştan odalar var, elektrik ışığı yok, sivrisinek perdeleri var ve bunların hepsi, kutsal kitaptan çıkmış gibi bir platoda bir araya gelmiş. Uzun boylu, yüz hatları gururlu, neredeyse oryantal bir siyah adam Haan'a sarılarak karşılıyor ve Dogon selamlama ritüelini ilk kez dinliyorum ya da daha doğrusu, karşılıklı çıkarılan, anlamını daha sonra öğreneceğim bir dizi sesi duyuyorum sadece: Selam! Selam! Rahat mısın? Evet. Ve karın? O da rahat. Ve çocukların? Ve bütün dünya? Ve hayvanlar? Fakat insanların her karşılaşmada birbirlerini, hiç ihmal etmeden hep bu şekilde selamladığı söyleniyorsa da, herhalde bu kadar uzun değildir, sanki karşılaşma olayı gerçekten çok özel bir şeymiş, insanların birbiriyle konuşması ve birbirinin sesini duyması kurallarla korunması gereken çok değerli şeylermiş gibi. O birkaç gün içinde bunu yüzlerce kez duydum ve sonunda, bunu ben de yapamadığım için kıskandım. *Po? Pol Ia po? Ia po! Oe seoa? Seoa! Umana seoa? Seoa! Pégé seoa? Seoa!* Ve bu şekilde devam ediyor sonsuza dek, ama sonunda çok uzun ve hoşnut bir "Aaaaah!"la bitiyor.

* Afrika'nın Dogon bölgesinde 14. yüzyıldan önce, kayalıklara yaptıkları, bugün hâlâ sağlam duran evlerinde yaşamış ve sonra bilinmeyen bir nedenle yok olmuş bir halk. (ç. n.)

Herman Haan bizimle birlikte Ogol köyünden yürüyerek geçiyor. Vaktiyle, 1946'da, avcı Ogotemmêli, 1931'den beri bu bölgede araştırmalar yapan Fransız etnolog Marcel Griaule'yi buraya davet etti ve otuz üç gün boyunca, tüm Dogon evrenini ona anlattı. Yüzyıllardır ağızdan ağıza, sözlü olarak aktarılmış bir düşünme tarzının açığa çıktığı otuz üç gün öylesine derin ve şaşırtıcıydı ki, Griaule'nin sözleriyle, "ilkel denen Afrika düşüncesiyle ilgili tüm anlayışlar yıkıldı".

Köyde yürüyorum: Kırmızı çamurdan, kare biçiminde konutlar, tepelerinde tuhaf, sanki peri şapkası gibi sivri, sazdan damlar var. Dinsel mekanlar, kurban taşları, altarlar, içinden geçmeniz yasak olan boşluklar. Hogon'un ya da köy rahibinin evinin önünde duruyoruz. Adam çok güçlü, topluluk ona saygı duyuyor ve bir kez seçildi mi sarayını bir daha hiç bırakmıyor. Adam yarı çıplak bir halde, kurumuş kandan bir duvara yaslanmış oturuyor, sadece gözleri hareket eden, mavi-siyah renkli, pörsük bir bebek. Haan, dayandığımız duvarın arkasından onu geleneksel şekilde selamlıyor, adam karşılık vermiyor ve bir süre sonra kalkıp içeriye giriyor. Orada biraz duruyoruz, çevremizde, kocaman gözleriyle, sessizce bizi seyreden birkaç çocukla birlikte. Sonra adam yine çıkıyor. Çivit rengi, bol bir pelerin giymiş ve başındaki eski maskın üzerinde parlak kırmızı renkte, Frigya beresine benzer bir başlık var. Sorular ve yanıtlar havada uçuşuyor ve sonunda biz ayrılıp giderken bile, adamın yüksek perdeden ihtiyar sesi peşimizden geliyor hâlâ.

Akşam yaklaşıyor. Haan, bir saat uzaklıktaki kayaların arasına kurulu, Tellem seferinin diğer üyelerinin kendisini beklediği açık hava kampına gitmek üzere ayrılıyor ve rehberi Diankulo'nun bizi ertesi sabah saat altıda, kaya duvarında bir geziye götürmek için almaya gelmesini kararlaştırıyoruz. O gece, gaz lambasının titreşen ışığında tanrı Amma hakkında bir şeyler okuyorum; dünyayı, jenital organı bir karınca yuvası, klitorisi de bir termit kümbeti olan bir kadın gövdesi şeklinde yaratıyor. Yarattıktan sonra onunla yatmak istiyor,

fakat o zaman evrende ilk kez bir şey ters gidiyor, termit kümbeti dikilip erkekliğini gösteriyor; klitoris bir fallustur, çiftleşme gerçekleşemez. Ama Tanrı her şeye kadirdir. Termit kümbetini kopartıyor ve sünnet edilmiş toprağın ırzına geçiyor. Ve çakal doğuyor, Tanrının musibetlerinin simgesi. İkinci geliş daha iyi sonuçlara yol açıyor. Toprak = kadın artık sünnet edilmiştir, klitoris = penis çıkarılmıştır, su = kutsal tohum toprağın derinlerine kadar iner ve ikiz bir çift doğar, Dogon sanatında daima varolan Nommolar. Vücutları yeşil ve yumuşaktır, kollarının eklemi yoktur, vücutlarının üstü insan, altı yılandır ve derileri suyun yüzeyi gibi parıldar. Tam çift bir şekilde oluşmuşlardır, kol ve bacaklarının toplamı sekizdir. Onun (onların) rakamı bu yüzden sekizdir, dünyayı simgeler. Nommo, Tanrının tohumundan yapılmış olduğundan, içinde Tanrının özü, yani yaşam gücünün desteği, biçimi ve hammaddesi, hareketin ve dayanıklılığın kaynağı vardır. Ve bu güç, Su'dur. İkizler her su damlası*dır*, her su damlası*ndandır*, her su damlası*ndadır*. O gece nihayet, ertesi gün, hakkında çok muğlak, çok önemsiz ölçüde fikir sahibi olduğum bir dünyada dolaşacağımı bilerek uyuyakalıyorum.

Diankulo kapımı çaldığında saat tam altı. Dışarının ışığı gri. On dakika sonra, kayalık ve yüksek platodaki yoldayız. Hava soğuk. Çevrede tek tük baobablar, maymun-ekmek ağaçları var ve arkamda kalan köyden, darı tokmaklayan kadınların çıkardığı boğuk, ritmik darbe seslerini duyuyorum. Koyunlar meliyor, horozlar ötüyor. Diankulo hızlı bir tempoyla yürüyor ve ben de konuşmadan arkasından yürüyorum. Yarım saat sonra, rüzgardan ve Diankulo'nun maymunlar olsa gerek dediği, uzaklardan gelen bir kıkırdamadan başka ses yok. Açık hava kampında herkes kalkmış ve içlerinden yaklaşık altısı –antropologlar, biyologlar, öğrenciler- hiçbir iz bırakmadan yok olan, arkalarında bu sarp, ulaşılmaz kayalık uçurumların arasındaki gizemli, çamurdan kulelerini, suskun idollerini ve binlerce iskeleti bırakan, muamma gibi Tellem halkını araştırmak için gelmiş. Araştırmanın üç ay-

dır sürdüğü kayalığa tırmanıyoruz. Kayalık duvarın yüksek bir yerine makarayla tutturulmuş bir 'yumuşak makine'leri var ve bununla kendilerini yüksekteki, sınıflandırılıp ölçülecek iskeletlerle dolu bir mezar mağarasına vinç gibi çıkartabiliyorlar. Evet, içlerinden birkaçı Hollanda'ya gidecek hatta, ah, harika bir burs.

Bir saat sonra vadiye giriyoruz. Beş kişiyiz şimdi, Herman Haan Romalı bir yüzbaşı gibi önden gidiyor ve biz askeri düzenle peşinden yürüyoruz; dar patikalarda yürüyüş günü bu, Sanga'da dünya bitiyor ve hiçbir otomobil buraya ulaşamaz. Derinlere indikçe çalılar ve ağaçlar daha yeşilleniyor, ara sıra bir pınarın su sesini duyuyorum ve Diankulo bana, burasının maymunlarla diğer vahşi hayvanların sabah erkenden su içmeye geldiği yer olduğunu söylüyor. Siyah bir kelebek görüyorum, havada süzülen, neşeli bir ölüm meleği sanki; küçük parmağım kadar ufak kuşlar, görünmeyen üveyikler kanat çırpıyor ve tatlı ötüşleri vadinin duvarlarında yankılanıyor. Uzun süre kimseye rastlamıyoruz ve sonra birden, beyaz bir cüppe giymiş, üzerinde harika işlemeler bulunan bir sopaya yaslanan, yaşlı bir adamla karşılaşıyoruz. Yanından geçerken selamlaşma başlıyor ve adam yolun bir dönemecini dönüp de görünmez olduktan sonra bile devam ediyor. Bu nakarat sonsuza dek uzatılabilir ve ben, adama sorma fırsatını bulamadığım bir sürü şeyi düşünüyorum: "Ve bulutlar?" Onlar da rahat! "Ve ağaçlar?" Onlar da rahat! "Ve evren?" O da rahat! Saatler sonra köye varıyoruz. Köy, dimdik kaya duvarına dikenli bir tohum gibi tutunmuş, çevremizdeki manzara neredeyse biraz aşırı duygusal bir hassasiyetle oyulmuş sanki, dışarıya doğru fışkırmış, portakal rengi kayalar, sarmaşıklar, beyaz çiçekler, gümüş iğneler gibi küçük yapraklı ağaçlar ve ayaklarımızın çok aşağısında, ufka doğru gittikçe bulanıklaşarak uzanan, soluk, tozlu bir ova. Köyün yaşlıları bizi 'sohbet evi'nde kabul ediyor; alçak, üzeri açık bir yer ve tepesinde, yıllardır aşınmaktan düzleşmiş ve parlamış dört tane ağaç gövdesinin taşıdığı, kurumuş sazlardan ve dallardan oluşan,

aşırı derecede kalın bir dam var.

Öte yanımdaki bir adam oturmuş, hasır örüyor, başka birisi kar beyaz renkte bir kumaş dokuyor ve birkaç hayvan sesiyle, Diankolo'nun köy ihtiyarlarıyla yaptığı, yatıştırıcı konuşmalar dışında her şey sessiz. Tam üzerimizde, sessiz bir kartal havada hareketsiz duruyor. Haan, bir annenin gövdesi biçimindeki birtakım konutları işaret ediyor. Ona, ötelerdeki savanın, hava kuru olduğu halde niçin böyle bulanık göründüğünü soruyorum, uzaktaki bir Sahra fırtınasıyla gelen kırmızı kumlar yüzünden olduğunu söylüyor. Bu parlak kaya duvarlarının çevredeki doğanın ortasında nasıl cüretkar bir şekilde dimdik durduğunun ancak şimdi farkına varıyorum. Gururlu zirvesinin Tellemlerin tuhaf kuleleriyle kaplı olduğunu görüyor ve oraya çıkmayı nasıl olup da becerdiklerini düşünüyorum.

Dogonların mezar mağaraları çok daha aşağılarda. Diankulo bana, birisi öldüğünde avcıların onun yayını kırdığını ve yas işareti olarak ağızlarına, akkor halde bir kömür parçası koyduklarını söylüyor. Şimdi, kederli bulduğum işte bu! Birisi ölür ölmez vücudu kuyudan yeni çıkmış suyla yıkanır. Saçı kırkılır. Pamuklu bir kefene sarılır, ayakları çıplak kalır. Ceset, dallardan bir sedyeyle 'yiğitler taşı'nın üzerine konur. Yaşayanlar, ölmüş olana teşekkürlerini sunar: "Darılar için teşekkürler sana / Hayvanlar için teşekkürler / Dün için teşekkürler / Yaptığın iyilikler için teşekkürler." Bunun ardından ölü mezar mağarasına konur, fakat adamlar onun evine gidip içeriye dalarlar, tüfeklerini ateşlerler, düzmece kavgalar sahneye koyarlar, bu sırada kadınlar ağıtlar yakar ve boş sukabaklarına vururlar (boş, çünkü artık ölünün içmesine gerek yoktur). Günlerce böyle sürer. Ancak çok daha sonra 'Dama' başlar; ölünün hâlâ köyde dolaşan ruhuna cetlerine gitmesi için eşlik etmek amacıyla yapılan bir törendir bu. Bu yolculuk sırasında onun ruhu ya da *nyama*sı, onun yaşamı boyunca öldürdüğü tüm insanların ve hayvanların *nyama*la-

rıyla eşittir ve bu yüzden, onların intikamına maruz kalabilir. Öteki dünyadan gelen bir ses –bir boğa böğürtecinin sesi- bu törenin başladığını ilan eder. İnce, kenarları çentikli bir tahta ya da metal plaket, usulü bilen biri tarafından havada hızla döndürülerek bir inilti sesi çıkarılır. O zaman kadınlarla çocukların gözden uzak tutulması gerekir. Boğa böğürtecini çalan kişi ayın ilk ışıklarından başlayarak, şafak sökünceye dek, terk edilmiş köye yakın, geleneksel bir rotayı takip eder. Dogonlara göre, boğa böğürteci ölümle karşılaşmış ilk cetlerinin sesidir; sesinin tonu da insanoğluna gizli şeylerin söylendiğini düşündürür. Mezarlık mağarasının tepesinde maskeli danslar yapılır, kanatlı masklar, cetleri simgeleyen masklar, aslan maskları, süvari maskları; bunların hepsi ölüye yol gösterir, bireyleri hep birlikte yaşayan ve dolayısıyla da tek başına ölmeyen bir toplumun son perdesidir bu.

Vedalaşıyor ve bayağı bir sıcak hale gelmiş ikindide yolumuza devam ediyoruz. Çevremizdeki huzur, elle tutulur bir öğe gibi, uzanıp da dokunacağım bir şey sanki. Her şey kesinlikle susmuş, ayak seslerimizden ve şimdi yeniden yavaş yavaş tırmanmaya başladığımızdan, biraz zorlukla çıkan nefeslerimizden başka ses yok. Muhteşem bir vadi bu, gerçek yaşamdaki bir hayaller diyarı ve şimdi, çok sonrasında evimde oturmuş, Dogon müziği dinleyerek, insanların masklarının simgelediği şeyler haline geldiği fotoğraflara bakarken hâlâ aynı mutluluğu yaşıyorum ve bu mutluluk bir hasretle karışıyor, çünkü oraya tekrar gideceğim şüpheli. Ve gitsem de, orası aynı mı olacak? Dünyamız onların varlığına daha ne kadar izin verecek? Onların toplumunun 'bütünlüğünü' bozan tek şey, *bizim* tarafımızdan *görülebilmesidir* ve bozulmanın bizim görmemizle başlaması dünyada ilk kez olmayacak. Belki de nostalji budur, bunun asla bu şekilde kalamamasıdır. Bunun hakkında yazı bile yazamadığımı fark ediyorum; onların 'toplumu' hakkında bir şeyler söylemeye çalıştığımda, en hor görücü türden bir neo-Hıristiyan terminolojisinin içinde bocalayıp duruyorum ve seçim zamanı, Hıristiyan Demokratla-

rın daha radikal kanadına hizmet eden birinin sözleri gibi geliyor sanki bunlar. Bizim bir topluluk hakkında konuşmaya hakkımız yok, çünkü bizim gerçek anlamda bir topluluğumuz yok artık. Aynı kavramları, tümüyle farklı anlamlar taşıdıkları bir topluma uygulamak olanaksızdır. Biz yalnız yaşıyoruz, onlar birlikte yaşıyor ya da başka bir şekilde söyleyecek olursak, yaşlı bir kadının pencerenin önünde, ölmüş halde üç gün oturması diye bir şey orada olamaz, her ne kadar bunun, onlarda önünde oturacak pencerenin olmamasından kaynaklandığını söyleyecek kişilerin çıkması kaçınılmazsa da.

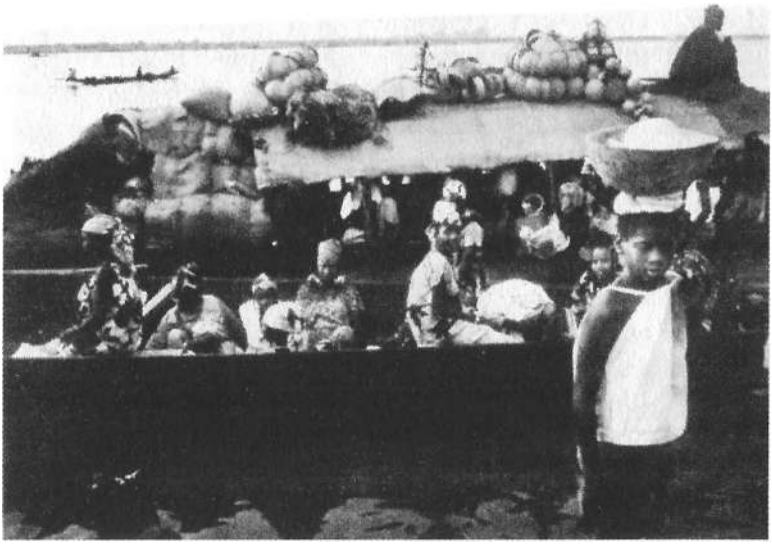
Kampa geri dönmemiz akşamı buluyor. Son iki saat zor geçti. Kayalara güçlükle tırmanıyor, bir şey içmek için on beş dakikada bir duruyorduk ve şimdi, Ivory Coast Flag birasının şişelerinin boyutuna karşın, susuzluğumu gideremiyorum.

Aslında Mali bir sürü ülkedir. Bamako'nun tropikal dekorundan ve Bandiagara'nın ötesindeki yitik cennetten sonra Mopti'nin görüntüsü geliyor; içi boşalmış yüzlerce ağaç gövdesiyle, geniş, çamur rengi nehir, arkadaki soluk, geniş kıyı hattının üzerine oyulmuş, boş bir parşömenin üzerindeki hiyerogliflere benzeyen kayıkçılar, satılan mallardan ve geleneksel giysilerden oluşan cümbüşüyle kilometrelerce uzanan pazar yeri; neredeyse yüzlerinden daha büyük altın küpeler takan *Peulh* kadınları, bir kamyonun yanında dua okuyan hacılar, eşeklerine, sanki süren bir başkasıymış gibi, hayvanın sırtının en gerisine oturarak binen siyah başlıklı köylüler, katedral büyüklüğünde, çamur rengi camisinden, sanki bir hayalet gibi hızla çıkıp görünen imam, Vietnam şapkalı su taşıyıcılar, siyah balık parçaları, pul pul parıldayan tuz külçeleri, sarımsı kahverengi, sinek yumurtası dolu et parçaları, gondola benzeyen mavnalarda yıkanan yarı çıplak kızlar ve daha ileride, nehir boyunca yürüdüğümde, üst üste yığılmış kırmızı pişmiş topraklardan, yüksek piramitler ve sıcaktan kavrulan bir tarlada, bir keçinin yarı yenmiş leşinin üzerinde haşin koparma hareketleri yapan akbabalar. Ve tüm bunların ardından, gece saat

dokuzdan sonra amansız bir sessizliğin çöktüğü ve yatağınızın karşısındaki duvara yatay bir şekilde tutturulmuş, göz kamaştırıcı bir beyaz floresan ışıkla, tanrının son tezahürüyle baş başa kaldığınız, Çin Oteli denen o kocaman, kasvetli binadaki geceler.

Ve bu manzaradan sonra, Timbuktu'nun kum rüzgarlı serabı. Bunu, Sahel üzerinden uçarken görebilirsiniz; DC-3 epey alçaktan uçuyor. Manzaranın renkleri giderek daha çok soluyor, nehir kıyıları bile yeşil değil artık. Birkaç saatlik bir uçuşta keşfettiğimiz şeyler Land-Rover'la günler süren bir yolcuk gerektirirdi.

Son hafta, dev bir kum çukurunda oynamak gibi bir şey. Her şey kum ve her şeyde kumun rengi var. Cadde falan yok, kumlu plajlar eksi deniz var sadece. Bağımsızlık Alanı küçük bir çöle benziyor ve Şeyh Sidi Bekaye Kalesi'nin önünde duran, makineli tüfek boynunda bir mücevher gibi asılı duran nöbetçi ayak bileklerine dek kumun içinde. Ekmekte kum var, pilavda kum. Timbuktu'nun adını duyunca tüm Avrupa ve Magrip'in özlemle titrediği zamanlar varmış. Askia Muha-

mad Touré'nin saltanatı süresince burada 25.000 öğrenci öğrenim görmüş, burası bilgelik kenti, batı Sudan'ın entelektüel metropolüymüş, ama bugün camilerin kurumuş çamurdan kubbelerine çıkıp da bakan birinin göreceği şehirde kulübelerden başka bir şey pek yok. Üniversiteler gitmiş, altın ve tuz ticareti gitmiş, taştan yapılmış saray gitmiş. Sudan'ın en eski vakayinamelerinden biri olan Tarih el Fettah'ta, bu rüyanın yanıp kül olduğu gün anlatılır. 20 Ekim 1593'tür:

> Bütün *'ulamã* [bilgili katipler] Mahmut Paşa tarafından camiye çağırıldı, Faslı silahşörler bütün teraslarda ve çıkışlarda mevzilendi. Bunun ardından olanları Tanrı böyle istedi ve bunların hiç söylenmemesi daha iyidir, yoksa yürek bunları duymaya dayanamaz; bunun o güne kadar İslam'a vurulmuş en büyük darbe olduğunu söylemek yeterli.

Yetmişten fazla *'ulamã* zincirlenerek Fas'a götürüldü ve içlerinden bir tek Ahmed Baba geri döndü ve vakayinameye göre, kent 'cansız bir beden' haline geldi. Faslılar --çoğu, din değiştirmiş İspanyollar- ne yapacaklarını biliyorlardı: Entelektüel eliti yok ederek kenti çökerttiler ve böylece de Songhai İmparatorluğu tam anlamıyla dağılıp gitti. Timbuktu, şimdiki sönmüş köy, güneş ışınlarını çeken bir mıknatıs haline geldi; dört Land-Rover, 8.000 insan, bir kışla, bir askeri yönetici, artık varolmayan bir şeyleri aramaya gelen turistler için bir açık hava kampingi.

Yolculuğun sonu Hollandalılarla birleşiyor. Bir tahtırevana oturtulmuş ve Orson Welles'vari vücut ölçülerinde, Mağripli bir rehberin eşlik ettiği Kontes Frumpheim tahtadan oyulmuş bir kayıkla nehir gezisine çıkıyor. Nehrin bu yakasındaki toprak bataklık ve bunun sonucunda da çevrenin tam tersine, yeşil. Parıldayan suda mavimsi, gizemli nilüferler ve *nenuphar*lar yüzüyor, kıyıdaki kamışların arasında beyaz, siyah ve gri balıkçıllar oturuyor; iki kayıkçı küreklerini havaya

kaldırıyor ve kayık tamamen sessiz bir şekilde kayıyor ileriye doğru. Nehir gittikçe genişliyor, yuvarlak, soğan gibi, ondüleli kulübelerin bulunduğu bir köye geliyoruz. Hayatımda gördüğüm en güzel kadını görüyor ve onu asla unutmayacağıma yemin ediyorum, yüzlerce beyaz koyun otlaklardan geliyor, nerede olduğumu bilmiyorum artık, Sahra Hollanda'yla karışıyor, kayıkla geri dönüyoruz, güneş öylesine büyüyor ki dünyayı yutacak sanki, kıyılardan çocuklar *"Toubab, ça va?"* diye bağırıyor ve evet, her şey rahat, ben de rahatım, akşam da rahat, zaman da rahat, yükselen bir sis bile var, leylekler uçarak geçiyor ve sanki havanın sayfalarını çeviriyorlar, bir köylü, sürüsüyle bir kıyıdan ötekine yüzüyor ve limana geri döndüğümüzde hava karanlık.

Ertesi sabah saat altıda havaalanındayız, fakat uçak yirmi dört saat rötar yapmış. Uzun bir gün olacağa benziyor. Otomobile binip, ellerimizde rehber kitabımızla çöle, bir türlü bulamadığımız bir kervan aramaya gidiyoruz. Develer için bir sulama çukuruna geliyoruz, sonsuz zincirlere bağlanmış öküzler yerin altından su çekiyor, ama Mağripli çobanlar düşman tavırlı ve bizimle konuşmuyorlar, kadınlar peçelerini çekip yüzlerini kapatıyor. Kampta çay ya da kahve kalmamış, bira, maden suyu ve şarap da yok, bunların hepsi uçakla gelecek ve o da Bamako'da takılıp kalmış. Taştan hücremdeki duşta hâlâ kurbağa, yatağın tepesinde hâlâ gecko var, örümcekler hâlâ böcek perdesinde kavruluyor. İkindi uzayıp gidiyor; ben yatağa uzanıyor, yolculuğumu, Paris'teki bir adamı düşünüyorum; ben yola çıkmadan önce bana "Afrika mı?" demişti, "Orada hiçbir zaman hayat olmadı, şimdi de hayat yok, hiçbir zaman da olmayacak. Ben de bir zamanlar merak etmiştim, fakat oraya yirmi yıldır gidiyorum ve hiç umut yok. Bütün tarihleri katliamlardan, cinayetlerden ibaret ve böyle devam edip gidecek." Onun umutsuzluğunu ya da burukluğunu kabul etmiyorum. Uçak yirmi dört saat gecikirse Avrupalı ve Amerikalılar için kıyamet kopar. Beyaz adam-

lar Afrika'yı kendilerini şımarıkça soyutlayarak, kendi rahatlarına düşkünlükleri yüzünden asosyalleşerek gezer ve hiçbir şeyi görmezler. Ve gittikçe daha çok sayıda gelip, tuhaf vahşi hayvanların, parayla tutulmuş dans eden maskların yanından geçer ve yine hiçbir şey görmezler. Ve ama... ve ama... Lévi-Strauss bunu daha net bir şekilde dile getiriyor:

Etnologlar, bizim yaşam tarzımızın tek tarz olmadığını, insanların mutlu bir şekilde yaşamasını sağlayan başka tarzların da varlığını göstermek için vardır. Etnologlar bizi kendini beğenmişliğimizi biraz yumuşatmaya, farklı yaşam biçimlerine saygı göstermeye çağırır. Etnologların incelediği toplumlarda kulak vermeye değer dersler vardır. Bunlar insanoğluyla doğal çevresi arasında bir dengeyi, sırrını ve amacını bizim artık anlayamayacağımız bir dengeyi kurabilmiş toplumlardır.

Son gece bir Mağripli düğününe davet ediliyoruz. Ve ben yoldan geçen biriyim alt tarafı! Utrecht'te hiç kimse, tesadüfen yoldan geçen iki siyahı düğününe çağırır mı? Neyse. Saat-

ler geçiyor ve benim ütopik nostaljim müzikle sönüyor. Hiçbir şeyi düşünmez oluyorum. Altın ve gümüş kadınlar dans ediyor, tekrar tekrar yine o kuş gibi hareketler, müzik monoton ritmini sürdürüyor, saatler sonra, gidip de kampın verandasında birazcık oturduğumuzda aynı davullar hâlâ kulağımda, çalıyor, çalıyor. Ay gökyüzünde sırtüstü yatıyor, Timbuktu'ya doğru giden bir kervan olsa gerek, bir eşek anırıyor, köpekler ulumaya başlıyor, yarın bu sandalyede başka biri oturuyor olacak, yarın hava yine sıcak olacak. Her şey olması gerektiği gibi.

1971

Dünya Soytarı Külahı Giydiğinde

"Peki oraya nasıl gidebilirim?" "Günün ilk ışığıyla körfezden yelken açıp da gemiyi, sahili takip ederek, doğan güneşin parıltısına doğru sürersen az sonra limanı görmez olacaksın. Orada, tepelerin ötesinde göreceğin dağ sana yakın değildir aslında, yani kafanı karıştırmasın bu. Mümkün olduğunca sahile yakın gitmen, yılın bu zamanında genellikle güneyden esen rüzgardan yararlanman lazım. Bir yerde, sıkı sıkıya birbirine sokulmuş bir sığır sürüsüne benzeyen birtakım kayalara geleceksin. Ondan sonra gideceğin yer..." İlk harita, sözlerden oluşan bir haritaydı herhalde.
İkincisi kuma ya da bir kayanın üzerine çizildi.
"Anlayamadım."
"Çizeyim sana."

Elbette bu şekilde olmadı; yahut belki de böyle olmuştur. Islak kuma bir sopayla çizilen, girintili çıkıntılı bir çizgi ve bu çizime eşlik eden sözcükler; kayalıkların, yıldızların, resiflerin, demir atılacak yerlerin, akıntıların yerine geçen sözcükler; kuşların davranışının ne anlama geldiğini, denizin renginin bir nehrin yakınlığı hakkında ne söylediğini anlatan, limanlarda ve gemilerde yüzyıllardır tekrarlanmış sözler. Kendi kıyılarından gittikçe daha çok uzaklara savrulan, bilinmeyenin kara deliğine yelken açan ve belleklerinin kitabına yazılmış yeni söz haritalarıyla geri dönen -dönerlerse tabii- insanlara korkulu maceralarında eşlik ettiler. Tahmini mesafeler, tehlikeli rüzgarlar, yıldızların ezeli konumları, rahatlatan rüzgaraltı yerler ve doymak bilmez girdaplar; ağızdan çıkan

sözlerle aktarılıp giden bu sözel haritalar öylesine canlıydı ki, denizciler bugün bile hâlâ onlar sayesinde Odysseus'un yolundan gidiyor.

Dünya henüz, enlem ve boylam denen incecik ipliklerden örülmüş bir örümcek ağına hapsolmamıştı; ah, o dümdüz çizgiler geometrik bir kaçınılmazlıkla uzanırdı haritası çıkarılmamış denizlere. Orası, karanın artık görünmediği, denizin sonsuzluğunun göklerin sonsuzluğunu yansıttığı yer, dünyanın sonu, henüz kimsenin gitmeye cesaret edemediği o boşluk oradaydı belki de.

Birkaç yıl önce, bir zamanlar, Kolomb Asya'yı bulmak için o sonsuzluğa yelken açıncaya dek, bilinen dünyanın en kenar noktası olan, Kanarya Adalarının en batısındaki Hierro adasının en batı noktasında duruyordum. İspanyollar oraya kesinlikle teatral bir jestle, muazzam büyüklükte bir haç dikmişlerdi ve Doğa da benim ziyaretim sırasında bunun etkisine, gün batımını kan rengine boyayarak, haçın tam tepesindeki bir kuzgunla tamamlanan bir katkıda bulundu. Uzakta küçük bir balıkçı teknesi gördüm ve bundan biraz etkilendiğimi hatırlıyorum, belki o uçsuz bucaksız boşluktaki küçük tekne yüzünden, belki de, Kolomb'un yelken açtığı yerin tam o adalar olmasındandı bu. O zamanlar dünyanın sadece yarım yüzü vardı.

Yüz yıl sonra, anonim bir sanatçı ve haritacı dünyayı soytarı külahı giymiş bir yüz, bugün hâlâ bildiğimiz o yüz haline getirdi. Ama Kolomb için, o yüzün öteki yarısı hâlâ boştu. Daha sonrasında, soytarı külahının iki çıngırağının tam ortasından çizilen düşey çizginin tam üzerine rastlayan Hierro o zamanlar bu haritanın en sol tarafındaydı. O noktaya herhalde bir kadran, bir cetvel ve bir pergel yerleştirilmiştir; henüz haritası çıkarılmamış denizi sınırlamanın bilinen yöntemiydi bu ve sonuçta orası, Mallorcalı Angelino Dulcert (Dolcino) tarafından yapılan 1339 tarihli haritada hâlâ, kahverengi parşömen üzerinde boş bir alan olarak gösterilmektedir. Haritanın bittiği yerde, gemi seyir hattı da kesilir. Saf bilimin kayıtsızlı-

ğı sonucu, bu çizgiler halk masalları ve söylencelerinin esrarengiz bölgesine girmeye çalışıyordu sanki.

Benim durduğum, uzaydaki o fiziksel noktanın uyandırdığı duyguyla, dünyanın zor tanındığı bu çok eski haritanın görünüşü arasında kesin bir ilişki var. Kuzey ülkeleri bir varsayımlar sisiyle bulanık görünüyor; bu bölgeler konusunda, Strabon ve Tacitus'un taslaklarından beri pek bir ilerleme olmamış sanki. Bu haritanın bendeki kopyasında, İtalya ve İspanya kıyılarının *şeklini* tanımak mümkünse de, bu kıyıların çevresindeki, çok ince kalemle yazılmış isimleri çözmeniz için bir büyüteç gerekir. Kızıldeniz kan gibi kırmızı, Ren nehri Bohemya'dan batıya doğru akıyor, Nubya'da beyaz bir fil dolaşıyor ve her şeyi yeterince görebilmeniz için haritayı çevirmeniz gerekiyor. İsimler birbirine göre baş aşağı yazılmış; haritayı yapan kişi o dikdörtgenin içinde dünyanın yuvarlaklığını göstermeye çalışmış sanki. 150 yıl sonra çizilmiş ve Çin İmparatorunun, Kuzey Rüzgarı'na ait olması muhtemel bir yüzün altında baş aşağı durduğu bir Ceneviz haritası, dünyayı mitolojik hayvanlar, tuhaflıklar, deniz canavarları, krallar ve muamma metinlerle dolu bir elips olarak gösteriyor. Öte yandan dünyanın bu son derece tanınmaz tasvirini bir okyanus, sözde sonsuzluğuyla, batıya doğru giderek Asya'ya varmak olasılığını düşündüren bir okyanus çevreliyor. Kırk yıl sonra Kolomb da işte bunu yapacak, yolda Amerika'ya rastlayacaktır.

Borges'in bir masalında, gösterdiği ülke kadar devasa boyutta bir haritayla karşılaşırız. Ama bu hikayenin geçtiği ülkedekiler böyle bir haritanın ne kadar yararsız olduğunu fark edince onu "Güneş'in ve Kış'ın acımasızlığına" bırakırlar. Bu sürecin sonunda geriye kalanlar, "Harita'nın, üzerine Hayvanların ve Dilencilerin yerleştiği, ufalanmış Parçaları"dır. Ve yine de, olağanüstü bir biçimdeki bu saçmalığın ardında yatan temel bir soru var: Bir bölgenin ya da dünyanın haritası ne dereceye kadar gerçeği gösterir? İlk büyük haritacıların

çizdiği o muhteşem eski haritalar söz konusu olduğunda biz şimdi makul yanıtı biliyoruz. Aslında kıtaların şekli başka türlüydü, denizden çıkan ya da çöllerde gezen efsanevi yaratıklar yoktu ve dünya bir peri masalı, bir fabl, her haritayla daha bir elle tutulur hale gelen, dolayısıyla da değişen bir sezişti.

Öyle de olsa, doğruluk konusundaki kuşkuları tümüyle bir tarafa bırakmak hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Eski sınıfımdaki duvarda Hollanda Doğu Hint adalarının bir haritası vardı. O haritada Borneo'nun Hollanda kesimi, şimdiki adıyla Kalimantan koyu yeşile boyanmıştı ve yıllar sonra, uçağımız iniş yapmak üzere o olağanüstü yeşil ormanın üzerine geldiğinde, sanki o eski okul haritası her dakika gittikçe büyüyerek hızla bana doğru geliyormuş, oraya iniş yaptığımızda da, ayaklarımın altındaki dünyaya tekabül ediyormuş gibi geldiğini hatırlıyorum.

Harita yer yönden doğruydu; yirminci yüzyıldaydık her şeyden önce. Hiçbir şey şansa ya da fanteziye bırakılmamıştı. Fakat insanlar belki de daima, haritaların, üzerlerinde imparatorlar, grifonlar, unicornlar bulunan birer tablo olduğu günleri, hiçbir insanın yelken açmadığı denizlerde rüzgar güllerinin açtığı haritaları, denizlere çıkan her geminin, limandan ayrılırkenkinden farklı bir haritayla döndüğü zamanları hep özleyecektir. Uzun zamandan beridir, esrarın gerçek boyutu cüretini cüceleştirmişse de, dünyaya yine de bir soytarı külahı giydirilebilir.

2002

Nooteboom'un Oteli 2

"Nooteboom'un Oteli 1" bundan yirmi yıl önce yazılmıştı ve hiçbir şey değişmedi. Ben hâlâ otelimin, sadece kafamda varolan o hayali yapının, yani hem bilinenliğin hem bilinmeyenliğin, hem kentin hem sessizliğin, hem soğuk hem sıcak iklimlerin oteli üzerinde çalışıyorum. Varolmayan pencereler hem üzeri taş döşeli meydanlara hem arka bahçelere, hem parklara hem çöllere bakıyor. Yataklar yüzüyor, duvarlar rüyaların malzemesinden yapılmış, telefonlar sadece birbirleriyle konuşuyor, odalar havadan yapılmış ve ben onların her birinde yazdım; yazdığım kitaplar, mektuplar, notlar, öyküler, gördüğüm şeyler ve yerler hakkında. Kentler ve şiirler, kitaplar ve sergiler, geziler ve fotoğraflar hakkında. Hemen hemen elli yıl önce başlayan bu yolculuğu yazdım ve "Fırtınanın Gözü" denemesini daima yazıyor, okuyor ve özellikle de *gözlüyorum*. Esasen hiçbir şeyin değiştiğini sanmıyorum. Göçebe bir yaşam belki de bana, kim olduğumu ve kim olmadığımı öğretti. Bu sabah, yeni bir yüzyılın ilk Ocak ayında, Amsterdam'da yaşayan, altmış gün boyunca bu kentte her gün ayrı bir otelde yatmasını gerektiren ve 'Yabancılaşma' adını verdiği bir proje üzerinde çalışan genç bir Polonyalı kadın sanatçı hakkında bir yazı okuyorum; bir yabancılaşma deneyimi bu, Ignatius Loyola'nın* -kim bilir?- pekala tasvip edebileceği bir *exercitatio spiritualis*.

* * *

* Ruhsal Deneyimler adlı yapıtı derleyen, Cizvit tarikatının kurucusu Katolik İspanyol rahip. (ç. n.)

Ben böyle bir projede tasarlanan şeylerin hepsine katlanıp katlanamayacağımdan emin değilim; ben daha ziyade, tüm yaşamım boyunca buna benzer bir şeyi, ama birazcık tesadüfen, sadece, yıldızımı takip ederek yaptığım kanısındayım. Ama yine de bende bir şeylere dokundu bu, tıpkı, kalabalığın içinde anonim bir yüzün, sizinle göz göze gelen ve gözlerini kaçırmayan, hiç dile getirilmemiş olsa da, çok temel bir şeyi paylaştığınız birisinin sizde bir şeylere dokunması gibi. Ben herhalde, göçebe gibi bir şeref unvanını kendime mal edecek değilim; her şeyden önce ben bir Tuareg, Kudüs ya da Santiago'ya yaya giden bir Ortaçağ hacısı, yahut uçsuz bucaksız Avustralya çöllerinde gezinen bir Aborijin değilim; onlar gibi, yiyecek ve suyun küçücük, gizli işaretlerini sezemeyeceğimden, açlık ve susuzluktan daha birkaç günde yok olur giderim çünkü. Bu tür insanların görünüşündeki dokunaklı hali sözcüklerle ifade etmek zordur. Mevsim değişim zamanlarında gerçekleşen, yeni otlaklara göç sırasında, çok uzun mesafeleri sürüsüyle beraber aşmak için, hâlâ varolan Ortaçağ dönemi patikalarını kullanan İspanyol çoban; kabilesi tarafından reddedilmiş, kendi yaşam tarzına yabancılaşmış, büyük kentin eteklerine, denizin attığı bir odun gibi sürüklenip gelen Aborijin; kuzey Nijer ya da Mali'de bir çöl kervanının haftalar süren bir yolculuktan sonra varışı; kırk günden fazla yürüdükten sonra Santiago de Compostela katedraline varan İtalyan kadın arkadaşın gözlerinde beliren ifade. Bunların hepsinde ortak olan şey uzaklıkla ilgilidir ve bununla kastettiğim şey sadece coğrafi uzaklık değil, uzaklaşmak ve ayrılmakla, kopmak ve yabancılaşmakla ilgili olan öteki türlüsüdür aynı zamanda. Hollandacada, insanların uzaklığı aşması, uzaklığı koruması ya da yaratmasının yanı sıra, insanın *kendisini* uzaklaştırması da mümkündür. Kendini genellikle kalabalıktan uzaklaştırmadır bu, ama bazen de kesinlikten, güvenlikten, *stabilitas loci*den.

Genellikle, bununla birlikte giden bir kafa karışıklığı, tedirginlik ve kuşku vardır. Deneyimli bir gezgin bile, anlama-

dığı seslerden korkabilir, aynı şekilde, her sessizliğin farklı oluşuna da alışması gerekir. Anlaşılmayan dilin tehdit edici ya da baştan çıkarıcı bir etkisi vardır, anlaşılmayan ifadeler aşılmaz yanlış anlamalara sevk edebilir insanı ve tüm bunlar da deneyimin ayrılmaz bir parçasıdır; aslında, her deneyimin hareket ve yeniden konumlanma demek olduğu hiç unutulmamalıdır.

Polonyalı kadın altmış günde, o kadar sayıda otelde kalmayı hedefliyor; bunun anlamı, benim kendi deneyimimden bildiğim kadarıyla, en az altmış kez, yabancı bir mekana girmektir. İnsanlar duygularını, kendilerinden de saklamakta beceriklidir ama, bir kedinin, daha önce hiç görmediği bir mekanı nasıl kontrol ettiğini bir kez incelemiş biri, yaşanan şeyin aslında ne olduğunu bilir. O mekan öyle ya da böyle, fethedilmelidir. Bunun için stratejiler ve ritüeller vardır, yeter ki gezgin, özellikle de yalnız gezgin, gerçek anlamda farkına varmadan da olsa, bu yabancı çevrelerde, en savunmasız insan etkinliğini yani uyumayı gerçekleştireceğini bilsin.

Ben kendi saçma not kağıdı koleksiyonumdan, bu uyuma yerlerinin ne kadar şiirsel olduğunu anlıyorum; Brunei'deki Ang's Hotel, Inishmore'daki Ti Eithne, Samoa'daki Aggie Grey's Hotel, Robert Louis Stevenson'un mezarını ziyaret etmek için yükseklere tırmandığım Vanuatu'daki Port Vila. Ya da Pasifik'teki, dünyamızın kurgusal zamanının ikiye bölündüğü ve yeni binyılın, eskisi diğer hiçbir yerde henüz bitmemiş olmasına karşın ilan edildiği adalar krallığı Tonga, Nuku'alofa'daki Dateline Hotel. Bütün bu isimler bu sararmış yazı kağıtlarından sesleniyor, benim geçmişteki gezilerimin kaydı bunlar. Gece, tüm bu odalarda beni ziyaret etti, onlar benim ister unutulmuş, ister hatırlanmış rüyalarıma ev sahipliği yaptı ve bunlar, Burma'daki, Nijer ya da Virginia'daki silik otellerle birlikte şimdi o diğer, düşlenen otelin, hem sıcak hem soğuk olan, komşunuzun arzularına ya da dertlerine katılabileceğiniz ya da katılmayabileceğiniz, ama şimdiki gibi, ben ayrılırken evime götüreceğim sözcüklerin daima aklıma

geleceği otelin birer parçasını oluşturuyorlar.

Romanım *Ritüeller*'de şöyle yazmıştım: "Hiç kimse, Papa bile o nasırlaşmış yılların (v.s.) sona ermesini bekleyemez gibiydi sanki." Belki de bu yüzden, nihayet sonu yaklaştığında özel bir heyecan hissedemedim. Aslında bu durum –yine benim olmuş olan- o yıkıcı yüzyılın son iki haftasına gelinceye dek pek değişmedi, fakat o son haftalarda iki adam tanıdım ki bunların ikisi de kendilerini dünyanın itiş kakışından uzak tutacak bir anlayışa sahipti ve ikisi de, taşlardan ve yoksulluktan başka bir şeyin olmadığı, gayet ilkel bir çevrede, Kara Ormanlar'dan gelmiş peygamberin *Seinsvergessenheit*ının* bugüne dek hiçbir etkisinin olmadığı insanlar arasında yaşamışlar ya da hâlâ yaşıyorlardı. Dünyadan nasıl uzak durabilirsiniz? Bir Kartuzyan** manastırında ya da kentin anonim milyonlarının arasında; bunun tek bir formülü yoktur, gezgin de kendi çevresine bir duvar örebilir. Ama sadece *bir* tanesini şahsen tanıdığım bu iki adamın ikisi de bir adayı seçmişti. Birincisi, İrlanda'nın batı kıyısının hemen açığındaki Aran adalarının en büyüğü Inishmore'da çok uzun bir süre yaşamış olan Tim Robinson'dur; orası, üzerinde pek bir şeyin yetişmediği bir kaya kütlesidir ve okyanus taa Newfoundland'dan beri biriktirdiği tüm gücüyle öyle bir çarpar ki, dünyanın sonu çok yakınmış gibi gelir insana. Başka bir yerde yazdığım bir yazıda bu adamdan ve onun ada hakkında yazdığı *Aran Taşları* kitabından söz ettim. Kitabın iki cildi var, *Hac* ve *Labirent*. Borges'in bir öyküsünde, ülkesinin haritasının çizilmesini isteyen bir kraldan söz edilir. Bunu yapmaya girişirler, ama haritaların hiçbiri krala göre yeterince ayrıntılı değildir ve daima, gösterilmeyen bazı yerler, yollar, tepeler, dereler vardır ve sonunda, ülke kadar büyük bir harita yaparlar. Bir matematikçi ve ressam olan Tim Robinson da, Inishmore'da buna benzer bir şey yapmıştı. Dünyada, bir bölgenin

* Martin Heidegger'e gönderme. (ç. n.)
** Fransa'da 1084 yılında kurulmuş bir tarikat. (ç. n.)

her metresini böylesine nefes kesici bir şekilde anlatma iddiasında başka bir kitap daha bilmiyorum; taşların türü, bitkiler, kuşlar, söylenceler, gelenekler ve özellikle de isimler, ki burada söz konusu Keltçe isimlerdir, bu adada taş halinde katılaşıp kalmış gibi gelen bir dildir. Ben oraya geçen yılın son haftalarında gittim ve oraya sanki fırtına tarafından fırlatılıp atılmışım gibi geldi bana. Anakarayla Inishmore arasında sefer yapan feribot mürekkep gibi kapkara denizle bazen neredeyse doksan derecelik açı yapıyordu ve tekne tekrar aşağıya, sulara düştüğünde, sıçrayan suların ve yağmurun arasından bir an adanın, bir yükselip bir inen, tüllere bürünmüş, belli belirsiz siluetini görüveriyorduk ve ben, orada gördüğüm her şeklin, bir şeyi anlatan ya da tanımlayan bir adı olduğunu biliyordum. Bir akşam önce yazarla, sanki deniz üzerinde yüzüyormuş gibi gelen bir odada uzun uzun konuşmuştuk. Karşımdaki, benimkinin tam tersi bir yaşamı seçmiş bir adamdı. Tek bir yerde, olağanüstü müstesna bir yerde kalmıştı; rüzgarı durdurmak için, bir taş konarak ağırlaştırılmış bir çuvalın kullanıldığı bir evde; bir karpit lambasından başka hiç ışığın olmadığı bir yerde; o zamanlar, satınalacak ekmek bile bulamayacağınız, ekmeğinizi kendiniz yapmanız gereken bir adada; kendi patatesinizi –düz bir taş zemine kat kat deniz yosunlarını serip, kayaların yarıklarında biten sert, çalı gibi bitkilerin köklerinden kazıyabildiğiniz ne kadarcık toprak varsa üzerine serperek, çalışkan bir Tanrı gibi, kendiniz yaratmanız gereken bir toprakta- kendiniz yetiştirmeye başladığınızda kabul edildiğiniz bir yerde.

Nasıl dayanmıştı buna, o on iki yıl boyunca?

Keltçe öğrenerek ve böylece, yerlilerle, onlar konuşmak isterse konuşarak. Ve bazen esriyip kendinden geçerek, bazen korkunç bir umutsuzluğa kapılarak yazdığı bir günlük, iki ciltlik kitabının kaynaklandığı bir defter tutarak. Ve Proust'u, kültürlü ve *fin-de-siècle* Paris'te *kendi* manastırını kuran o diğer münzevinin yazdığı 4.000 sayfayı hiç unutmaksızın. Önce İngilizcesini, sonra Fransızcasını karısına sayfa sayfa, yük-

sek sesle okuyarak. Peki o kadın? Latince öğrenimi görmüş, Vergilius okuyor. Ve sonra İtalyanca, Dante. Bir yaşantı tarzında, yüzyıldan kopuk, bir sapma haline gelmeye başlamış bir yaşantıda sessizliğin armağanı ve tesellisi. "Fakat o sapma benim yaşamım haline geldi." Subayımsı ve keşişimsi bir haller bulunan, uzun boylu, zayıf bir adam.

Ötekisi, çok daha yaşlı olan adam da keşişe benziyordu. Onu canlı olarak değil, üç perdeye simültane bir şekilde projekte edilen bir filmde gördüm.

Zürih, odalarına yazarların isimleri verilmiş bir otel. Yüzyılın son oteli olmaya gayet uygun gibi sanki. Bana Canetti verildi. Yatağın başucuna portresi yapılmış, odanın her tarafında kitapları duruyor. O beni refakatçi olarak seçmemişti ama ben onun refakatinden memnundum ve babasının ansızın ölümü, ne kadar perişan olduğu hakkında yazdıklarını okudum. Ben de babamı vaktinden önce, savaş sırasında yitirdim ve bir an sanki Canetti bunları benim için yazmış gibiydi ki, elbette benim için yazmıştı; yazılanlar daima, okuyacaklar içindir.

Zürih'e, "Kahinler" konulu bir sergiyi gezmek için gelmiştim ama kapalıydı ki bu kesinlikle hiç kehanet edilmemiş bir şeydi! Şimdi yüzyılı, *sans** vecizeler ve kehanetler bir halde uğurlamak zorundaydım. Kar altında Kunsthaus'a kadar yürüdüm ve üç perdede üç ayrı filmin birden gösterildiği, küçük bir sinemaya girdim. "Üç Pencere." Yine bir deniz kıyısı, yine çıplak ve yalçın kayalıklar, yine taşlar. Yunanlı keşişlere benzeyen bir adam, yine. Beyaz saçlı. Bir kediye yiyecek veriyor, bir çember çiziyor, gevşek taşlardan bir duvar örüyor. Taşlı bir yolda, hiç durmaksızın yürüyor, gözle görünür bir sonsuzluğa doğru. Petrarca'nın, Mount Ventoux'daki, zirveyi görmeden çıktığı yol gibi. Diğer perdelerde deniz, gri, her şey gri, sisli bir film. İlk başta girmek istemiyorum. Loşlukta birkaç kişiyi seçiyor, girmeye karar veriyor ve yere oturuyo-

* (Fransızca) ...sız eki. (ç. n.)

rum. Dinsel bir atmosfer var ve ben pek hoşlanmam. Ama yine de çok huzursuzluk var; bende, doğrusu. Görüntülerde de yok, adamda da. Adanın adı Patnos, John'un sert, korkunç Kıyamet sözlerini yazdığı yer orası. Perdelerdeki adam pek bir şey yazmıyor, çiziyor. Bir çember. Beni rahatsız ediyor. Sonra birkaç cümle, tekrar tekrar söyleniyor, kutsal bir söz gibi. O çemberi niçin bu kadar rahatsız edici bulduğumu soruyorum kendime. Beyaz bir kağıt, bir keçe kalem, en basit, en sıradan biçim, ihtiyar adamın eli o çemberi kusursuz bir şekilde çiziyor, sanki bunu ilk kez düşünmüş gibi. Fakat ayağa kalkmaya başladığım anda, yerimden kalkmak istemediğimi fark ediyorum. Etrafımdaki diğer kişilerin de aynı şeyi hissedip hissetmediğini bilmiyorum, ama herkes hiç kıpırdamadan duruyor. Adamın sesi dalgın, sakin, ama güçlü bir şekilde devam ediyor, sanki bize hitap etmiyormuş gibi. "Sesler gelir, gider, ama sessizlik kalır." Bunu o zaman mı duydum, yoksa daha sonra mı okudum? "Ara sıra çıkan bir sesin dışında bozulmayan sessizlik. Gerçek olan, sessizliktir, koyu sessizlik. Hareket eden bir şey, parlayan bir ışık, bir gürültü daima vardır, ama sonra durur ve sadece koyu sessizlik kalır. Karanlıkta bekliyorum, yağmurda, yağmurdan başka ses yok. Bekle, bekleme, hiçbir şey yapma, beklemekten başka. Gölgeler kımıldar mı? Sessizlik kımıldar mı? Hayır, onlar kımıldamıyor, ben de. Bekliyorlar mı? Bilemiyorum..."

Daha sonra büyü bozulduğunda, bu adamın Robert Lax olduğunu, seksen beş yaşında olduğunu, bir zamanlar gezici bir sirkte çalıştığını ve bu filmin iki genç Alman tarafından yapıldığını öğrendiğimde de, beni yavaş yavaş ele geçiren hareketsizlik duygusunu hatırlıyorum. Harold Bloom bir zamanlar, Talmud'da, Kutsal Kitap ancak, ışık, metnin kişinin kendi yüz şeklini yansıtacak duruma geldiği zaman okunmalıdır diye bir uyarının bulunduğunu yazmıştı, "*Wenn das Licht so geneigt ist*," denir Almancada ve bu hem gerçek, hem de mecazi olarak anlaşılabilir. Fark etmek ve aynı zamanda rahatsız olmak, çemberin çizilişindeki o kayıtsızca basitlik ne-

deniyle, çünkü o basitliğin kazanılması gerekir ve çünkü o yaşlı adam, uzun yaşamı boyunca, kıt odasında herhalde sadece bunu yapmıştır, tıpkı diğer adamın, yaşamının yıllarını o yaşamın mekan ve zamana göre *konumunu* ebediyen tanımlayan bir kitabı yazmaya harcaması gibi. Ama burada olan aslında neydi? Bir an, Zürih'teki karartılmış bir oditoryumda, bir filmin senaryosunda kendi yüzümü gördüm, karşımdaki sahnede beliren o berrak ihtiyar adam yüzünün olduğu, bitmemiş, tamamlanmamış bir versiyonda.

O adamın fırtınasının gözü, benimkinden sonsuz derecede daha sakindi. Benim hâlâ gidilecek uzun bir yolum var. Birinde, muhtemelen kırk yıl önce, Sahra'nın kenarında, Moritanya sınırına yakın bir yerdeki pis, silik bir otelde, o adamın sözünü ettiği sessizlikle uyanmıştım. Fakat aslında sessizlik değildi o, sessizlik biçimine girmiş korkuydu. Onu gerektiğince tanımlayamıyorum, çünkü bir hayvan gibi, ben o korku haline gelmiştim. Bir şeyden korktuğum yoktu, çünkü ortalıkta bir şey yoktu. Topraktan döşemeyi, bir şeyin hışırdadığını hatırlıyorum ve dışarıya çıkınca da zifiri karanlık gökyüzünü ve tüm o yıldızların harika hareketsizliğini. O gece benim ruhuma, şifresini artık çözemediğim bir sözcükle yazıldı. Sonradan, şimdi kendi başıma dediğim bir yaşamı, yazmakla ve görünür dünyayı kaydetmekle geçen bir yaşam tarzını seçtim, ama tek bir sözcüğü okuyabilmek için kaç tane sözcük yazmanız gerek?

1978

Teşekkür

"Fırtınanın Gözünde" daha önce "In het oog van de storm" başlığıyla, *Notebooms Hotel*, Uitgeverij Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 2002 içinde yayınlandı.

"Ebediyen Venedik" daha önce "Venetiaans Vignetten" başlığıyla, *Merian*, 5 Mayıs 1988 içinde ve bir yeni yıl armağanı olarak, Veen Uitgevers Groep tarafından 1998 Aralık ayında yayınlandı.

"*Lady Wright* ve Sir Jawara: Gambiya'da Bir Tekne Turu" daha önce "*Lady Wright* and Sir Jawara en bootreis op de Gambia" başlığıyla, *Een avond in Isfahan. Reisverhalen*, Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam, 1978 içinde yayınlandı.

"Münih'te Derin Düşünceler" daha önce "Oeroude tijden" başlığıyla, *De wereld een reiziger*, Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam, 1978 içinde yayınlandı.

"Aran Taşları" daha önce "Araneilanden" başlığıyla, *Nootebooms Hotel*, Uitgeverij Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 2002 içinde yayınlandı.

"Noteboom'un Oteli 1" daha önce "Nootebooms Hotel 1" başlığıyla, *De wereld reiziger*, Uitgeverij de Arbeiderspers, Amsterdam, 1978 içinde yayınlandı.

"Sahra'nın Kenarında" daha önce "Langs de Sahara" başlığıyla, *Bitter Bolivia/Maanland Mali*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1971 içinde yayınlandı.

"Önceki Savaş: Canberra'daki Anıt" daha önce "In het huis van de vroegere oorlog" başlığıyla, *Vreemd water*, Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam, 1991 içinde yayınlandı.

"İsfahan'da Bir Akşam" daha önce "Een avond in Isfahan" başlığıyla, *Een avond in Isfahan. Reisverhalen*, Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam, 1978 içinde yayınlandı.

"Onun Ölü Kemiklerinin Üzerine Kurdular Mantua'yı" daha önce "Op haar dode gebeente bouwden zij Mantua" başlığıyla, *Waar je gevallen bent, blijf je*, Uitgeverij de Arbeiderspers, Amsterdam, 1983 içinde yayınlandı.

"Zürih" daha önce "Zurich" başlığıyla, *Notebooms Hotel*, Uitgeverij Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 2002 içinde yayınlandı.

"Ay Yüzü Manzaralı Mali" daha önce "Maanland Mali" başlığıyla, *Bitter Bolivia/Maanland Mali*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1971 içinde yayınlandı.

"Dünya Soytarı Külahı Giydiğinde" daha önce "Toen de wereld nog een zotskap droeg" başlığıyla, *Notebooms Hotel*, Uitgeverij Atlas, Amsterdam/Antwerpen 2002 içinde yayınlandı.

"Nooteboom'un Oteli 2" daha önce "Nootebooms Hotel 2" başlığıyla, Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam, 1978 içinde yayınlandı.

"Dünya Soytarı Külahı Giydiğinde" bölümündeki resim yazarın koleksiyonundan alınmıştır.

CEES NOOTEBOOM

Gezginin Oteli*

Zamanda ve Mekânda Yolculuklar

Türkçesi: Süha Sertabiboğlu

Gambiya'dan Avustralya'ya, Zürih'ten Venedik'e, Barselona'dan Münih'e, İsfahan'dan Mali'ye yapılan yolculuklar yalnızca bu yerlerin güzelliğini sergilemekle kalmıyor, gezi yapmanın, gezgin olmanın anlamıyla ilgili derin düşünceler ve incelikli gözlemler sunuyor.

Gezmenin sadece gezmek olmadığını düşünen okurlar, dünyanın farklı şehirlerinde ve otellerinde hayallere dalan gezginin mutluluğuna ve hüznüne ortak olacaklar.

ISBN 978-975-570-368-8

*SEL YAYINCILIK